

არტანუჯის სამხედრო ისტორიები

სერიის მთავარი რედაქტორი

ბუბა კუდავა

სერიის სარედაქციო კოლეგია

**მიხეილ ბახტაძე, ალექსანდრე მიქაბერიძე, გოჩა საითიძე,
დიმიტრი სილაქაძე, მამუკა ქაფიანიძე, მამუკა წურნუშია,
ნიკა ხოფერია**

გარეკანის ფოტო აღებულია საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ციფრული ბიბლიოთეკა „ივერიელიდან“. მფლობელი ლუარსაბ ტოგონიძე.

ISSN 2449-223X

ISBN 978-9941-463-52-5

© გამომცემლობა არტანუჯი, 2017.

მიხეილ ბახტაძე

**ბენერალი
ილია ოდიშელიძე**

**გამომცემლობა
არტანუჯი**

ილია ზურაბის ძე ოდიშელიძე (1865-1925) რუსეთ-იაპონიის და პირველი მსოფლიო ომების მონაწილე. 1914 წელს მიენიჭა გენერალ-ლეიტენანტობა და დაინიშნა არმიის შტაბის უფროსად. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეირაღებულ ძალებში. სხვადასხვა დროს იყო: საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი, სამხედრო მინისტრის მოადგილე, სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარე, სამხედრო კომისიის თავმჯდომარე, პარიზის კონფერენციაზე გაგზავნილი საქართველოს დელეგაციის სამხედრო ექსპერტი. 1921 წლიდან გარდაცვალებამდე იმყოფებოდა ემიგრაციაში.

**„ქართველ ყველა გენერალში ოდიშელიძე
თვალსაჩინოდ ირჩეოდა, უმაღლეს სარდლობაში, მას
ჰქონდა დიდი მხედრული და ადმინისტრაციული სტაჟი.
ევროპის უდიდესი ომის დროს გენერალმა ოდიშელიძემ
მიიპყრო განსაკუთრებული ყურადღება რუსეთის
ჯარების მთავარი შტაბისა“.**

გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი

1921 წლის 24 თებერვალს საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა გიორგი კვინიტაძემ თბილისის დატოვების გადაწყვეტილება მიიღო. გენერალ-ლეიტენანტი ილია ოდიშელიძე იყო ერთადერთი, რომელიც მთავარსარდალის გადაწყვეტილებას შეეწინააღმდეგა. ძნელია ილია ოდიშელიძის პიროვნების ცალსახად შეფასება. თუმცა ერთი რამ ცხადია, ის ძალიან მაღალი დონის პროფესიონალი იყო.

ილია ზურაბის ძე ოდიშელიძე 1865 წლის 25 მარტს დაიბადა. დაამთავრა თბილისის კადეტთა კორპუსი და 1885 წელს სწავლა მოსკოვში ალექსანდრეს სახელობის მე-3 სამხედრო სასწავლებელში განაგრძო¹.

1888 წელს 1-ლი ხარისხით დაამთავრა სასწავლებელი და პოდპორუჩიკის წოდებით 39-ე საარტილერიო ბრიგადაში გაიგზავნა.

1891 წლის 7 აგვისტოს პორუჩიკის წოდება მიენიჭა.

¹ ცნობები ილია ოდიშელიძის მოღვაწეობაზე 1918 წლამდე მოპოვებულია შემდეგი ინტერნეტრესურსების გამოყენებით: <http://regiment.ru> – Русская императорская армия; <http://ru.wikipedia.org/>; <http://www.hrono.ru>; <http://belrussia.ru> – Общественно-исторический клуб «Белая Россия»; <http://www.grwar.ru> – Русская армия в великой войне.

1891-1894 წლებში გენერალური შტაბის ნიკოლოზის სახელობის აკადემიაში სწავლობდა, რომელიც 1-ლი თან-რიგით დაამთავრა და კავკასიის სამხედრო ოლქში იქნა გამწესებული. საინტერესოა, რომ აკადემიაში სწავლისას ოდიშელიძის კურსელი იყო შემდეგ დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის შეიარაღებული ძალების შტაბის უფროსი გენერალ-ლეიტენანტი მაჰომედ სულკევიჩი. გავა წლები და 1919 წლის 16 ივნისს სხვებთან ერთად გენერლები ოდიშელიძე და სულკევიჩიც მოაწერენ ხელს საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის დადებულ სამხედრო ხელშეკრულებას.

1894 წლის 18 მაისს ოდიშელიძეს შტაბს-კაპიტნის წოდება მიენიჭა.

1895 წლის 4 აგვისტოს კავკასიის კაზაკთა მე-2 დივიზიის შტაბის უფროს ადიუტანტად დაინიშნა.

1896 წლის 24 მარტს კაპიტნის წოდება მიენიჭა. იმავე წლის 1 ნოემბერს კავკასიის მსროლელთა მე-2 ბატალიონში ასმეთაური გახდა.

ამის შემდეგ ილია ოდიშელიძე ბალტიისპირეთში გადაიყვანეს, სადაც 1897 წლის 23 სექტემბერს უსტ-დვინის სიმაგრის შტაბის სამწყობრო განყოფილების უფროსად დაინიშნა. ეს სიმაგრე მდინარეების დასავლეთ დვინისა და ბალდერას შესართავში მდებარეობდა. რიგის ყურიდან 5 ვერსში, ხოლო ქალაქ რიგიდან 15 ვერსში სარკინიგზო ხაზით. მოსახლეობა დაახლოებით 2 ათასი კაცი იყო.

1900 წლის 28 სექტემბერს ილია ოდიშელიძე უსტ-დვინის სიმაგრის შტაბის უფროსად დაინიშნა, ხოლო 6 დეკემბერს პოდპოლკოვნიკის წოდება მიენიჭა.

1902 წელს ოდიშელიძე შორეულ აღმოსავლეთში გადაჰყავთ. 31 ივლისს ის აღმოსავლეთ ციმბირის მსროლელთა მე-6 ბრიგადის შტაბს-ოფიცრად ინიშნება. ამავე

წელს იღებს თავის პირველ ჯილდოს – წმინდა სტანისლავის III ხარისხის ორდენს.

1904 წლის 27 იანვარს რუსეთ-იაპონიის ომი იწყება. 24 თებერვალს ოდიშელიძე აღმოსავლეთ ციმბირის მსროლელთა მე-6 დივიზიის შტაბის უფროსის მოვალეობის შემსრულებლად ინიშნება. იმავე წლის 22 სექტემბერს ის აღმოსავლეთ-ციმბირის მსროლელთა მე-3 დივიზიის (მეთაური გენერალ-ლეიტენანტი კაშტალინსკი) შტაბის უფროსის მოვალეობის შემსრულებლად გადაჰყავთ. სწორედ ამ თანამდებობაზე გაატარა მან მთელი ომი. დივიზია მანჯურიის I არმიის (სარდალი გენერალ-ადიუტანტი ლინევიჩი) შემადგენლობაში შედიოდა.

1904 წელს ოდიშელიძე მდინარე შახესთან (22 სექტემბერი-5 ოქტომბერი) გამართულ ბრძოლებში მონაწილეობდა. იმავე წლის ბოლოს, 6 დეკემბერს კი პოლკოვნიკის წოდება მიენიჭა წარჩინებისთვის.

1905 წელს პოლკოვნიკმა ოდიშელიძემ მონაწილეობა მიიღო რუსეთ-იაპონიის ომის ყველაზე მთავარ და გადამწყვეტ ბრძოლაში მუკდენთან (19 თებერვალი-10 მარტი). იმავე წელს იღია ოდიშელიძე სამი ორდენით დაჯილდოვდა: წმინდა ანას III ხარისხის ხმლებითა და ბანტით, წმინდა ვლადიმირის IV ხარისხის ხმლებითა და ბანტით, წმინდა ვლადიმირის III ხარისხის ხმლებით. 29 მარტს კი ოქროს იარაღი გადაეცა წარწერით „მამაცობისათვის“.

1906 წლის 11 მარტს ოდიშელიძე აღმოსავლეთ-ციმბირის მსროლელთა მე-3 პოლკის უფროსი გახდა. იმავე წელს გადაეცა წმინდა ანას II ხარისხის ორდენით ხმლებით.

1907 წლის 31 ივლისს ის აღმოსავლეთ ციმბირის მსროლელთა მე-11 პოლკის მეთაურად დაინიშნა. 19 სექ-

ტემბერს კი წმინდა გიორგის IV ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა.

1909 წელს ილია ოდიშელიძე შუა აზიაში გადაჰყავთ და პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე ის თურქესტანის სამხედრო ოლქში მსახურობს. 30 ოქტომბერს თურქესტანის სამხედრო ოლქის სარდლის დავალებათა გენერლის მოვალეობის შემსრულებლად ინიშნება. სწორედ ამ თანამდებობაზე ყოფნის დროს გაიცნო ილია ოდიშელიძემ შტაბს-კაპიტანი ბორის შაპოშნიკოვი. შემდგომში საბჭოთა კავშირის მარშალი, გენერალური შტაბის უფროსი, თავდაცვის სახალხო კომისრის მოადგილე. თავის მოგონებებში შაპოშნიკოვი წერს, რომ აკადემიის დამთავრების შემდეგ ტაშკენტში გაანაწილეს. ქალაქში ჩასვლის შემდეგ ოლქის გენერალ-კვარტირმაისტერის მოვალეობის შემსრულებელ პოლკოვნიკ ოდიშელიძეს წარუდგინეს. შუახნის პოლკოვნიკი, რუსეთ-იაპონიის ომისთვის წმინდა გიორგის ორდენით დაჯილდოებული ოდიშელიძე ჭკვიანი და გაბედული ადამიანის შთაბეჭდილებას ტოვებდაო, ასე ახასიათებს მას შაპოშნიკოვი.

1910 წლის 16 ივლისს მას გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა წარჩინებისთვის და ავტომატურად ოლქის სარდლის დავალებათა გენერალი გახდა.

1911 წლის 9 ნოემბერს ილია ოდიშელიძე სამარყანდის ოლქის სამხედრო გუბერნატორად ინიშნება.

1912 წლის 6 დეკემბერს გენერალ-მაიორი ოდიშელიძე წმინდა სტანისლავის I ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა.

1914 წლის 9 იანვარს ილია ოდიშელიძე თურქესტანის სამხედრო ოლქის შტაბის უფროსი ხდება. ამ პოსტზე მოუსწრებს მას პირველი მსოფლიო ომი.

ოდიშელიძის შუა აზიაში სამსახურის დროს ოლქის სარდალი კავალერიის გენერალი ალექსანდრე სამსონოვი იყო. ეს სწორედ ის სამსონოვია, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის დროს აღმოსავლეთ პრუსიაში მოქმედ მე-2 არმიას სარდლობდა და ტანენბერგთან სასტიკი მარცხი იწვნია, რომლის შემდეგაც თავი მოიკლა.

ილია ოდიშელიძეს 1914 წლის 11 ოქტომბერს გენერალ-ლეიტენანტის წოდება ენიჭება და პირველი მსოფლიო ომის ფრონტზე იგზავნება. 13 ოქტომბერს ის ჩრდილო-დასავლეთის ფრონტის (სარდალი გენერალი რუზსკი) მე-10 არმიის (სარდალი გენერალი სივერსი) შტაბის უფროსად ინიშნება. 25 ოქტომბერს ოდიშელიძე იღებს წმინდა ანას I ხარისხის ორდენს ხმლებით. 23 დეკემბერს I არმიის (სარდალი გენერალი ლიტვინოვი) შტაბის უფროსად გადაჰყავთ. ამ პოსტზეა გენერალ-ლეიტენანტი ოდიშელიძე 1917 წლის 16 იანვრამდე.

1917 წლის 16 იანვრიდან 12 სექტემბრამდე ის XV საარმიო კორპუსის მეთაურია. ამის პარალელურად, 12-დან 24 აპრილამდე, ის I არმიასაც ხელმძღვანელობდა.

1917 წლის 12 სექტემბრიდან ოდიშელიძე დასავლეთის ფრონტზე (სარდალი გენერალი ბალუევი) მოქმედი მე-3 არმიის სარდალია.

1917 წლის 2 ოქტომბერს გენერალ-ლეიტენანტი ილია ოდიშელიძე კავკასიის არმიის სარდლად ინიშნება და საქართველოში ბრუნდება. ძალიან რთულ პერიოდში მოუწია ილია ოდიშელიძეს კავკასიის არმიის სარდლობა. გენერალი ოდიშელიძე კავკასიის არმიის სარდლის თანამდებობას ინარჩუნებდა 1918 წლის 22 აპრილამდე, სანამ ამიერკავკასიის სეიმმა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა არ გამოაცხადა. თებერ-

ვლის რევოლუციის შემდეგ ნელ-ნელა რუსეთის არმიის დეზორგანიზაცია, დემორალიზაცია და დაშლა დაიწყო. 25 ოქტომბერს მოწყობილი გადატრიალებისა და ხელისუფლების სათავეში ბოლშევიკების მოსვლის შემდეგ ეს პროცესები უკვე შეუქცევადი გახდა.

გენერალი ოდიშელიძე ცდილობდა კავკასიის არმიის დაშლა შეეჩერებინა, მაგრამ ეს შეუძლებელი იყო. კავკასიის ფრონტი იშლებოდა და ამას ვერავინ და ვერაფერი აღუდგებოდა წინ. ილია ოდიშელიძის მცდელობა, რომ ოსმალეთის არმიისათვის წინააღმდეგობა გაენია და მისი წინსვლა შეეჩერებინა, უშედეგო აღმოჩნდა. 1918 წლის 13 თებერვალს ოდიშელიძე ბრძანებას აძლევს სამხედრო ნაწილებს, არ დათმონ დაკავებული პოზიციები, ხოლო ოსმალთა აღმატებული ძალების შეტევის შემთხვევაში ბრძოლაში არ ჩაებან და ნელ-ნელა დაიხიონ რეზერვებისკენ¹. ოსმალები წინ მოინევენ და როდესაც საფრთხე დაემუქრა ქალაქ არზრუმს, ილია ოდიშელიძე დეპეშას უგზავნის კავკასიის ფრონტის სარდალს, გენერალ ლებედინსკის და სთხოვს, მან არზრუმში გაგზავნოს თუნდაც რამდენიმე რუსული ბატალიონი, რომ ეგებ მოხერხდეს ოსმალთა შეტევის შეჩერება. იქვე აფრთხილებს, რომ მხოლოდ სომხური ნაწილები ქალაქს ვერ დაიცავენ და მას აუცილებლად დაიკავენ ოსმალები². ოდიშელიძის მცდელობებს შედეგი არ მოჰყოლია და ვერც მოჰყვებოდა. დემორალიზებულ და დაშლილ ქვედანაყოფებს არც ბრძოლის გაგრძელების სურვილი ჰქონდათ და არც შესაძლებლობა.

¹ Документы и материалы по внешней политики Закавказия и Грузии. Тф. 1919, გვ. 49-50.

² იქვე, გვ. 61.

ოსმალთა ჯარების წინსვლის პარალელურად მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები მოწინააღმდეგე მხარეებს შორის. ერთ-ერთი, ვისთანაც უკვე იანვრის თვიდან ურთიერთობა ჰქონდა ოსმალეთის კავკასიის არმიის მეთაურს ფეჰიბ-ფაშას, იყო ილია ოდიშელიძე¹.

შექმნილ ვითარებაში კავკასიის ჯერ კიდევ, თუნდაც ფორმალურად, არსებული არმიის მთავარსარდალმა სწორი გადაწყვეტილება მიიღო და ეროვნული შენაერთების შექმნას შეუწყო ხელი.

მას შემდეგ, რაც ამიერკავკასიის სეიმმა გამოაცხადა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა, ილია ოდიშელიძე სამხედრო მინისტრის მოვალეობის შემსრულებელი გახდა. სწორედ ის უგზავნის ბრძანებებს ქართული კორპუსის მეთაურს გენერალ გაბაშვილს და სომხური კორპუსის მეთაურს ნაზარბეკოვს². თუმცა ილია ოდიშელიძე მინისტრის მოვალეობას მხოლოდ რამდენიმე დღე ასრულებს. ამიერკავკასიის სეიმმა 26 აპრილს მთავრობა დაამტკიცა და სამხედრო მინისტრი გრიგოლ გიორგაძე გახდა. მიუხედავად ამისა, კიდევ ორი დღე ოფიციალურ ბრძანებებს ხელს ისევ ილია ოდიშელიძე აწერდა, როგორც სამხედრო მინისტრის მოვალეობის შემსრულებელი³. მხოლოდ 30 აპრილს ჩნდება ოფიციალურ ბრძანებაზე სამხედრო მინისტრ გიორგაძის ხელმოწერა⁴. ამის შემდეგ ილია ოდიშელიძე ამიერკავკასიის რესპუბლიკის სამხედრო

¹ Документы и материалы по внешней политики Закавказия и Грузии. Тф. 1919, გვ. 24.

² იქვე, გვ. 225.

³ იქვე, გვ. 246, 250.

⁴ იქვე, გვ. 261.

მინისტრის თანამშემწე¹. არსებობს ინფორმაცია, რომ ამ თანამდებობიდან ილია ოდიშელიძე სომეხი პოლიტიკოსების მოთხოვნის შედეგად გაათავისუფლეს, ნაციონალისტური გამოსვლების გამო². თუ რა გახდა რეალურად ილია ოდიშელიძის გათავისუფლების მიზეზი, ამას ქვემოთ ვნახავთ, როდესაც ოდიშელიძის მიერ კონსტანტინოპოლში ნაკითხულ მოხსენებას განვიხილავთ.

ილია ოდიშელიძე იმ დელეგაციის წევრი იყო, რომელმაც 1918 წლის 4 ივნისს მოწინააღმდეგესთან ზავს მოაწერა ხელი³.

საკმარისია თვალი გადავავლოთ ილია ოდიშელიძის კარიერას რუსეთის არმიაში, რომ დავრწმუნდეთ, ამ პიროვნებას პროფესიონალიზმთან ერთად საოცრად დიდი გამოცდილება ჰქონდა. ჩვენი აზრით, არც ერთ ქართველ გენერალს არ ჰქონდა ამხელა საბრძოლო და, ზოგადად, სამხედრო გამოცდილება.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ გენერალ ოდიშელიძის ცხოვრებაში ახალი ეტაპი იწყება. ამიერიდან ის საქართველოს სამსახურში დგება და სამი წლის მანძილზე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ქვეყნის სამხედრო ცხოვრებაში. ჩვენს ხელთ არსებული ინფორმაციიდან გამომდინარე, საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში მისი პირველი პოსტი სამხედრო მინისტრის მოადგილეობა იყო.

¹ ნ. ჟორდანია, „ჩემი წარსული“, პარიზი, 1953, გვ. 121.

² <http://regiment.ru/index.htm> – Русская императорская армия.

³ Документы и материалы по внешней политики Закавказия и Грузии. Тф. 1919, გვ. 343.

სამხედრო მინისტრ გიორგაძის 1918 წლის 24 ივნისის №17 ბრძანებით ილია ოდიშელიძე სამხედრო მინისტრის ამხანაგად ანუ მოადგილედ დაინიშნა¹. თუმცა ამ პოსტზე მას დიდხანს არ უმუშავია. იმავე წლის 16 აგვისტოს პირადი განცხადების საფუძველზე გენერალი ოდიშელიძე განთავისუფლდა დაკავებული თანამდებობიდან, მინისტრის განკარგულებაში დატოვებით². რამ განაპირობა ოდიშელიძის გადანყვეტილება, სამწუხაროდ, უცნობია.

ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული ინფორმაციის თანახმად, სექტემბრის დასაწყისში ილია ოდიშელიძე სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარეა³.

იმავე წლის 25 სექტემბერს ინფანტერიის გენერალი ილია ოდიშელიძე იმ კომისიის თავმჯდომარედ ინიშნება, რომელსაც ყველა საჭირო წესდების გადასინჯვა, თარგმნა, გამოცემა, სამხედრო ფორმის ახალი პროექტის განხილვა და ჯარების სამსახურთან და მოწყობასთან დაკავშირებული სხვა საქმეების განხილვა ევალება⁴. ამ კომისიის წევრები ასევე არიან: ინფანტერიის გენერალი გაბაშვილი, გენერალ-მაიორი არჯევანიძე, „თავისუფალი ხელოვანი“ შევარდენიძე და სხვ. კომისიის მდივანი კი პოლკოვნიკი ვალერიან თევზაძეა.

1919 წლის 28 მაისს პრესაში გამოქვეყნდა ინფორმაცია, რომ „თანახმად გენერალ ოდიშელიძის განკარ-

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №14, 1918 წლის 10 აგვისტო.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №21, 1918 წლის 21 აგვისტო.

³ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №32, 1918 წლის 3 სექტემბერი.

გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №64, 1918 წლის 12 ოქტომბერი.

გულებისა, ყველა ლაშქრის ოფიცრებს სამსახურის გარეშე ეკრძალებათ ატარონ რაიმე სასროლი იარაღი¹. საფიქრებელია, რომ ამ დროს ილია ოდიშელიძე კვლავ სამხედრო მინისტრის მოადგილეა.

ილია ოდიშელიძე იყო საქართველოს დელეგაციის სამხედრო ექსპერტი პარიზის კონფერენციაზე. მან 1919 წლის მაისში ივანე ჯავახიშვილთან ერთად შეიმუშავა დოკუმენტი, რომელშიც ისტორიული, ეთნოგრაფიული და სამხედრო-სტრატეგიული არგუმენტების გათვალისწინებით დადგენილი იყო საქართველოს ისტორიული საზღვრები². ამ მოხსენებაშივე გენერალი ოდიშელიძე ყურადღებას ამახვილებს სამხედრო-სტრატეგიულ საკითხებზე და ამ კუთხით ახასიათებს საქართველოს საზღვრებს. დოკუმენტი მოიცავს საბეჭდო მანქანაზე რუსულად დაბეჭდილ 33 გვერდს. საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცული ამ მოხსენების³ ფოტოპირები მოგვანოდა ბატონმა ელდარ ბუბულაშვილმა, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით.

ამჟერად არ ვაპირებთ ამ ვრცელი და საინტერესო დოკუმენტის დეტალურ ანალიზს. მხოლოდ მოკლედ მიმოვიხილავთ მას. საინტერესოა, რომ უკვე ამ დოკუმენტში იკვეთება საქართველოს საზღვრების დაცვისათვის აუცილებელი ის ძირითადი მომენტები, რომლებიც კიდევ უფრო დაწვრილებით განიხილა ილია ოდიშელიძემ ერთი წლის შემდეგ წარდგენილ მოხსენებაში. გენერალი

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №115, 1919 წლის 28 მაისი.

² А. Ментешашвили, Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии, Тб. 1998, გვ. 41-45.

³ სცსსა, ფონდი 1864, აღწერა 2, საქმე 132.

წერდა, „რადგან არავის შეუძლია იწინასწარმეტყველოს, თუ როგორ დასრულდება ბრძოლა გენერალ დენიკინის არმიასა და ბოლშევიკებს შორის, ეს უკანასკნელები შესაძლოა მალე ჩვენი მეზობლები გახდნენ. საქართველოს რესპუბლიკის სასიცოცხლო ინტერესი მოითხოვს, რომ გაგრის დეფილე (ვიწრობი) და გაგრის ქედი მთლიანად, თავისი ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ფერდობებით საქართველოს ხელში უნდა იყოს. მეორე მხრივ, მეზობლობა თავად მოხალისეთა არმიისა – რომლის რეაქციული, აგრესიული და გამაერთიანებელი¹ იდეალები ვერ ეწყობა საქართველოს დემოკრატიულ და თავდაცვით იდეალებს – ასევე სახიფათოა საქართველოსთვის. შესაძლოა ისევ მოგვიწიოს თავდაცვითი ბრძოლის წარმოება საკუთარი თავისუფლებისა და ტერიტორიისთვის. ასეთ შემთხვევაში პოზიციები მდინარე მებადირზე², გაგრის ქედი და გაგრის დეფილე საქართველოს ფასდაუდებელ სამსახურს გაუწევენ“. დიდ ყურადღებას აქცევდა ოდიშელიძე დვალეთის საკითხს. ის აღნიშნავდა, „თუ საზღვარი გაივლის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე ... როგორც ეს გააკეთა რუსეთმა თბილისის გუბერნიის საზღვრის დადგენისას ... მაშინ ჩრდილოეთის მიმართულებით სამხედრო მოქმედებების დროს მოგვინევს მტრისაგან დავიცვათ ათი ულელტეხილი, ნაცვლად ერთი გასასვლელისა კასარის³ ხეობაზე...

¹ იგულისხმება რუსეთის იმპერიის აღდგენა ანუ რუსეთის იმპერიის ძველი მიწების გაერთიანება.

² მებადირი – მდინარე აფხაზეთში, დაბა განთიადის დასავლეთით.

³ კასარის ხეობა მდებარეობს დვალეთში (დღევანდელი ჩრდილოეთ ოსეთი), მდინარე არდონის ხეობაში. სოფლებს ბურონსა და ზარამაგს შორის. ამ მეტად ვიწრო და ძალიან ღრმა (ზოგან დაახლოებით 1000 მეტრია) ხეობის გავლის

ამ ათი უღელტეხილის დაცვაზე ათჯერ უფრო მეტი ჯარი დაგვჭირდება, ვიდრე ერთი კასარის ხეობის დასაცავად, სადაც უფრო ტექნიკა იმუშავებს, ვიდრე ცოცხალი ძალა“. მოხსენებაში ილია ოდიშელიძე საკმაოდ დამაჯერებლად ასაბუთებს, რომ ზაქათალის ოკრუგი აუცილებლად უნდა იყოს საქართველოს შემადგენლობაში. ისევე, როგორც მთელი ტერიტორია ზაქათალის ოლქიდან მდინარე მტკვრამდე (შირაქისა და ელდარის ველები). გენერალი ოდიშელიძე დაწვრილებით განიხილავს საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრის საკითხს და ასკვნის, რომ ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრები ყოველთვის საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა და ასე უნდა იყოს მომავალშიც. საინტერესოა მისი მოსაზრებაც, რომ სომხეთთან და აზერბაიჯანთან კეთილმეზობლური ურთიერთობების შენარჩუნებისათვის შესაძლოა აზერბაიჯანს დავუთმოთ ყაზახის (ყაზახ-შამშადილი) მაზრა, ხოლო სომხეთს – ზემო ბამბაკი. საუბრობს რა საქართველოს სამხრეთდასამხრეთ-დასავლეთსაზღვარზე, ილია ოდიშელიძე აღნიშნავს, რომ საქართველოს შემადგენლობაში უნდა იყოს: არდაგანისა და ოლთისის ოკრუგები, ისპირის პროვინცია და, რა თქმა უნდა, ბათუმის ოლქი მთლიანად, ასევე თურქეთის ლაზისტანი. საბოლოოდ აღვნიშნავთ, რომ მოხსენებაში გენერალი ოდიშელიძე ზუსტად განსაზღვრავს (ამისთვის საჭირო ყველა გეოგრაფიული ობიექტის: ქედის, მდინარის, სიმაღლის და ა. შ. დასახელებით), თუ სად უნდა გაიაროს

შემდეგ გზა ხსნილია მამისონის, კოზის, კუდაროს, ძედოს, ზეკარის, ბახფანდაკის, კუტბის, როკის, სბავის, თრუსოს უღელტეხილებისკენ.

საქართველოს საზღვარმა. საკუთარ მოსაზრებებს კი ასაბუთებს: ისტორიული, ეკონომიკური, პოლიტიკური და, რაც ამ შემთხვევაში ყველაზე საინტერესოა, სამხედრო არგუმენტებით.

1919 წლის ივნისში ილია ოდიშელიძე სამხედრო საბჭოს წევრია¹.

1919 წლის „ცამეტ სექტემბერს, დღის 12 საათზე და 55 წუთზე ვერის დაღმართზე, საქართველოს სამხედრო უწყების ავტომობილის ნომერი 20, რომლითაც რუსთაველის ქუჩისაკენ მიდიოდნენ შიგ მსხდომნი მოხალისეთა ჯარის წარმომადგენელი ამიერკავკასიაში კავალერიის გენერალი ბარათოვი, საქართველოს ჯარის გენერალ-ლეიტენანტი ოდიშელიძე და პოლკოვნიკი სელიმ გეორგის ძე ალხაზი, ბოროტ-განმზრახველებმა ესროლეს ერთი მეორეზე ორი ყუმბარა. ორივე ჩასკდა ავტომობილის ქვეშ, ავტომობილის წინა ნაწილი ნაფოტებად აქცია და მოკლა პოლკოვნიკი ალხაზი, შოფერი ვასილ ჟუჟიაშვილი, მისი თანაშემწე შალვა სამათაძე, დაჭრილია ფეხებში გენერალი ბარათოვი და სახეზე გენერალი ოდიშელიძე“². ამ ტერორისტულ აქტს გამოხმაურება მოჰყვა ჩვენს მეზობელ და მოკავშირე აზერბაიჯანში. პრესაში გამოქვეყნდა ორი დეპეშა: „გენ. ოდიშელიძეზე თავდასხმის ამბავს ადერბეიჯანის მთავრობა დიდი აღშფოთებით შეხვდა. გთხოვთ გადასცეთ გენ. ოდიშელიძეს გულწრფელი მწუხარება მასზე ბო-

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №133, 1919 წლის 20 ივნისი.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №207, 1919 წლის 16 სექტემბერი.

როტ თავდასხმის გამო. ადერბაიჯანის მთავრობის თავმჯდომარე უსუფბეკოვი"; „ეს არის ახლა მივიღეთ სამწუხარო ცნობა გენ. ოდიშელიძეზე და ბარათოვზე თავდასხმის შესახებ. გთხოვთ ღრმა მწუხარება გადასცეთ საქართველოს სახელოვან შვილს და მის სამხედრო ძლიერების საუკეთესო წარმომადგენელს ილია ზურაბის ძეს, რომელიც სამშობლოს მტრების მსხვერპლი შეიქმნა“¹. თავდამსხმელი, ბოლშევიკი არკადი ელბაქიძე გაქცევისას მილიციელებმა მოკლეს. ტერორისტულ აქტთან დაკავშირებით საქმეს იძიებდა გამომძიებელი ჯორბენაძე. დაპატიმრებულ იქნენ იბრაჰიმ ალა-ოლლი და კორენშტეინი².

1920 წლის 4 თებერვალს ილია ოდიშელიძემ წარადგინა ძალზედ საინტერესო მოხსენება საქართველოს საზღვრების დაცვის შესახებ. მასში გაანალიზებული იყო არსებული ვითარება, საქართველოს შეიარაღებული ძალების მდგომარეობა და ქვეყნის დაცვისათვის საჭირო ღონისძიებები. გენერლის აზრით, მობილიზაციის შემთხვევაში საქართველოს შეიძლებოდა ჰყოლოდა ქვეითთა 36 ბატალიონი, 3 ესკადრონი და ჰქონოდა 96 ქვემეხი და 216 ტყვიამფრქვევი. შემდეგ ილია ოდიშელიძე წერს, რომ თუ არ მოხდებოდა დვალეთის (არდონის ზემო ნელი), დარიალის ხეობის (ჯერახის სიმაგრე), ბათომის ოლქის, არდაგანისა და ართვინის მხარეების დაკავება,

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №207, 1919 წლის 16 სექტემბერი.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №222, 1919 წლის 3 ოქტომბერი.

ბოლშევიკების და ქემალისტების შესაძლო შეტევის მოსაგერიებლად დაგეგმირებოდა შემდეგი ძალები:

	ბატალიონი	ზარბაზანი	ესკადრონი	ტყვია- მფრქვევი
მეხადირას პოზიცია	6	12	1	50
დვალეთის ულ- ელტეხილები	3	8	1	28
დარიალის ხეობა	1	4	1/2	12
ბათუმის ოლქი	18	24	2	144
არდაგანის მხარე	32	48	4	130
სულ	60	96	8	364

ხოლო თუ ქართული მხარე დაიკავებდა დვალეთს, დარიალის ხეობაში ჯერახის სიმაგრეს, ბათუმის ოლქს, არდაგანისა და ართვინის მხარეებს, მაშინ შეტევის მოსაგერიებლად საჭირო იქნებოდა გაცილებით მცირე ძალები:

	ბატალიონი	ზარბაზანი	ესკადრონი	ტყვია- მფრქვევი
მეხადირას პოზიცია	6	12	1	50
მუზალის პო- ზიცია კასარის ხეობაში	1	4	1/4	8
დარიალის ხეობა მდინარე კისტინ- კას ¹ მარცხენა ნაპირით	1	4	1/3	12
რუსეთის იმპე- რიის ყოფილი საზღვარი ბათუ- მის ოლქში	8	12	2	64
ოლთისის მხარე	8	12	1/2	48
სულ	24	44	4	196

გენერლის საბოლოო დასკვნა შემდეგია: თუ აღ-
ნიშნული ტერიტორიები არ დავიკავებთ, მაშინ ბოლშე-
ვიკებისა და თურქების მოსაგერიებლად დაგვჭირდება
იმაზე ორჯერ მეტი ჯარი, ვიდრე რეალურად შეგვიძლია
გამოვიყვანოთ. თუ საჭირო ტერიტორიებს დავიკავებთ,
მაშინ ხანგრძლივი და შეუპოვარი დაცვისათვის დაგ-

¹ მდ. ხდა, თერგის მარჯვენა შენაკადი გველეთის ჩრდილო-
ეთით.

ვჭირდება ჩვენი ჯარის 2/3, ხოლო დარჩენილი 1/3 იქნება რეზერვი. გასათვალისწინებელია, აღნიშნავდა გენერალი, რომ ამიერკავკასიაში მეგობარი ცოტა გვყავს, ხოლო მტერი მოიძებნება, თუმცა, თურქებზე და ბოლშევიკებზე პატარა და სუსტიო¹.

ჩვენი აზრით, ილია ოდიშელიძის მიერ შედგენილი მოხსენებითი ბარათი კიდევ ერთხელ ამტკიცებს მის მაღალ პროფესიონალიზმს. ზუსტად არის განსაზღვრული არა მარტო შესაძლო მონინალმდევე, რაც არცთუ ისე რთული იყო, არამედ გათვალისწინებულია მათი ერთდროული მოქმედებაც კი საქართველოს წინააღმდეგ. რაც მოხდა კიდევ რეალურად ერთი წლის მერე. ასევე სწორად არის განსაზღვრული სომხეთის ფაქტორიც. ზუსტად არის შერჩეული თავდაცვითი პოზიციების განლაგებაც (თუნდაც კასარის ხეობის მაგალითი გამოდგება) და განსაზღვრული მათ დასაცავად საჭირო ცოცხალი ძალისა და შეიარაღების რაოდენობა.

სამწუხაროდ, ძნელი დასადგენია, რა რაოდენობის მეომარს გულისხმობდა ოდიშელიძე ბატალიონში. ქართულ შეიარაღებულ ძალებში ბატალიონების სისტემა გვარდიაში არსებობდა, სადაც დაახლოებით 20 ბატალიონი იყო და თითოეულში წესით 800-1000 მეომარი ირიცხებოდა. რეგულარულ ჯარში 12 ათასეული იყო და თითოეულში ჯარისკაცთა რეალური რაოდენობა 1500-დან 4000-მდე მერყეობდა. ამ პერიოდში ესკადრონში ზოგადად 120-150 მხედარი ირიცხებოდა.

ძალიან უხეში გათვლებით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მობილიზაციის შემთხვევაში ილია ოდიშელიძე

¹ А. Ментешашвили, Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии, Тб., 1998 г. გვ. 138-142.

დაახლოებით 70-80 ათასი მეომრის გამოყვანას ვარაუდობდა. ეს არ იყო არარეალური რაოდენობა. გენერალური შტაბის უფროსი გენერალი ზაქარიაძე¹ წერდა, „ჩვენი ოცნება იყო რამენაირად სამოცი ათასიანი ჯარი შეგვექმნა, მაგრამ უიარაღობის გამო ეს ოცნება ოცნებად დარჩა (მიუხედავად იმისა, რომ მომზადებულ ჯარისკაცთა

¹ ზაქარიაძე ალექსანდრე ყარამანის ძე (1884-1957). სწავლობდა ქუთაისის მე-6 სასწავლებელში და შემდეგ ტფილისის ოუნივერსიტეტის სასწავლებელში. სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, 1904 წელს, პოდპორუჩიკის წოდებით გაიგზავნა 79-ე პოლკში. შემდეგ მსახურობდა სამარის 147-ე და ტფილისის მე-15 გრენადერთა პოლკში. რუსეთ-იაპონიის ომის მონაწილე. პორუჩიკი (1907), 1911 წელს შტაბსკაპიტანი (1911). 1912 წელს დაამთავრა გენერალური შტაბის სამხედრო აკადემია პირველი თანრიგით. კაპიტანი (1913). პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე. პოდპოლკოვნიკი (1915). ასრულებდა ლატვიელთა მე-2 მსროლელი ბრიგადის შტაბის უფროსის მოვალეობას. დაჯილდოებული იყო ორდენებით: წმ. ანნა მე-4 ხარისხი, წმ. სტანისლავი მე-3 ხარისხის, წმ. ანნა მე-3 ხარისხის, წმ. ვლადიმირი მე-4 ხარისხის, წმ. სტანისლავი მე-2 ხარისხის. დაჯილდოებულია იარაღით. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში. 1918 წლის დასაწყისში ქართული კორპუსის შტაბის უფროსია. შემდეგ მუშაობდა საქართველოს შეიარაღებული ძალების გენერალურ შტაბში. 1919 წელს დაინიშნა გენერალური შტაბის უფროსად. 1921 წელს ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ, 1923 წლიდან პოლონეთის არმიის ბრიგადის გენერალია. 1927 წელს მიენიჭა დივიზიის გენერლობა. 1939 წელს ტყვედ ჩაუვარდა გერმანელებს, თუმცა მალევე გაათავისუფლეს. მეორე მსოფლიო ომის დასასრულს საცხოვრებლად გადავიდა საფრანგეთში (წყარო: საიტი – *Русская армия в Великой войне* <http://www.gzwar.ru/> М. Гогитидзе Военная элита Кавказа, т. 1, 2007).

რიცხვი საქართველოში აღემატებოდა ორასი ათასს. სათანადო სარდლობაც მზად იყო)¹. საბჭოთა რუსეთის დაზვერვის მონაცემებით საქართველოს მაქსიმუმ 50 ათასი მეომრის გამოყვანა შეეძლო, ხოლო ქართულ არმიას 730 ტყვიამფრქვევი, 4 ჰაუბიცა, 36 მძიმე და 40 მსუბუქი ქვემეხი გააჩნდა². 1920 წლის 4 თებერვლისათვის გენერალ ოდიშელიძის მოსაზრებები ზუსტი იყო. აი, ერთი წლის შემდეგ კი სრულიად სხვა ვითარება შეიქმნა.

1920 წლის ზაფხულში ილია ოდიშელიძე სამხედრო მინისტრის მოადგილეა სამწყობრო მომზადების დარგში³ და, ამავე დროს, სამხედრო საბჭოს წევრიც.

1920 წლის 13 აგვისტოს პრესაში გამოქვეყნდა ინფორმაცია, რომ „სამხედრო მინისტრი ამხანაგი გენ. ოდიშელიძე ევროპიდან დაბრუნდა. ვფიქრობთ, ეს ვიზიტი იმას უკავშირდებოდა, რომ გენერალი პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე მყოფი საქართველოს დელეგაციის სამხედრო ექსპერტი იყო. გაზეთში მეტად მწირი ინფორმაცია გამოქვეყნდა – „საქართველოს დეპუტატთა სააგენტოს თანამშრომელთან საუბრის დროს გენ. ოდიშელიძემ აღნიშნა, ქემალისტებთან ომისა და ოსმალეთის დესანტების გამო საზღვარგარეთ მოგზაურობა დიდ სიძნელეს წარმოადგენსო. კონსტანტინოპოლ-პარიზის აღმოსავლეთის ექსპრესი დროებით შეჩერებულია და ამიტომ მგზავრს ტორენტომდე გემით მოგზაურობა უხდება. ევროპა საქართველოსა და საერთოდ ამიერკავკასიის საქმეებს ნაკლებად იცნობს. საერთაშორისო ინფორმაციის

¹ ა. ზაქარიაძე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, „მხედარი“, 1994 წ. № 1-4, გვ. 55.

² სცსსა. ფონდი, 1969; აღ. 1; საქმე 670; ფურცელი 9.

³ სცსსა. ფონდი, 1969; აღ. 1; საქმე 670.

ცენტრი ამუშაოდ ლონდონში იმყოფება. საერთაშორისო ბაზარზე ამუშაოდ ლონდონი ბატონობს. საქართველოს წარმომადგენლებს დიდი მუშაობის წარმოება სჭირდებათ, რომ გააცნონ ევროპის საზოგადოებას და მთავრობებს საქართველოს მდგომარეობა და საჭიროებანი. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს წარმომადგენლობების მუშაობას ძლიერ დიდი ნაყოფი მოაქვს¹. როგორც ვხედავთ, საკმაოდ მოკლე და ზოგადი ინფორმაციაა.

1920 წლის 23 სექტემბერს სამხედრო მინისტრი გრიგოლ ლორთქიფანიძე შვებულებში გავიდა და მინისტრის მოვალეობის შესრულება მის მოადგილეს, გენერალ ილია ოდიშელიძეს დაევალა². ოდიშელიძე მინისტრის მოვალეობას 10 ნოემბრამდე ასრულებდა³.

1920 წლის 13 დეკემბერს ილია ოდიშელიძე საქართველოს რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად დაინიშნა. თავად გენერალი ოდიშელიძე კონსტანტინოპოლში წაკითხული მოხსენებისას აცხადებდა, რომ ის მთავარსარდლად 1921 წლის 23 იანვარს დაინიშნა. მოხსენების წერილობით ტექსტში სქოლიოში არის შემდეგი მინანური, „ამას წინათ შემთხვევით ვიპოვე ჩემი მთავარსარდლად დანიშვნის ბრძანება. ის 1921 წლის 23 იანვრით თარიღდება“. თუმცა საარქივო დოკუმენტები ადასტურებს, რომ ილია ოდიშელიძე მთავარსარდალი 1920 წლის 13 დეკემბერს გახდა. ეს არის თავდაცვის საბჭოს 22-ე სხდომის ოქმი, საიდანაც ირკვევა, რომ

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, № 181, 1920 წლის 13 აგვისტო.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №216, 1920 წლის 25 სექტემბერი.

³ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №257, 1920 წლის 12 ნოემბერი.

გენერალი ოდიშელიძე მთავარსარდლად დაინიშნა 1920 წლის 13 დეკემბერს¹. რატომ ამტკიცებდა სანინალმდევოს კონსტანტინოპოლში გენერალი, გაურკვეველია. სავარუდოდ ის, საბჭოთა რუსეთთან ომისათვის ცუდი მომზადების გამო ცდილობდა პასუხისმგებლობის აცილებას – მეტად მცირე დრო ჰქონდა – და ამიტომ დაასახელა არასწორი თარიღი. 1920 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებისათვის სამხრეთ კავკასიაში დამოუკიდებლობა მხოლოდ საქართველოს ჰქონდა შენარჩუნებული. აზერბაიჯანსა და სომხეთში უკვე საბჭოთა ხელისუფლება არსებობდა. ცხადი იყო, რომ საბჭოთა რუსეთის მორიგი სამიზნე საქართველო იქნებოდა. ასეთ ვითარებაში ძალიან დიდი როლი ენიჭებოდა საქართველოს შეიარაღებულ ძალებს.

გენერალი ოდიშელიძე, რა თქმა უნდა, გრძნობდა არსებულ საფრთხეს და ცდილობდა სათანადო ზომები გაეტარებინა. აი, რას წერდა სახალხო გვარდიის იმერეთის მეორე ბატალიონის უფროსი აკაკი კვიტაიშვილი², „გენ.

¹ ჩაჩხიანი, გვ. 234.

² აკაკი კვიტაიშვილი იყო გვარდიის იმერეთის მე-2 ბატალიონის უფროსი. პირველ მსოფლიო ომში მონაწილეობდა კაპიტნის წინით. 1918 წლიდან ქართულ ჯარშია. იბრძოდა ოსმალეთის წინააღმდეგ. 1919 წელს არდაგანის დაკავების შემდეგ იყო ამ ქალაქის გარნიზონის უფროსი. 1920 წლიდან გადავიდა გვარდიაში. 1921 წლის თებერვალში მისი ბატალიონი იცავდა ფოილოს ხიდს. 16 თებერვალს მე-11 არმიის შეტევის დაწყების შემდეგ ააფეთქა ხიდი და დღის ბოლომდე ახერხებდა მონინალმდევის შეკავებას. უკან დაიხია მთავარსარდლის ბრძანების შემდეგ. თბილისთან ბრძოლის დროს მისი ბატალიონი იმყოფებოდა ორხევის მიმართულებაზე. 24 თებერვალს სალამოს განახორციელა კონტრშეტევა (სენაკისა და ზუგდიდის ბატალიონებთან ერთად) და დაიბრუნა დღისით დაკარგული პოზიციები,

ოდიშელიძემ და გენ. ზაქარიაძემ წერილობითი მოხსენება გადასცეს თავდაცვის საბჭოს 1921 წლის 15 იანვარს. ისინი დარწმუნებული არიან, ხვალ თუ ზეგ წითელი რუსეთი თავს დაესხმის საქართველოს და ამიტომ ისინი მოითხოვენ საკმარისი ჯარის ყოლას. მათი გამოანგარიშებით 60 ათასი ჯარისკაცი“.¹

საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა და გენერალური შტაბის უფროსმა მართლაც წარადგინეს მოხსენებითი ბარათი მთავრობაში, მაგრამ არა 15, არამედ 3 იანვარს. 1921 წლის იანვრისათვის ილია ოდიშელიძის მიერ ერთი წლის წინ გაკეთებული ანალიზი აღარ გამოდგებოდა. თუ 1920 წლის 4 თებერვლის მოხსენებით ჯარების 2/3 ქემალისტებისა და ბოლშევიკების წინააღმდეგ მხოლოდ ჩრდილოეთის საზღვრის ჩასაკეტად ჰქონდა ოდიშელიძეს განსაზღვრული, აზერბაიჯანისა და სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ ეს მიმართულებებიც დასაცავი იყო. ეს კი დამატებით დაახლოებით 450-500 კილომეტრია (დღეს საქართველოს საზღვარი სომხეთთან 164 კმ-ია, ხოლო აზერბაიჯანთან 322). ამკარაა, რომ მთელი საზღვრის დასაცავად საქართველოს, უბრალოდ, რესურსი არ ეყოფოდა.

შეძლო ფრონტის აღდგენა. 1921 წელს არ წასულა ემიგრაციაში. თუმცა განიცდიდა დევნას საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან და მოგვიანებით მაინც დატოვა სამშობლო (წყარო, გ. შარაძე, „ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია“, ტ. 4).

¹ ა. კვიტაიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ომი 1921 წელს. საქართველოს ოკუპაცია რუსეთის მიერ. ჟურნალი „განთიადი“, 1990 წ., №2, გვ. 117-118.

1921 წლის 3 იანვარს წარდგენილი მოხსენება ანუ დოკუმენტი №64/49 რამდენჯერმე გამოქვეყნდა (პირველად 1935 წელს გაზეთ „Казах“-ში, რომელმაც ოდიშელიძის მიერ კონსტანტინოპოლში წაკითხული მოხსენების ნაწილი დაბეჭდა და ეს დოკუმენტი გენერალმა თავის მოხსენებაში გამოიყენა. შემდეგ ჟურნალ „კლდეში“, რომელმაც „Казах“-ის ტექსტი ქართულად დაბეჭდა. 2005 წელს გურამ შარაძემ ჟურნალ „კლდეში“ დაბეჭდილი მოხსენება მის მიერ გამოცემული „ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორიის“ VII ტომში გამოაქვეყნა¹. ბოლოს ეს დოკუმენტი ცალკე გამოაქვეყნა ა. ჩაჩხიანმა²). ამჯერად დოკუმენტის სრულ ტექსტს არ მოვიყვანთ, მხოლოდ რამდენიმე მომენტს გამოვყოფთ:

პირველი – შესაძლო მონინაალმდეგეების განსაზღვრა: საბჭოთა რუსეთი – „ჩვენს ხელთ არსებული ყველა ცნობა ადასტურებს, რომ საბჭოთა რუსეთის სარდლობა დეკემბრის შუა რიცხვებში რესპუბლიკის წინააღმდეგ საერთო შეტევას გეგმავდა ... მაგრამ დეკემბერში დაგეგმილი შეტევის გაუქმება ჯერ კიდევ არ ნიშნავს რუსეთის მხრიდან მომდინარე საფრთხის თავიდან აცილებას და ბოლშევიკები ემზადებიან ჩვენთან ომისთვის ... საბჭოთა ხელმძღვანელობა შეტევას იმ დრომდე გადადებს, სანამ ყველაფერი არ ექნება ამისთვის მზად“; საბჭოთა სომხეთი – „ჩვენი სხვა მონინაალმდეგე საბჭოთა რუსეთთან შეტაკების დროს ცხადია საბჭოთა სომხეთი იქნება, რო-

¹ გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. VII. თბ., 2005. გვ. 356-385.

² ა. ჩაჩხიანი, ისტორიის საბედისწერო გაკვეთილები – „ჩვენ მომაკვდინებელი საფრთხის წინაშე ვდგავართ...“. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, № 1 (14), თბ., 2014. გვ. 219-246.

მელიც რესპუბლიკის სამხრეთ საზღვრებს დაემუქრება ბორჩალოს მაზრაში"; ქემალისტები – „თურქები, რუსეთთან ჩვენი შეტაკების დროს, არ გამოილაშქრებენ ჩვენს წინააღმდეგ, ყოველ შემთხვევაში ომის დასაწყისში. დაელოდებიან პირველი შეტაკებების შედეგებს და მხოლოდ ჩვენი მარცხის შემთხვევაში დაუყოვნებლივ დაიკავებენ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით მათთვის ბოძებულ ოლქებს“. ცხადია, მთავარი მოწინააღმდეგის (საბჭოთა რუსეთი და მისი სატელიტი საბჭოთა სომხეთი) გამოცნობა რთული არ იყო, მაგრამ საინტერესოა, რომ გენერალმა ზუსტად გამოიცნო ქემალისტების მოქმედების სტრატეგია.

მეორე – მოწინააღმდეგეთა ძალების რაოდენობის გამოთვლა. საბჭოთა რუსეთი – „საბჭოთა რუსეთის მხრიდან ჩვენს წინააღმდეგ იქნება 40.000-მდე ხიშტი (ქვეითი) და 5.000 ხმალი (კავალერისტი). ამასთანავე, აქტიური ჯგუფი 30.000-მდე ხიშტი ჩვენს აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარზე იმოქმედებს“; საბჭოთა სომხეთი – 10-15.000 კაცი; ქემალისტები – „ჩვენს სამხრეთ-დასავლეთ ფრონტზე გვეყოლება 35.000-მდე მოწინააღმდეგე“. სულ – „ამრიგად, საბჭოთა რუსეთთან შეტაკების შემთხვევაში ჩვენს წინააღმდეგ იმოქმედებს 50-60.000 რუსულ-სომხური ჯარი, ხოლო მათთან თურქეთის შეერთების შემთხვევაში 75-90.000“.

მესამე – მომავალი საბრძოლო მოქმედებების თეატრის განსაზღვრა. რესპუბლიკის აღმოსავლეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრები. თანაც აღნიშნა, „ამასთანავე ყველაზე აქტიური თეატრი რესპუბლიკის სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარი იქნება, საიდანაც მოწინააღმდეგე ყველაზე ინტენსიურ შეტევას განახორციელებს რესპუბლიკის ადმინისტრაციული, პო-

ლიტიკური და სამხედრო ცენტრის – თბილისის ხელში ჩასაგდებად“. ოდიშელიძემ აქაც ძირითადად ყველაფერი ისე განსაზღვრა, როგორც შემდგომში მართლაც განხორციელდა. ძირითადი დარტყმა მე-11 არმიამ ნითელი და ფოილოს ხიდების მიმართულებიდან განახორციელა, ხოლო მიზანი თბილისი იყო. მიუხედავად მონინალმდეგის დარტყმის ძირითადი მიმართულების ზუსტი გამოცნობისა ომის წინ და ომის პირველ დღეებში (12-15 თებერვალი), სერიოზული შეცდომები იქნა დაშვებული ამ მიმართულებების დაცვაში და ეს მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტის სარდლის გენერალ იოსებ გედევანიშვილის პასუხისმგებლობა არ ყოფილა. საინტერესოა, რომ მოხსენებაში პირდაპირ არაა მითითებული რუსეთის შემოტევის ის მიმართულებები, რომლებიც მონინალმდეგემ 1921 წლის თებერვალ-მარტში დამატებით გამოიყენა: სოჭი-მეხადირა-გაგრა, მამისონის უღელტეხილი, დარიალის ხეობა. თუმცა, როგორც ჩანს, ოდიშელიძე ამ მიმართულებებსაც ითვალისწინებდა.

მეოთხე – ქვეყნის თავდაცვისათვის საჭირო ძალების გამოანგარიშება. „საბჭოთა რუსეთის გამოლაშქრების შემთხვევაში აღმოსავლეთის საზღვარზე უნდა შევეკრიბოთ 35.000-მდე, სამხრეთისაზე 10.000-მდე და რეზერვი სხვა მიმართულებებისათვის 15.000. ამრიგად, ჩვენი შეიარაღებული ძალების საერთო რაოდენობამ 60.000 ხიშტსა და ხმალს უნდა მიაღწიოს“. სავარაუდოდ, სწორედ „სხვა მიმართულებების“ ქვეშ გულისხმობდა ოდიშელიძე ჩვენ მიერ ზემოთ დასახელებულ მიმართულებებს (სოჭი-მეხადირა-გაგრა, მამისონის უღელტეხილი, დარიალის ხეობა). აქვე გენერალი იმ მომენტში არსებული ვითარების აღწერასაც იძლევა. „გვყავს 25.000 ხიშტი, რომლებიც

შემდეგნაირად არიან განაწილებული: გაგრის რაიონი – 1.900, ბათუმის ოლქი – 4.900, ახალციხე-ახალქალაქი-არდაგანის რაიონი – 4.500, ლაგოდეხის რაიონი – 1.000, ყაზბეგის რაიონი – 150, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტი – 9.500 და ბოლოს თბილისში რეზერვის სახით – 2.500“.

მეხუთე – შეიარაღებული ძალების მოქმედების ტაქტიკის შერჩევა და მისი სათანადო დასაბუთება. ოდიშელიძის აზრით, გამომდინარე მონიწილმდეგის რაოდენობიდან „და ასევე ჩვენი გეოგრაფიული და სტრატეგიული მდგომარეობიდან (ცენტრალური მდებარეობა და შიდა საოპერაციო ხაზებით მოქმედება), საჭიროა თავიდანვე ხელში ჩავიგდოთ ინიციატივა. ამისათვის კი უნდა შეგვეძლოს ჩვენი საზღვრის ნებისმიერ პუნქტში საჭირო დროს თავი მოვუყაროთ მონიწილმდეგეზე მეტ ძალებს ... გარდა ამისა, ჩვენი ჯარების მოქმედება უნდა იყოს გამოკვეთილად აქტიური, სწრაფი და ენერგიული. ეს გამოწვეულია ერთის მხრივ ჩვენი სტრატეგიული მდებარეობით, ხოლო მეორეს მხრივ ჩვენი სავარაუდო მონიწილმდეგის ხასიათით, რომელიც საკმაოდ შთამბეჭდავია რაოდენობრივად, მაგრამ უუნაროა სიმტკიცისა და ხანგრძლივი წინააღმდეგობისათვის. რასაც ითვალისწინებს კიდევ საბჭოთა რუსეთის სარდლობა, როცა მე-11 არმიის სარდალს ინიციატივის ხელში ჩაგდებას ურჩევს. ამას უნდა დავამატოთ ჩვენი ეკონომიკური მდგომარეობა, რომელიც საშუალებას არ გვაძლევს გავახანგრძლივოთ სამხედრო მოქმედებები და საკითხების სწრაფ გადაწყვეტას მოითხოვს. ასევე ჩვენი ჯარისკაცის ხასიათი, რომელიც მიდრეკილია თავგანწირვისკენ, სწრაფი მოქმედებისკენ, მაგრამ არ უყვარს ხანგრძლივი გასაჭირი“. ყველაფერი ისეა გათვლილი, როგორც მაღალი დონის პროფესიონალს შეე-

ფერება. მთავარი აქცენტები სწორია: ინიციატივის აღება, სისწრაფე და კონკრეტულ მომენტში კონკრეტულ ადგილზე რიცხობრივი უპირატესობის მოპოვება. ქალღმერთზე ყველაფერი მართებულად იყო, მაგრამ ომის დასაწყისში სულ სხვა რეალობა მივიღეთ. სანაინის მიმართულებაზე დაფანტული ჯარი, ინიციატივის დათმობა, ნელი და არაენერგიული მოქმედებები. თუმცა ამაზე ცოტა ქვემოთ, სათანადო ადგილზე ვისაუბრებთ. უნდა გავიხსენოთ აკაკი კვიტიაშვილის ნათქვამი, რომ „გენ. ოდიშელიძის აზრი ჩვენი ჯარის მოქმედებაზე სწორია, მაგრამ ამ აზრის გატარებაში ის სრულიად არ იჩენს სათანადო ენერგიას“.¹

მეექვსე - თავდაცვისათვის საჭირო ღონისძიებების ჩამონათვალი. ა) შეიარაღებული ძალების რაოდენობის გაზრდა: 1920 წლისათვის განკუთვნილი წვევამდელეების გამოძახება, ქვეითთა არსებული ბატალიონების სამ ბატალიონიან პოლკებად გაშლა, დამატებითი ქვედანაყოფების შექმნა, სახალხო გვარდიის სრული მობილიზაცია. ყოველივე ეს დამატებით 35.000 მეომრის გამოყვანას უზრუნველყოფდა. ბ) საჭირო რაოდენობის ტანსაცმლის, თეთრეულის, ფეხსაცმლის, აღჭურვილობის, შეიარაღების, საბრძოლო და სასურსათო მარაგების შეძენა-შექმნა. გ) ალაღის შეკეთება და ქვედანაყოფებში გამწევ ძალად ხარ-კამეჩის გამოყენება. გამონთავისუფლებული ცხენების კავალერიისა და არტილერიისათვის გადაცემა. დ) ჯარის გადაყვანის სისწრაფისათვის და კომუნიკაციის გასაუმჯობესებლად: წნორის წყალი-ლაგოდეხის რკინიგზის ხაზის მშენებლობის დაწყება; ასევე საავტომობილო გზების: თბილისი-ქესალო-ნითელი ხიდი,

¹ კვიტიაშვილი, გვ. 118.

სანდარა¹-წითელი ხიდი, აშალსერალი-ყაჩაღანი-წითელი ხიდი, სადახლო-ქერპელი და სანდარა-ვორონცოვკა²-ჯელალოლი³ წესრიგში მოყვანა; ხიდების აგება: მდ. მტკვარზე ქესალოსა და მდ. დებედაჩაიზე ყაჩაღანის რაიონებში; ორი-სამი ორმაგი ბორანის მოწყობა მდ. მტკვარზე ყარაიაზების რაიონში; დამატებითი სატელეგრაფო ხაზების გაყვანა აშალსერალი-ყაჩაღანი-წითელი ხიდისა და ბეიუქქისიაკი-ყაჩაღანის მიმართულებებზე. ტელეგრაფის ახალი აპარატებისა და ელემენტების შეძენა. ე) რადგან სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტის რაიონი მცირედაა დასახლებული, ეს კი ჯარის საცხოვრებლად განთავსებას ართულებს, სუგუთ-ბულახის, ბეიუქქისიაკის და წითელი ხიდის მიდამოებში ბარაკის ტიპის ნაგებობების მშენებლობა. ვ) ბომბებმზიდი აეროპლანების, საავტომობილო და საავიაციო ბენზინის შეძენა. ჩამოთვლილი ღონისძიებების გატარება სასიცოცხლო აუცილებლობას წარმოადგენდა. ამაში ოდიშელიძე მართალია. სხვა საკითხია, რამდენად მოესწრებოდა ყველაფერი, განსაკუთრებით ეს ეხება მშენებლობების საკითხს. მოთხოვნათა ნაწილის შესრულება კი სავსებით შესაძლებელი იყო. ამაზე ოდიშელიძე თავადაც საუბრობს.

გენერალი ოდიშელიძე აღნიშნავდა, «ყველა ამ ღონისძიების გატარება აუცილებლობად მიმაჩნია, რათა დარწმუნებული ვიყოთ მოსალოდნელი შეტაკების ჩვენს სასარგებლოდ დამთავრებაში. მათი მიღებისა და განხორციელების დახანებამ შესაძლოა უახლოეს მომავალში

¹ დღევანდელი მარნეული.

² იგივე ტაშირი, დღეს სომხეთშია.

³ იგივე ლორე, დღეს სომხეთშია.

უმძიმეს მდგომარეობაში ჩაგვადოს“. დოკუმენტს ხელს აწერდნენ გენერლები ოდიშელიძე და ზაქარიაძე.

მთავრობისადმი წარდგენილ დოკუმენტში ყველაფერი ზუსტად და ალბათ, სწორად იყო განსაზღვრული. ამიტომ კიდევ უფრო გასაკვირია, რომ 1921 წლის იანვარსა და თებერვლის დასაწყისში მთავარსარდლის მიერ სერიოზული შეცდომები იქნა დაშვებული.

1921 წლის 11-12 თებერვლის ღამეს ე. წ. „ლორეს ნეიტრალურ ზონაში“ განლაგებულ ქართულ შენაერთებზე თავდასხმით დაიწყო საქართველო-რუსეთის ომი. ამ მიმართულებაზე დისლოცირებულ ჩვენს სამხედრო ნაწილებს¹ გენერალი იოსებ (სოსო) გედევანიშვილი სარ-

¹ ამ დროისათვის საქართველო-სომხეთისა და საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვარზე აკაკი კვიტაიშვილის ინფორმაციით შემდეგი ქართული შენაერთები იდგა:

1. ვორონცოვკაში (კალინინო, ტაშირი) – პოლკოვნიკ რეზუალდ ჩხეიძის მეთაურობით გვარდიის იმერეთის I და კახეთის ბატალიონები, ცხენოსანი ჯარის ორი ესკადრონი, ორი საარტილერიო ბატარეა, ორი ჯავშანმანქანა.

2. ჯალალ-ოღლიში (ლორე, სტეფანავანი) – პოლკოვნიკ მიხეილ იმნაძის განკარგულებაში მყოფი გვარდიის ბორჯომისა და მანგლისის ბატალიონები, ცხენოსანი ჯარის ნახევარი ესკადრონი.

3. ბამბაკის ხეობა სანაინი-შაგალის მიმართულება – გენერალ სუმბათაშვილის დაქვემდებარებაში მყოფი II საარმიო ბრიგადის მე-5 და მე-8 ათასეულები, ორი ესკადრონი და ორი ბატარეა.

4. ბოტკიარის მთის მიმართულება – პოლკოვნიკ გოგი ხიმშიაშვილის ორი ბატალიონი.

5. წითელ ხიდთან – გვარდიის გურიის ბატალიონი მაიორ ხომერიკის მეთაურობით, რომლის ზურგშიც თბილისის

დღობდა. მისი შტაბის უფროსი პოლკოვნიკი ძაგანია იყო. ძალიან პირობითი და უხეში დათვლებით, იოსებ გედევანიშვილის დაქვემდებარებაში 10-12 ათასი მეომარი იმყოფებოდა. ჯარში დაბალ დონეზე იდგა დისციპლინა. მეომართა ნაწილს სამხედრო მზადყოფნა თითქმის სრულიად დაკარგული ჰქონდა. ყველაზე დიდი შეცდომა კი ის იყო, რომ ქართული შეიარაღებული ძალები პატარ-პატარა რაზმებად იყო დაშლილი და ცალკეულ პუნქტებში ჩაყენებული.

11-12 თებერვლის ღამეს მონინააღმდეგემ შეტევა ვორონცოვკის, ჯალალ-ოღლისა და სანაინის მიმართულებით განახორციელა.

სანაინის მიმართულებაზე ჯარი სრულიად მოუმზადებული იყო შემოტევისათვის და მტერმა თითქმის სადახლომდე დაიკავა ბამბაკის ხეობა. მე-5 და მე-8 ათასეულები თითქმის მთლიანად განადგურდა (დაიღუპა ან ტყვედ ჩავარდა).

გენერალური შტაბის 12 თებერვლის ინფორმაციის თანახმად, „ღამით 11-12-ს სომხეთის მხრივ რეგულარული ჯარის ნაწილები მოულოდნელად თავს დაესხნენ ჩვენს მონინავე სადარაჯოებს ბეზობდალით ბორჩალოს მაზრის

1-ლი (სოფელ სარვანში) და მე-3 ბატალიონები (სოფელ ობელიანოვკაში) იყვნენ.

6. ფოილოს ხიდის მიმართულება – გვარდიის იმერეთის მე-2 და ზუგდიდის ბატალიონები, ერთი ესკადრონი, მესანგრეთა ასეული, სანაპირო დაცვის ასეული, ერთი ბატარეა და ჯავშანმატარებელი №4. ამ დაჯგუფებას პოლკოვნიკი კოდუა სარდლობდა.

7. რეზერვს, რომელსაც გენერალი ჯიჯიხია მეთაურობდა, შეადგენდა გვარდიის ექვსი ბატალიონი, სამი ბატარეა და ორი ესკადრონი.

სადგურ შაგალთან და სოფელ შინიხთან. ამასთანავე ბორჩალოს მაზრის მოსაზღვრე რუსი და სომეხი მოსახლეობა აჯანყდა და თავდამსხმელთ შეუერთდა. მცხოვრებთა მეორე ნაწილი ჩვენი ერთგული დარჩა და თავის დროზე შეგვატყობინა მოსალოდნელი თავდასხმის შესახებ. ბეზობდალის გზით მომავალნი გავფანტეთ. ვორონცოვკის რაიონში აჯანყება ჩაქრობილია. შაგალისა, უზუნლარის და შიხინის რაიონებში ბრძოლებია¹.

13 თებერვალს გენერალმა გედევანიშვილმა სადახლო-სანაინის მიმართულებაზე კონტრშეტევის განხორციელება გადაწყვიტა. გენერალ სუმბათაშვილის ქვედანაყოფის გადარჩენილ მეომრებს არმიის I ათასეული, სადარაჯო ათასეულის ორი ასეული და გვარდიის საგანგებო ბატალიონი მიაშველეს და სანაინზე შეტევა დაავალეს. ამავე დროს გენერალ ჯიჯიხიას შენაერთს აირუმზე იერიში უბრძანეს. არმიის ცხენოსანი რაზმი ლორეს მიმართულებით გაუშვეს. მიუხედავად იმისა, რომ გენერალ ჯიჯიხიას დაჯგუფებამ გარკვეულ წარმატებას მიაღწია და კიზილკაის სიმაღლეებიც დაიკავა, რეალურად საერთო შეტევა მაინც ვერ განხორციელდა. გარდა იმისა, რომ გენერალ სუმბათაშვილის შენაერთს პირადი შემადგენლობის 2/3 დაკარგული ჰყავდა, გადარჩენილი მებრძოლენი მორალურ-ფსიქოლოგიურად ძალიან გატეხილი იყვნენ. შეტევაზე, ფაქტობრივად, მხოლოდ საგანგებო ბატალიონი გადავიდა და ცხადია, მან ბევრი ვერაფრის გაკეთება ვერ შეძლო.

პირველი შეტაკებები ჩვენთვის მარცხით დამთავრდა. მოწინააღმდეგის შეჩერება ვერ ხერხდებოდა. ნოე ჟორ-

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, № 1052, 1921 წლის 13 თებერვალი.

დანია წერს, რომ პირველივე მარცხის შემდგომ „მაშინვე დავიბარე ოდიშელიძე და მოვსთხოვე ამ სირცხვილის ანგარიში. მან მომცა ასეთი განმარტება: ჯარი დამარცხდა იმიტომ, რომ იყო დანაწილებული, შეერთება ვერ მოასწრეს. გამიკვირდა, შევუტიე როგორ დანაწილებული, ომისთვის ვემზადებოდით და თქვენ ჯარები დაფანტეთ! მე რა შუაში ვარ, მომიგო, ეს მოახდინა დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიის თავმჯდომარემ აკ. ჩხენკელმა, დეკემბერშიო! გული მომივიდა, ვინ არის ჯარების უფროსი, თქვენ თუ ჩხენკელითქვა და გამოვუცხადე დაუყოვნებლივ გადადგეს“¹.

ჯარების დანაწილების ამბავს აღწერს აკაკი კვიტაიშვილიც, „გენერალი ოდიშელიძე ამბობს, რომ პოლიტიკური პირები მოითხოვდნენ მისგან, რომ სომხების აჯანყება არ მომხდარიყო, მიმეღო ზომები და ჯარი ჩამეყენებინა სხვადასხვა სოფლებში. გენ. ოდიშელიძემ კატეგორიული უარი უთხრა იმ პოლიტიკურ პიროვნებებს ჯარის განაწილების შესახებ სოფელ-სოფელ. შემდეგ ის მიემგზავრება ბათუმს ჯარების ინსპექციისათვის და იქ ერთი კვირა რჩება დაბრუნდა თუ არა, რას ხედავს? გენერალ გედევანიშვილს სოფელ-სოფელ დაუნაწილებია ჯარები. გენერალი ოდიშელიძე შეეკითხა გენ. გედევანიშვილს: რა მიზეზის გამო არ აასრულებს ჩემი განკარგულებანი? მან მიპასუხა – ამბობს გენ. ოდიშელიძე – „ჩვენ ჯერ არ ვიცით, შემოგვესევიან რუსები თუ არა და მერმე კიდევ როდის! რაც შეეხება სომეხ მცხოვრებთ, ისინი არ აჯანყდებიან, როდესაც ჩვენი ჯარი განაწილებული იქნება უმთავრეს სოფლებში. ასეთი განაწილება ჩემთვის არის საჭირო, სანამ იარაღს ავეყრი

¹ ნ. ჟორდანია, გვ. 177.

მცხოვრებლებს და მერე დავაჯგუფებ ჩემ ჯარს ერთ ადგილზე. ჩვენ მთავარსარდალს გენ. ოდიშელიძეს მაშინვე უნდა მიეღო ზომები, რომ ასეთი ურჩი გენერალი გადაეყენებინა მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ იგი ამ მდგომარეობას შეურიგდა“¹.

ინფორმაციას იმის შესახებ, რომ ჯარის მცირე რაზმებად დაშლა ოდიშელიძის ნების სანინაალმდეგოდ მოხდა, ნაწილობრივ გიორგი კვინიტაძეც² ადასტურებს.

¹ ა. კეიტიშვილი, გვ. 118.

² კვინიტაძე გიორგი ივანეს ძე (1874-1970). (ნამდვილი გვარი ჩიქოვანი). დაამთავრა ჯერ თბილისის კადეტთა კორპუსი, შემდეგ კონსტანტინეს სამხედრო სასწავლებელი. პოდპორუჩიკი (1894). გაგზავნილ იქნა ვლადიკავკაზის 152-ე ქვეით პოლკში. პორუჩიკი (1897). შტაბს-კაპიტანი (1901). რუსეთ-იაპონიის 1904-1905 წლების ომის მონაწილე. მსახურობდა აღმოსავლეთ-ციმბირის მსროლელთა მე-9 პოლკში. კაპიტანი (1905). 1910 წელს I თანრიგით დაამთავრა გენერალური შტაბის ნიკოლოზის სახელობის აკადემია. გაგზავნილ იქნა მე-16 გრენადერეთა პოლკში. 1911 წელს კავკასიის სამხედრო ოლქის დავალებათა ობერ-ოფიცერი. პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე. პოდპოლკოვნიკი (1915). კავკასიის მე-4 მსროლელი დივიზიის შტაბის უფროსის მოვალეობის შემსრულებელი. პოლკოვნიკი (1916). 1917 წლიდან კავკასიის მე-15 მსროლელთა პოლკის მეთაური. დაჯილდოებული იყო ორდენებით: წმ. სტანისლავის მე-3 ხარისხის ხმლებითა და ბანტით, წმ. ანნას მე-4 ხარისხის, წმ. ანნას მე-3 ხარისხის, წმ. სტანისლავის მე-2 ხარისხის, წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის. დაჯილდოებული იყო იარაღით. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში. გენერალი (1918). 1918 წლის დეკემბერში სომხეთთან ომის დროს სადახლო-შულავერის ფრონტის სარდლის, გენერალ მაზნიაშვილის საველე შტაბის უფროსი. 1919 წელს მეთაურობდა ახალციხე-

„რასაკვირველია, მთავარსარდალს ამ ძალების განლაგება ზუსტად უნდა სცოდნოდა, მითუმეტეს ჯარი იქ უკვე დიდი ხანია იდგა. თუ ეს განლაგება არ ეჭაშნიკებოდა ან, საერთოდ, არასწორად მიაჩნდა, უნდა ჩარეულიყო და გამოესწორებინა თავისი შეხედულებისამებრ. არ ვიცი, მოხდა თუ არა ამგვარი რამ. კონსტანტინოპოლში გენერალმა ოდიშელიძემ თავის მოხსენებაში განაცხადა, გენერალ ი. გედევანიშვილს მითითებები მივეცი, მაგრამ

ახალქალაქის მაზრაში სეპარატისტთა წინააღმდეგ მებრძოლ სამხედრო შენაერთებს და შეძლო მათი დამარცხება. შემდეგ იბრძოდა ე. წ. „სამხრეთ დასავლეთ კავკასიის“ მთავრობის შეიარაღებული ფორმირებების წინააღმდეგ. მათთან ბრძოლისას 1919 წლის აპრილში გაათავისუფლა ძველი ქართული მხარე არტაანი. 1920 წლის 29 აპრილს დაინიშნა საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალად. მაისის დასაწყისში დაამარცხა საბჭოთა აზერბაიჯანის მხრიდან საქართველოში შემოჭრილი რუსეთის წითელი არმიის ნაწილები. 8 სექტემბერს დატოვა მთავარსარდალის თანამდებობა. იყო ქართული სამხედრო სკოლის დამაარსებელი და პირველი უფროსი. 1921 წლის 16 თებერვალს უკვე ხელმეორედ დაინიშნა ქართული არმიის მთავარსარდალად. 24 თებერვალს, ფრონტზე შექმნილი ვითარების ანალიზის შედეგად მიიღო ერთპიროვნული გადაწყვეტილება თბილისის დროებით დატოვების შესახებ. საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ წავიდა ემიგრაციაში. ცხოვრობდა საფრანგეთში. მუშაობდა გრამფირფიტების ქარხანა „Palhe“-ში. გარდაიცვალა 1970 წელს პარიზის მახლობლად, დაბა შატუში. (წყარო: საიტი – Русская армия в Великой войне <http://www.grwar.ru/> М. Гогитидзе, Военная элита Кавказа, т. 1, 2007 г. საიტიძე, გენერალი გიორგი კვინიტაძე, თბ., 1998).

არ შეასრულაო. ეს მოხსენება არ მომისმენია, რადგან იმ დროს უკვე პარიზში ვიმყოფებოდი¹.

ვითარების გამოსწორება ვერ ხერხდებოდა. მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ როგორც გენერალი მაზნიაშვილი² იგონებს, გენერალ ოდიშელიძეს გულნ-

¹ გ. კვინიტაძე, მოგონებები, 1998 წ. თბ., ტ. II, გვ. 42.

² მაზნიაშვილი გიორგი ივანეს ძე (1871-1937). სამხედრო განათლების მიღების შემდეგ სამსახური დაიწყო რუსეთის არმიაში. მონაწილეობდა 1904-05 წლების რუსეთ-იაპონიის ომში. დაიჭრა და მკურნალობდა პეტერბურგის ჰოსპიტალში, სადაც პირადად იმპერატორმა ნიკოლოზ II-მ ინახულა და ომში გამოჩენილი მამაცობისათვის ოქროს ხმალი და წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენი გადასცა. პირველი მსოფლიო ომის დროს, ვარშავასთან მძიმედ დაიჭრა. 1917 წელს დაბრუნდა საქართველოში და აქტიური მონაწილეობა მიიღო ქართული შენაერთების ჩამოყალიბებაში. იყო ქართული დივიზიის მეთაური. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში. 1918 წლის ოსმალთა წინააღმდეგ მებრძოლი ჯარის სარდლად დაინიშნა. ჯერ მდინარე ჩოლოქთან შეაჩერა თურქეთის ჯარის წინსვლა, შემდეგ კონტრშეტევაზე გადავიდა და ბათუმი გაათავისუფლა. 1918 წლის ზაფხულში აფხაზეთში ბოლშევიკებმა ანტისახელმწიფოებრივი აჯანყება დაიწყეს. 18 ივნისს მაზნიაშვილი აფხაზეთის გენერალ-გუბერნატორად და იქ მყოფი ქართული ჯარების სარდლად დაინიშნა. გაათავისუფლა ახალი ათონი, გუდაუთა და გაგრა. დაიკავა ადლერი და სოჭი (სოჩა). 1918 წლის ნოემბერში მაზნიაშვილი თბილისის გენერალ-გუბერნატორი იყო. სომხეთთან ომის დაწყების შემდეგ დეკემბრის მეორე ნახევარში შულავერი-სადახლოს ფრონტის სარდლად დაინიშნა. გაათავისუფლა შულავერი და სადახლო. 1919 წლის დასაწყისში მაზნიაშვილი სამხრეთ საქართველოში გაიგზავნა. ის ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების გუბერნატორად დაინიშნა და ამ

რფელად ეგონა, „რომ მართლა მხოლოდ სომხების ურდოები დაგვესხნენ თავს“¹. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა აკაკი კვიტაიშვილის ცნობა, რომ „15 თებერვალს ფოილოს კოლონამ შეამჩნია რუსის ჯარების მოძრაობა წითელი ხიდის მიმართულებით. შემჩნეულ იქნა ფოილოს წინააღმდეგ რამდენიმე ბატარეა

მხარეში თურქეთის აგენტებისა და მათ მხარდამჭერთა მიერ დაწყებული აჯანყების ჩახშობა დაევალა. 1920 წლის ოქტომბერში დაინიშნა თბილისის გარნიზონის უფროსად. 1921 წლის თებერვალში თბილისთან მიმდინარე ბრძოლის დროს მეთაურობდა ფრონტის ცენტრალურ – სოლანლულის მიმართულებას. თბილისის დატოვების შემდეგ მონაწილეობდა ოსიაურთან განხორციელებულ კონტრშეტევაში, ულელტეხილების დაცვაში ლიხის ქედზე. დასავლეთ საქართველოში გადასვლის შემდეგ დაინიშნა არიერგარდის მეთაურად. 1921 წლის 18-20 მარტს ქალაქ ბათუმიდან და ბათუმის ოლქიდან განდევნა ქემალისტები. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ემიგრაციაში არ წასულა. სამხედრო სამსახური განაგრძო საბჭოთა საქართველოს წითელ ჯარში. იყო: ქვეითთა დივიზიის მეთური, მთავარი სამხედრო ინსპექტორი. 1923 წელს დააპატიმრეს „სამხედრო ცენტრის“ საქმესთან დაკავშირებით. მიუსაჯეს დახვრეტა, რომელიც საზღვარგარეთ გასახლებით შეუცვალეს. რამდენიმე წელი ცხოვრობდა პარიზში, შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში. 1937 წელს დახვრიტეს (ლიტერატურა: М. Гогитидзе, Военная элита, Кавказа, т.1, 2007; ა. ჩაჩხიანი, დამნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი; ა. ჩაჩხიანი, რუსეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები და საბრძოლო მოქმედებები აფხაზეთის რეგიონსა და შავიზღვისპირეთში 1918-1920 წლებში, თბ., 2014).

¹ გ. მაზნიაშვილი, მოგონებები, 1990 წ. ბათ., გვ. 157.

საომარ პოზიციებზე. კოლონის უფროსი დაელაპარაკა პირდაპირი მავთულით მთავარსარდალს – მტერი ამაღამ აუცილებლად გადმოვა შეტევაზე. ნება მოგვეცით, ხიდი ავაფეთქოთო. გენერალმა ოდიშელიძემ უპასუხა – „ჩვენ ვიმყოფებით მეგობრულ განწყობილებაში საბჭოთა რუსეთთან. დაუშვებელია ჩვენი მხრიდან მტრული მოქმედება. ერიდეთ პროვოკაციას“. საქმის რეალური ვითარება არც ქვეყნის პოლიტიკურმა ხელმძღვანელობამ იცოდა.

კონსტანტინოპოლში წაკითხული მოხსენებისას ილია ოდიშელიძე, ცხადია, შეეხო სამხრეთ-დასავლეთ ფრონტზე ჯარების დაქსაქსვის საკითხსაც და სათანადო, საკმაოდ ვრცელი და ამომწურავი განმარტებაც გააკეთა ამასთან დაკავშირებით. ამ საკითხს ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ, როდესაც კონსტანტინოპოლში წაკითხულ მოხსენებაზე ვისაუბრებთ.

15 თებერვალს ღამე საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაიმართა თათბირი, რომელსაც ესწრებოდნენ: მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია, მთავარსარდალი გენერალი ილია ოდიშელიძე, გენერალური შტაბის უფროსი გენერალი ალექსანდრე ზაქარიძე, გვარდიის შტაბის უფროსი ვალიკო ჯუღელი, შინაგან საქმეთა მინისტრი ნოე რამიშვილი, გენერალი გიორგი კვინიტაძე, გრიგოლ ლორთქიფანიძე, ბენია ჩხიკვიშვილი და სხვ. შექმნილი მდგომარეობის შესახებ მოხსენება გააკეთეს გენერლებმა ოდიშელიძემ და ზაქარიძემ. გენერალ კვინიტაძის თანახმად, მათი ინფორმაცია საკმაოდ ზოგადი იყო. არ იცოდნენ არც შენაერთების ზუსტი ადგილსამყოფელი და არც მათი მდგომარეობა. არსებული ვითარების მიმოხილვისას ერთადერთი, რაც გაირკვა, იყო ის, რომ გენერალი გედევანიშვილი ნებართვას ითხოვდა შე-

ნაერთები მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირზე გადაეყვანა. სარდლობას საბოლოო გადაწყვეტილება ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მიღებული. მთავარსარდალი ფიქრობდა, რომ ჯარი მდ. ხრამის სამხრეთითა და შულავერის ჩრდილოეთით გამავალ ხაზზე უნდა გამაგრებულიყო. აღნიშნულ გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებით გენერალი კვინიტაძე წერს, „ტაქტიკურად, ჯარის ამ ხაზზე გადაყვანა აბსურდი იყო. აკადემიაში სწავლის დროს ოფიცერს მომავალ სამხედრო მოქმედებათა ამგვარი გეგმა რომ შემოეთავაზებინა, უმაღლესი გაირიცხებოდა სასწავლებლიდან“. ნოე რამიშვილმა მოსაზრება გამოთქვა, რომ ფოლოსა და წითელი ხიდების რაიონში შექმნილიყო ძლიერი დაჯგუფება, რომელიც ყაზახის გავლით მონინაალმდეგეს ზურგში დაარტყამდა. ამ გეგმის განხორციელება შეუძლებელი იყო. ფოილოსა და წითელი ხიდების რაიონში არ არსებობდა სათანადო რაოდენობის ჯარი. ასეთი დაჯგუფება რომც შექმნილიყო, მას მოუწევდა მდ. მტკვრის გადალახვა მაშინ, როდესაც მეორე ნაპირზე მტერი იქნებოდა განლაგებული. გენერალ კვინიტაძის კითხვაზე, თუ რა საშუალებებით უნდა მომხდარიყო ჯარის მიერ მდინარის გადალახვა, მთავარსარდალმა უპასუხა, „ერთი ბორანი მაქვსო“. „ერთი ბორანით ჯარს მტკვარზე კი არა, კუკიიდან ვერაზე ვერ გადაიყვანთ, მითუმეტეს, როდესაც მოპირდაპირე ნაპირი მონინაალმდეგის ხელშია“, შენიშნა გენერალმა კვინიტაძემ. სხდომაზე კენჭისყრის შედეგად გადაწყდა, რომ ე. წ. „ფოილოს ჯგუფის“ უფროსად გენერალი კვინიტაძე დაენიშნათ, მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი ნოე რამიშვილის გეგმის წინააღმდეგი იყო¹.

¹ გ. კვინიტაძე, გვ. 45-48.

16 თებერვალს წითელი და ფოილოს ხიდების მიმართულებაზე შემოტევა დაიწყო მე-11 არმიის ნაწილებმა. წითელ ხიდთან მდგომმა გურიის ბატალიონის ასეულმა, ცხადია, სერიოზული წინააღმდეგობის განევა ვერ შეძლო. მონაწილეებმა ხიდი დაიკავე და ჯავშანმანქანების მხარდაჭერით შეტევა განაგრძო.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფოილოს სარკინიგზო ხიდს. რუსები ცდილობდნენ ხიდი დაეკავებინათ და ქართველებისთვის მისი აფეთქების საშუალება არ მიეცათ. ხიდის დაკავების ოპერაციაში მონაწილეობას იღებდა მე-11 არმიის ხუთი ჯავშანმატარებელი (№№7, 94, 5, 77, 61). ქართველი მესანგრეების მიერ წინასწარ დანაშაული იყო ხიდის თავი და იერიშის დაწყებისთანავე ქართველებმა ხიდი ააფეთქეს. საპასუხოდ რუსების ჯავშანმატარებლებმა, საველე ბატარეებმა და მძიმე არტილერიამ ქართველი გვარდიელების პოზიციების დაბომბვა დაიწყო. ქართველმა მებრძოლებმა ცოტა უკან დაიხიეს, მონაწილეების ცეცხლის არეალიდან გამოვიდნენ და საპასუხო ცეცხლი გახსნეს. რუსებმა ორჯერ სცადეს სოფელ კრაცესმანთან ფონის გადმოლახვა, მაგრამ ორივეჯერ უკუქცეულ იქნენ. ასევე ვერ შეძლო მათმა კავალერიამ სოფელ შიხალოდან ფონზე გადასვლა და შეტევის განხორციელება. აქ მათ ზუგდიდის ბატალიონმა გადაუკეტა გზა. მთელი დღის მანძილზე რუსების მცდელობას, მდინარე გადმოელახათ, წარმატება არ მოჰყოლია¹.

¹ ფოილოს ხიდთან ბრძოლაში მონაწილეობდა მე-11 არმიის მე-9 დივიზიის 74-ე პოლკის მე-2 ბატალიონის პოლიტკომი ნიკიტა ხრუშჩოვი.

16 თებერვალსვე დაიწყო შემოტევა ზაქათალის მხრიდან. კახეთში დისლოცირებული მე-6 ათასეულის შენაერთები პატარ-პატარა რაზმებად იყო დაშლილი, ამიტომ მათ მტერს სერიოზული წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს. გენერალი მაზნიაშვილი წერდა, „კახეთის რუკას თუ გადავხედავთ, სამხედრო საქმის ყოვლად უცოდინარი ადამიანისთვისაც კი ცხადი იქნება, რომ საქართველოს არმიის უფროსმა მხედრებმა ამ ფრონტს არ მიაქციეს არავითარი ყურადღება და ამით მტერს მიეცა საშუალება, გაენადგურებინა იქ დაბანაკებული ჩვენი ჯარის პატარა მზვერავი რაზმები, შემდეგ ჩაეგდო ხელში მთელი კახეთი და უვნებლად მოელწია ტფილისის მიდამოებამდე ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. ყველა ეს მოხდა რამდენიმე დღის განმავლობაში, მე-6 ქვეითი ლეგიონი იძულებული გახდა დაეხია თიანეთისკენ და შემდეგში მტერს ჩაუვარდა ხელში“¹.

ასეთ კატასტროფულ ვითარებაში, 16 თებერვალს დღის პირველი საათისთვის მთავარსარდალი გენერალი ილია ოდიშელიძე გადაყენებულ იქნა და მისი ადგილი გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ დაიკავა. ოდიშელიძე მთავრობის თავმჯდომარის სამხედრო მრჩევლად დაინიშნა.

12-16 თებერვლის ბრძოლებში ქართული შეიარაღებული ძალების მარცხი გამონვეული იყო რამდენიმე მიზეზით.

შეცდომა იყო დაშვებული ქართული შეიარაღებული ძალების დისლოცირებისას სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზღვრებზე, როდესაც ისინი პატარ-პატარა რაზმებად დაშალეს.

¹ გ. მაზნიაშვილი, გვ. 158.

1921 წლის დასაწყისისათვის საქართველო ფაქტობრივად ალყაში იყო მოქცეული და მტრის შემოტევა თეორიულად ნებისმიერი მიმართულებიდან იყო მოსალოდნელი. როგორც აკაკი კვიტაიშვილი წერს, „გენერალი ოდიშელიძე შეპყრობილია იმ აზრით, რომ საქართველოს ყოველი მხრიდან შემოესევია მტრები და ამიტომ ყველა მიმართულებით მიჰყავს ჯარის ნაწილი“.¹ კიდევ ერთხელ გავიმეორებთ, რომ მართლაც ყველა მხრიდან იყო მოსალოდნელი შემოტევა და ჯარის გარკვეული ნაწილები ალბათ ყველა მიმართულებით უნდა ყოფილიყო დისლოცირებული. რა თქმა უნდა, პრაქტიკულად, ყველა მხრიდან ერთსა და იმავე დროს მონინალმდევის ერთი და იგივე რაოდენობა არ შემოგვიტევდა. ცხადია, რაღაც მიმართულება იქნებოდა მთავარი და რაღაც მეორეხარისხოვანი. სწორია სახალხო გვარდიის იმერეთის მე-2 ბატალიონის უფროსი აკაკი კვიტაიშვილი, როდესაც წერს, „ომების ისტორია ნათლად გვიმტკიცებს, რომ გამარჯვება მთავარ ფრონტზე ნიშნავს ერის გამარჯვებას... ეს უკვე კანონად არის მიღებული სტრატეგიაში: თუ მთავარ ფრონტზე გავიმარჯვეთ და მეორეხარისხოვანზე დავმარცხდით, ჩვენ მაინც გამარჯვებული ვრჩებით“.²

რომელი შეიძლებოდა ყოფილიყო მთავარი ფრონტი 1921 წელს?

მართალია, ქემალისტების ხელისუფლება ამ დროს ჯერ კიდევ ბერძნებთან ომში იყო ჩაბმული და მძიმე ბრძოლებს აწარმოებდა³, მაგრამ მაინც ახორციელებდა

¹ ა. კვიტაიშვილი, გვ. 118.

² იქვე.

³ ბერძნების წინააღმდეგ პირველ წარმატებას თურქებმა 1921 წლის 10 იანვარს მიაღწიეს ქალაქ ინენიუსთან, თუმცა

სერიოზულ შეტევებს სომხეთის მიმართულებით. სავსებით შესაძლებელი იყო, რომ სომხეთის მერე საქართველოს ჯერიც დამდგარიყო.

საინტერესოა, რომ 1920 წლის ნოემბერ-დეკემბერში საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელობა სწორედ ქემალისტების მხრიდან ელოდა აგრესიას. განსაკუთრებით, როდესაც ყარსის დაკავების შემდეგ თურქების მიერ განვითარებული შეტევის შედეგად თითქმის განადგურდა სომხეთის შეიარაღებული ძალები.

1920 წლის 16 ნოემბერს დაიბეჭდა დამფუძნებელი კრების მოწოდება ქართველი ხალხისადმი – „დაეცა ყარსი... სომხეთის საუკეთესო სიმაგრე... სომხეთის უბედურება საფრთხეს უმზადებს საქართველოს თავისუფალ არსებობას. ჩვენი ისტორიული მტერი, რომელთაც ქემალ ფაშა მეთაურობს, არ სცნობს ჩვენ მიერ საბჭოთა რუსეთთან დადებულ ხელშეკრულებას, ვერ ურიგდება სამაჰმადიანო საქართველოს ჩვენ საზღვრებში არსებობას, ისინი მოხერხებულ დროს არჩევენ ჩვენზე თავდასხმისთვის. მოსალოდნელია, რომ სომხეთზე გამარჯვებით გათამამებული ქემალ ფაშა მთელი თავისი ძალებით ჩვენს შესამუსრავად გამოეშუროს“.¹

რაც შეეხება საბჭოთა რუსეთს, შემოჭრის შესაძლო მიმართულებები იყო: გაგრა, დვალეთის უღელტეხილები (მამისონი, როკი და სხვ.), დარიალის ხეობა, კახეთი, წითელი და. ფოილოს ხიდები, ე. წ. „ლორეს

უპირატესობა მაინც მოწინააღმდეგის მხრეს იყო. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ზაფხულში ბერძნებმა ახალი დიდი შეტევა წამოიწყეს და 17 ივლისს ესკიშეხირესთან მოწინააღმდეგე დაამარცხეს.

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, № 260, 1920 წელი.

ნეიტრალური ზონა“.¹ თუნდაც მხოლოდ ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ გინდა ტაქტიკური და გინდა სტრატეგიული თვალსაზრისით მთავარი იქნებოდა კახეთი, ფოილო-ნითელი ხიდებისა და ლორეს მიმართულებები. აქედან შემოსულ მონინაალმდეგეს დიდი სივრცე ექმნება მანევრირებისათვის და თანაც დარტყმა პირდაპირ დედაქალაქზე განხორციელდებოდა. „მთავარი ფრონტი ჩვენთვის იყო აღმოსავლეთ საქართველო. სხვა ფრონტები ჩვენთვის იყო მეორეხარისხოვანი. მეორეხარისხოვან ფრონტზე ყურადღება უნდა მიპყრობილიყო იმ პირობით, თუ იქით ჯარების გაგზავნა არ დაასუსტებდა მთავარ ჩვენ ფრონტს“². აკაკი კვიტაიშვილის ინფორმაციით, 110 კილომეტრის სიგრძის ფრონტს (ჯალალ-ოღლიდან, ფოილოს ხიდამდე) 18-19 ბატალიონი იცავდა³. იმ დროს არსებული ვითარების გათვალისწინებით, საუკეთესო შემთხვევაში ეს 10-12 ათასი კაცია. რა თქმა უნდა, ცოტაა. კახეთის მიმართულებას მე-6 ათასეული იცავდა, რაც ასევე არა საკმარისი იყო. სხვა საკითხია, რომ რეალურად ამ მიმართულებებზე დისლოცირებული ძალების რაოდენობის მკვეთრი გაზრდა უბრალოდ შეუძლებელი იყო რესურსების არარსებობის გამო. თუმცა ამ მიმართულებით შესაძლებლობის მაქსიმუმი არ გაკეთებულა და ეს სარდლობის შეცდომა იყო.

¹ 1921 წელს სწორედ ამ მიმართულებებიდან განხორციელდა აგრესია.

² ა. კვიტაიშვილი, გვ. 118.

³ იქვე, გვ. 119.

ჯალალ-ოღლიდან ფოილომდე არსებული ძალების უკეთ განლაგების შემთხვევაში შესაძლებელი იყო წარმატებული თავდაცვითი ბრძოლის წარმოება.

აკაკი კვიტაიშვილი მიმოიხილავს რა ოდიშელიძის მიერ ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ სტამბოლში გაკეთებულ მოხსენებას 1921 წლის ომის შესახებ, წერს: „თვით გენერალ ოდიშელიძის მოხსენებაში ვხედავთ, რომ მან გაშლა-დაჯგუფება მოახდინა არასწორად. იგი ლაპარაკობს – რომ დროზე მოსულიყვნენ მე-10 და მე-4 ქვეითი ათასეულები შიხინსა და სადახლოს, „დოყლა-პიობას“ ლიკვიდაცია გაუკეთდებოდაო. გენ. ოდიშელიძის აზრი ჩვენი ჯარის მოქმედებაზე სწორია, მაგრამ ამ აზრის გატარებაში ის სრულიად არ იჩენს სათანადო ენერგიას“¹.

ილია ოდიშელიძეს ჯერ გენერალი სოსო გედევანიშვილი უნდა მოეხსნა და შემდეგ მისი უაზრო ბრძანება გაეუქმებინა. ეს არ გაკეთდა. ჩვენი აზრით, მთავარსარდალი მოერიდა კონფლიქტს სოსო გედევანიშვილის მფარველ თუ მეგობარ პარტიულ მოღვაწეებთან. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ სოსო გედევანიშვილის ძმა გენერალ-მაიორი ალექსანდრე გედევანიშვილი 1919 წლიდან მოყოლებული სამხედრო მინისტრის მოადგილე იყო².

¹ ა. კვიტაიშვილი, გვ. 118.

² გედევანიშვილი ალექსანდრე კონსტანტინეს ძე (1870-1933). დაამთავრა ტფილისის კადეტთა კორპუსი. სამხედრო სამსახური დაიწყო 1888 წელს. დაამთავრა პავლეს სახელობის I სამხედრო სასწავლებელი. პოდპორუჩიკი (1889). პორუჩიკი (1893). დაამთავრა გენერალური შტაბის აკადემია (მე-2 თანრიგით). შტაბს-კაპიტანი (1900). კაპიტანი (1901). პოდპოლკოვნიკი (1907). პოლკოვნიკი (1910). პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე. 203-ე ქვეითთა პოლკის

სამხედრო მოქმედებების დაწყებისას სარდლობამ სწორად ვერ შეაფასა შექმნილი ვითარება, ვერ შეძლო სიტუაციის მართებულად გაანალიზება და შეცდომები დაუშვა საჯარისო ნაწილების მართვაში. როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, მთავარსარდალს ეგონა, რომ მხოლოდ საბჭოთა სომხეთი გვიტევდა და საბჭოთა რუსეთი ამ ომში არ ჩაებმებოდა. ცხადია, ეს მიდგომა ქვეყნის უმაღლესი პოლიტიკური მოღვაწეების პოზიციითაც იყო ნაზარდობი.

რადგან სარდლობამ ჩათვალა, რომ ომი მხოლოდ საბჭოთა სომხეთთან მიმდინარეობდა, საომარი მოქმედებების დაწყებისთანავე არ მოახდინა ჯარების გამოძახება ქვეყნის შიდა რაიონებიდან. ცხადია, ესეც შეცდომა იყო.

მეთაური. გენერალ-მაიორი (1915). 1917 წელს მეთაურობდა 51-ე ქვეითთა დივიზიას. დაჯილდოებული იყო ორდენებით: წმ. ანნა მე-3 ხარისხის, წმ. სტანისლავი მე-2 ხარისხის, წმ. ვლადიმირი მე-4 ხარისხის ხმლებითა და ბანტით, წმ. ვლადიმირი მე-3 ხარისხის ხმლებით. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეიარაღებულ ძალებში. 1918 წლის დასაწყისში იყო ბათუმის კომენდანტი. 1918-1921 წლებში იყო სამხედრო მინისტრის მოადგილე, სამხედრო საბჭოს წევრი. 1918 წლის ზაფხულიდან 1919 წლის გაზაფხულამდე იყო საქართველოს შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალიც. 1921 წლის შემდეგ მსახურობდა წითელ ჯარში (წყარო: საიტი – Русская армия в Великой войне <http://www.grwar.ru/>; М.Гогитидзе Военная элита Кавказа, т.1, 2007; ა. ჩაჩხიანი, დაშნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი).

რადგან ჯარები არ გამოიძახეს შიდა რეგიონებიდან, ამიტომ ბრძოლაში ჩააბეს აზერბაიჯანის საზღვრის მახლობლად მყოფი შენაერთები (გენერალ ჯიჯიხიას დაჯგუფების გაგზავნა აირუმის მიმართულებით), რამაც წითელ ხიდთან პოზიციების მნიშვნელოვანი შესუსტება გამოიწვია და ეს მიმართულება, საიდანაც ძირითადი დარტყმა განხორციელდა¹, ფაქტობრივად დაუცველი დარჩა.

ზემოთ ჩამოთვლილ შეცდომებზე პასუხისმგებლობა, ცხადია, მთავარსარდალს გენერალ ილია ოდიშელიძეს ეკისრება. საინტერესოა, ეს შეცდომები მთავარსარდალის არაპროფესიონალიზმმა განაპირობა თუ სხვა მიზეზებმა.

ვნახოთ, თუ როგორ აფასებდნენ ილია ოდიშელიძეს მისი თანამედროვენი.

გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის აზრით, ოდიშელიძის შეცვლა შეცდომა იყო. აი, რას წერს იგი თავის მოგონებებში: „ეს იყო დიდი და გამოუსწორებელი შეცდომა მთავრობისა. ქართველ ყველა გენერალში ოდიშელიძე თვალსაჩინოდ ირჩეოდა, უმაღლეს სარდლობაში, მას პქონდა დიდი მხედრული და ადმინისტრაციული სტაჟი. ევროპის უდიდესი ომის დროს გენერალმა ოდიშელიძემ მიიპყრო განსაკუთრებული ყურადღება რუსეთის ჯარების მთავარი შტაბისა. ომის დასაწყისში, ჩვენ ვხედავთ მას I არმიის შტაბის უფროსის თანამდებობაზე, ომის მეორე პერიოდში ოდიშელიძე ინიშნება მე-15 კორპუსის

¹ 16 თებერვალს წითელი ხიდის დაკარგვამ უმძიმეს ვითარებაში ჩააგდო ამ დროისათვის მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირზე გამაგრებული სუმბათაშვილისა და ჯიჯიხიას ნაწილები. ამ მიმართულებიდან შემოსული მტერი ქართულ შენაერთებს მარცხენა ფლანგზე და ზურგში მოექცა. მდ. ხრამზე მდგომი ნაწილები იძულებული გახდნენ სარდარასაკენ (მარნეული) დაეხიათ უკან.

უფროსად და შემდეგ მოკლე ხნის განმავლობაში კავ-
კასიის არმიის უფროსად. აი, ასეთ კაცს მთავრობა
ცვლის გაჩაღებული ომის დროს და ნიშნავს ისეთ პირს,
რომელიც სამხედრო სტაჟით მეტად ჩამორჩება ოდი-
შელიძეს. უახლოესი ამბების განვითარებამ დაუმტკიცა
მთავრობას მისი შეცდომა¹. მაზნიაშვილის აზრით, ამ
ცვლილების მიზეზი დამფუძნებელი კრების ნევრ ეროვ-
ნულ-დემოკრატიკული ერთი ნაწილის ზეგავლენა იყო¹.

ეროვნულ-დემოკრატიკული ნაწილი მართლაც უარყო-
ფითად იყო განწყობილი გენერალ ოდიშელიძის მიმართ.
რ. გაბაშვილი წერდა, „ოდიშელიძე რუსული მასშტაბით
კარგი და მცოდნე ლენერალი იყო (საუკეთესო კორპუსს
„ჰჰამანდრობდა“), მაგრამ უნებისყოფო და პატარა
საქართველოსათვის სრულიად გამოუსადეგარი“². თუმ-
ცა მთავარსარდლის შეცვლის საკითხში ეროვნულ-დე-
მოკრატიკულ არავითარი როლი არ უთამაშიათ. სოციალ-
დემოკრატიკები თითქმის არასდროს არ იზიარებდნენ
პოლიტიკურ ოპონენტთა შეხედულებებს და არც ამჯერად
გაუთვალისწინებიათ ვინმეს რჩევა თუ მოსაზრება. ოდი-
შელიძის შეცვლა თავად შექმნილმა ვითარებამ განაპი-
რობა.

თუ როგორ ახასიათებდა გენერალ ოდიშელიძეს გე-
ნერალი მაზნიაშვილი, ზემოთ ვნახეთ. მაგრამ იგივე
მაზნიაშვილი კახეთის მიმართულებით შექმნილი ვითა-
რების ანალიზისას პასუხისმგებლობას სრულიად მარ-
თებულად აკისრებს „საქართველოს არმიის უფროს მხედ-
რებს“. ვინ უნდა ვიგულისხმეთ „საქართველოს არმიის
უფროს მხედრებს“ შორის, თუ არა, პირველ რიგში,

¹ გ. მაზნიაშვილი, გვ. 158-159.

² რ. გაბაშვილი, მოგონებანი. დაბრუნება, III, თბ., 1992 წ.

გენერალი ოდიშელიძე და შტაბის უფროსი გენერალი ზაქარიაძე.

ოდიშელიძეს დადებითად ახასიათებდა გენერალი კვინიტაძეც. თავის მოგონებებში კვინიტაძე წერს, რომ როდესაც ომის დაწყების ამბავი გავიგე, მაინც შედარებით მშვიდად ვგრძნობდი თავსო, რადგან, „სამი წლის მანძილზე მივეჩვიე, რომ ყოველთვის მარცხით ვინწყებდით, შემდეგ კი მდგომარეობას ვასწორებდით მითუმეტეს, რომ ომისთვის ნოემბრიდან ემზადებოდნენ და ჯარს სათავეში ისეთი მცოდნე მებრძოლი ედგა, როგორიც გენერალი ოდიშელიძე გახლდათ. მჯეროდა, რომ მან ყველაფერი გაითვალისწინა და ამ მარცხს ის საშინელი შედეგი არ მოჰყვებოდა, რაც სინამდვილეში მოხდა“¹.

ოდიშელიძის მოღვაწეობის შეფასებას იძლევა პოლკოვნიკი ვალერიან თევზაძეც², „გამოცდილი გენერალი, ყოფილი კავკასიის ფრონტის უფროსის თანაშემწე. მისი წამოწყებები ომის დაწყების დღიდანვე არ იყო სწორი და ახლა დაჟინებით გამოჩნდა. გაება მდგომარეობის გამორკვევასა და ცალ-ცალკე მოქმედებაში შემოსულ

¹ გ. კვინიტაძე, გვ. 44.

² პოლკოვნიკი ვალერიან თევზაძე მონაწილეობდა პირველ მსოფლიო ომში. 1918 წლიდან ქართულ ჯარშია. მონაწილეობდა სომხეთთან ომში, სამხედრო ოპერაციებში სოჭის ოლქში. იყო სამხედრო ნესდებებისა და ინსტრუქციების შემმუშავებელი კომისიის მდივანი. 1921 წლის თებერვალ-მარტში მსახურობდა გენერალურ შტაბში. ნავიდა ემიგრაციაში და შევიდა პოლონეთის არმიაში. მონაწილეობდა 1939 წელს ვარშავის დაცვაში. შემდეგ იბრძოდა „არმია კრაიოვაში“. იყო დივიზიის შტაბის უფროსი (წყარო ა. გრიშკაშვილი, „ქართველები პოლონეთში“).

მტერთან, სათანადოდ არ შეაფასა მოქმედება სადახლოს მიმარულებით, ეს კი დიდ საფრთხეს ნიშნავდა თბილისისთვის. აკლდა მომთხოვნელობა ცალ-ცალკე უფროსებისადმი და თვით გენ. გედევანიშვილისადმი, რომელიც პასუხისმგებელი იყო სადახლოსა და ბორჩალოს რაიონში შექმნილი მდგომარეობისა. დაკმაყოფილდა ადგილობრივი ნაწილებით მტრის განდევნის მოთხოვნით. მოქმედება წარმოებდა პატარ-პატარა ნაწილებით და ხშირად უშედეგოდ¹.

ძალიან უარყოფითად ახასიათებდა ილია ოდიშელიძეს ნოე ჟორდანიას და აღნიშნავდა, რომ ყოველთვის სურდა მისი გადაყენება. ასეთ ვითარებაში გაურკვეველია, თუ რა მიზანს ისახავდა ნოე ჟორდანიას, როდესაც ოდიშელიძე საკუთარ სამხედრო მრჩევლად დანიშნა. ნოე ჟორდანიას წერს, რომ პირველი უთანხმოება ილია ოდიშელიძესთან 1917 წლის ბოლოს მოუვიდა, როდესაც გენერალი ამიერკავკასიის რესპუბლიკის სამხედრო მინისტრის თანაშემწე იყო. ჟორდანიას მიუტანეს სამხედრო მინისტრის თანაშემწის და „ფაქტობრივად სამხედრო მინისტრის ოდიშელიძის ბრძანება სომხებისათვის 13 000 თოფის გადაცემის შესახებ გადავებრუნე ოდიშელიძის ბრძანება და დავანერე: უარი ეთქვას ამ ინცინდენტის შემდეგ ოდიშელიძეზე გული გამიტყდა. ამკარა იყო, რომ მომხდარმა ამბებმა ის მოშალა და დაარეტიანა, რომ აღარ იცოდა რას შვებოდა. მაგრამ სამწუხაროდ იმდენი მფარველი აღმოუჩნდა ჩვენს პარტიაში, რომ ადგილიდან ვერ დავძარი. სამაგიეროდ მისას არას ვიგონებდი და არც ვეკავშირებოდი. რით დაიმსახურა ნდობა? ერთად-ერთი

¹ ვ. თევზაძე, ქართველი ოფიცრის ჩანაწერები. თბ., 1990. გვ. 45.

გზით – ყველა ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეს ფეხქვეშ ეგებოდა, რასაც ეტყოდნენ, მაშინვე ადასტურებდა. თავისი აზრი არავითარ საკითხზე არ ჰქონდა, სხვებისას იმეორებდა და ამიტომ ხმა გაუვარდა – ერთად-ერთი ლენერალია რევოლუციის მომხრეო! გაიკეთა რა ასე სახელი, მთელი სამხედრო საქმეების აწყობა მიაჩნება პოლიტიკოსებისაგან შემდგარ სამხედრო კომისიას¹.

უარყოფითი დამოკიდებულება ოდიშელიძისადმი ჟორდანიას არც 1921 წლის 16 თებერვალს დაუმალავს გენერალ კვინიტაძესთან საუბრისას. აი, რას წერს გიორგი კვინიტაძე: „გენერალ ოდიშელიძეზე საუბრისას მთავრობის თავმჯდომარემ იგი უარყოფითად დაახასიათა. ვ. ჯუღელმაც იგივე აზრი გამოთქვა ჯერ კიდევ ზამთარში ა. ჩხენკელისაგან იგივე მოვისმინე. ახლა მთავრობისა და გვარდიის მეთაურებიც ამასვე იმეორებდნენ. მთავრობის თავმჯდომარეს მივუბრუნდი: მითხარით ასეთი შთაბეჭდილება ახლა დღეს შეგექმნათ? არა – მომიგო მან – მასზე ყოველთვის ამ აზრისა ვიყავი. მოთმინება დავკარგე და ჩვეული პირდაპირობით შევუტეე, ასეთ შემთხვევაში ეს თქვენი მხრიდან სამშობლოს ღალატია. თქვენ, მთავრობის თავმჯდომარემ, როგორ დანიშნეთ იგი ასეთ საპასუხისმგებლო თანამდებობაზე, როდესაც მასზე უარყოფითი წარმოდგენა გქონდათ-მეთქი. იგი გაჩუმდა“. კვინიტაძის აზრით, „მმართველებმა მთავარსარდლის თანამდებობაზე შეგნებულად მოიწვიეს გენერალი ოდიშელიძე მაშინ, როდესაც სრულიად არ სწამდათ მისი, როგორც ჯარის ხელმძღვანელისა თუ კონსტანტინოპოლში გენერალ ოდიშელიძის აღიარებასაც გავითვალისწინებთ, რომ მას ამ პარტიაში სამარცხვინო

¹ ნ. ჟორდანია, გვ. 121.

მდგომარეობა ეკავა, მაშინ იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ ეს ორი მხარის უსიტყვო შეთანხმება ყოფილა. ერთი მხარე მეორეს ხელს აფარებდა და ხალხს ჭეშმარიტებას უმაღლავდა. მმართველები სამშობლოზე არ ფიქრობდნენ. უბედურების შემთხვევაში ერის წინაშე თავს იმით გაიმართლებდნენ, რომ ხელისუფლებაში ყველაზე ავტორიტეტული გენერალი მიიწვიეს¹.

საინტერესოა, რომ ნოე ჟორდანიას მიხედვით, კვინიტაძემ „შეხვედრისთანავე დაიწყო თავდასხმა უმთავრესად ოდიშელიძეზე, უნოდა მეტად უზრდელი სახელი, გადავიდა სხვებზე, გამოდიოდა რომ არავინ არაფრათ არ ვარგა“².

ზოგადად მემუარეები საკმაოდ ტენდენციური წყაროა და მისი გამოყენებისას სიფრთხილეა საჭირო. ჩვენთვის ცხადია, რომ ჟორდანია ძალიან ტენდენციურია გენერალ ოდიშელიძესთან მიმართებით. ასეთი რა მფარველები ჰყავდა ილია ოდიშელიძეს სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაში, რომ მუდმივად უმაღლეს სამხედრო პოსტებზე იყო? საინტერესოა, მთავრობის თავმჯდომარის სამხედრო მრჩეველად მისი დანიშვნაც ამ „მფარველების“ დამსახურება იყო?

თუ მთავრობის თავმჯდომარის ძალიან ტენდენციურ და წინააღმდეგობებით აღსავსე გამონათქვამებს არ ჩავთვლით, სხვა ყველა აღიარებდა ილია ოდიშელიძის ცოდნასა და პროფესიონალიზმს. რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, გიორგი მაზნიაშვილი და გიორგი კვინიტაძე, ორი საუკეთესო ქართველი გენერალი, რომელთა სახელსაც უკავშირდება 1918-1920 წლებში ქართული

¹ გ. კვინიტაძე, გვ. 48-49.

² ნ. ჟორდანია, გვ. 177.

შეიარაღებული ძალების მიერ მოპოვებული თითქმის ყველა გამარჯვება, მაღალ შეფასებას აძლევენ გენერალ ოდიშელიძეს. ილია ოდიშელიძის ბიოგრაფიაც იმას მოწმობს, რომ იგი მაღალი დონის პროფესიონალი იყო. მიუხედავად ამისა, გასაოცარ ფაქტად რჩება, რომ ქართული ჯარის მთავარსარდლის პოსტზე ყოფნის დროს გენერალმა ილია ოდიშელიძემ სერიოზული შეცდომები დაუშვა.

ჩვენი აზრით, ამ შეცდომების ერთ-ერთი მიზეზი იმ დროს ქვეყანაში არსებულ ვითარებაშიც უნდა ვეძებოთ. მთავარსარდლის შიში, რომ შემოტევა შესაძლოა რამდენიმე მხრიდან განხორციელებულიყო, უსაფუძვლო არ ყოფილა. ამიტომ „ჯარების გაგზავნა ყველა მიმართულებით“ ლოგიკას მოკლებული არ გახლდათ. სავარაუდოდ, ილია ოდიშელიძეზე გავლენას ახდენდა ქვეყნის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის პოზიციაც.

ყურადღებას იქცევს ორი გამონათქვამი: რევაზ გაბაშვილის – ოდიშელიძე იყო „უნებისყოფო და პატარა საქართველოსათვის სრულიად გამოუსადეგარი“ და ნოე ჟორდანიას ფრაზა, რომ გენერალმა „მთელი სამხედრო საქმეების ანყობა მიაწება პოლოტიკოსებისაგან შემდგარ სამხედრო კომისიას“. ჩვენი აზრით, ეს მიუთითებს გენერალ ოდიშელიძის მიერ დაშვებულ უმთავრეს შეცდომაზე – გენერალი ცდილობდა საერთო ენა გამოენახა სოციალ-დემოკრატებთან, რომლებიც ბოლომდე არასდროს ენდობოდნენ ქართველ გენერლებსა და ოფიცრებს. საერთო ენის გამონახვა კი ოდიშელიძეს აიძულებდა კომპრომისებზე წასულიყო, პოლიტიკოსთა გუნება-განწყობილება გაეთვალისწინებინა, გადაწყვეტილების მიღებისას პოლიტიკოსთა ფაქტორებზეც ეფიქ-

რა. ამ საკითხს კიდევ შევხებით როდესაც კონსტანტინოპოლში წაკითხულ მოხსენებას განვიხილავთ.

რაც არ უნდა ვივარაუდოთ, ცხადია, რომ პასუხისმგებლობა 12-16 თებერვალს განცდილ მარცხზე გენერალ ილია ოდიშელიძეს ეკისრება.

ილია ოდიშელიძემ თავისი ცოდნა და გამოცდილება კიდევ ერთხელ დაადასტურა 24 თებერვალს, მთავარსარდალ კვინიტაძესთან გამართულ თათბირზე. აქ გენერალმა ოდიშელიძემ შექმნილი ვითარების ანალიზი გააკეთა და სამომავლო მოქმედების მიმართულებებიც დასაბა.

24 თებერვალს, საღამოს 9 საათისთვის გენერალმა კვინიტაძემ თბილისის დატოვების გადაწყვეტილება მიიღო და ამის შესახებ მასთან შტაბში მყოფ ნოე ჟორდანიას აცნობა. თუ რა მოხდა მთავარსარდალის მიერ საკუთარი გადაწყვეტილების გაცხადების შემდეგ, ნოე ჟორდანიას ადიუტანტი კოტე იმნაძე აღწერს: „ამ დროს კუთხეში მჯდომი ლენ. ოდიშელიძე ადგა და მიუახლოვდა მაგიდას შემდეგი სიტყვებით – ნება მიბოძეთ, ბატონო, გამოვსთქვა ჩემი აზრი მან დაახლოებით შემდეგი სთქვა – ყოვლად დაუშვებლად მიმაჩნია უკან დახევა, რადგანაც მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, თუ რა ფსიქოლოგიურ გამოძახილს ჰპოვებს ეს ნაბიჯი ჩვენს გამარჯვებულ ჯარში. მე ვფიქრობ, მცხეთაში არც ერთი ჯარისკაცი არ გაჩერდება. ამიტომ, თუ ხსნა გვინერია, ხსნა ისევ იქ არის, იმ პოზიციებზე, რომელიც ჯარს უკავია... როგორ შეიძლება ისეთი დიდი გამარჯვება, რომელიც მთავარსარდალმა იგემა თბილისთან, უკანდახევით სასწორზე დაიდოს, პირიქით, მე მის ადგილზე გადავიდოდი შეტევაზე... და შეტევაზე არა საერთო ხაზით, არამედ ერთგვარი პარტიზანული წესით –

განაგრძობდა ოდიშელიძე – პარტიზანული შეტევით, რომ მტერს მოსვენება არ მიეცეს... მანამ, სანამ დაუძლურებული და საკმაოდ შეღავსებული მტერი სავსებით არ მოტყდება. ამავე დროს მოგვისწრებს მოხალისეთა. ის ორი ათასეული, რომელიც იმერეთიდან დაძრულა¹. ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ მტერსაც არ ჰყავს რეზერვი და არც შესაძლებლობა დამხმარე ძალების მოშველიებისა. და ბოლოს შეტევაზე გადასვლა საერთო ხაზით მტრის სავსებით განადგურებისათვის ... თუ სხვა რამ არ გვინერია, მე ვფიქრობ, უმჯობესია თბილისის წინ სასახლოდ დავიხოცოთო. მთავრობის თავმჯდომარე შეეკითხა ლენ. ოდიშელიძეს: აქვს თუ არა მთავარსარდალს უფლება, პირადი გადაწყვეტილებით გადადგას ასეთი საპასუხისმგებლო ნაბიჯი? მთავარსარდლის საომარ სტრატეგიულ განკარგულებაში ვერავინ ჩაერევა – მიუგო ლენ. ოდიშელიძემ. ამ განმარტების შემდეგ ნოე ჟორდანიამ დასტოვა შტაბი და ჩემი თანხლებით გაემართა სასახლისაკენ².

ილია ოდიშელიძემ, ერთადერთმა, წინააღმდეგობა გაუწია მთავარსარდალს და არ დაეთანხმა თბილისის დატოვების გადაწყვეტილებას (კვინიტაძის გადაწყვეტილებას არც გენერლები მაზნიაშვილი, ჯიჯიხია, ანდრონიკაშვილი იზიარებდნენ, მაგრამ მათ არ ჰქონდათ საშუალება თავიანთი მოსაზრება მთავარსარდლისთვის გაეცნოთ).

¹ გასათვალისწინებელია, რომ ამავე დროს ახალციხიდან მოდიოდა მე-11 და მე-12 ათასეულები.

² ლ. თოიძე, ინტერვენცია, ოკუპაცია, ძალდატანებითი გასაბჭოება, ფაქტობრივი ანექსია. თბ., 1991, გვ. 104-106.

მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ აჩვენა, რომ გენერალი ილია ოდიშელიძე მართალი იყო.

1921 წლის 17 მარტს ილია ოდიშელიძემაც დატოვა სამშობლო და, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის, დამფუძნებელი კრების წევრებისა და სხვა სამხედრო ხელმძღვანელობის მსგავსად, ემიგრაციაში წავიდა. უმეტესობამ თავდაპირველად თავი კონსტანტინოპოლს შეაფარა. ცხადია, ყველას აინტერესებდა, რა იყო დამარცხების მიზეზები, სად იყო დაშვებული შეცდომები და შეიძლებოდა თუ არა მოვლენები სხვაგვარად განვითარებულიყო. ამ მიზნით რამდენიმე შეკრება შედგა კონსტანტინოპოლშივე და მოხსენებები წაიკითხეს: ვალიკო ჯუღელმა, გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ და გენერალმა ილია ოდიშელიძემ. ამ უკანასკნელმა ორი მოხსენება გააკეთა: პირველი – 1921 წლის დეკემბერში, მეორე 1922 წლის მარტში.

გენერალ ოდიშელიძის მიერ საქართველოს პირველი რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში დაკავებული თანამდებობების გათვალისწინებითაც ცხადია, რომ მისი მოხსენება ფრიად საინტერესო და მნიშვნელოვანი იქნებოდა.

1935 წელს მოხსენების ტექსტი დაიბეჭდა გაზეთ „Кавказ“-ში (№ 6/18; 7-8/19-20; 9-10/21-22; 25-27). გაზეთის ამ ნომრების ფოტოპირები საფრანგეთში მოღვაწე ისტორიკოსმა გიორგი მამულიამ მოგვანოდა, რისთვისაც მას დიდი მადლობას ვუხდით. გაზეთ „Кавказ“-ში დაბეჭდილი ტექსტი წარმოადგენს ილია ოდიშელიძის მიერ წაკითხული მოხსენების დაახლოებით 2/3-ს და იქიდანაც ამოღებულია მოხსენების ის ფრაგმენტები, რომლებიც, რედაქციის აზრით, პირადული ხასიათისა იყო. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ „Кавказ“-ის რედაქციის მიერ

მოხსენების ტექსტიდან ამოღებული ფრაგმენტები საკმაოდ საინტერესო ცნობებს შეიცავს. მოხსენების დარჩენილი 1/3, რამდენადაც ჩვენ ვიცით, „Kavkaz“-ში აღარ დაბეჭდილა.

როგორც ჩანს, გაზეთ „Kavkaz“-ში დაბეჭდილმა მოხსენებამ ქართველ ემიგრანტთა შორის დიდი ინტერესი გამოიწვია და ამიტომ ჟურნალმა „კლდე“ ის ქართულად თარგმნა და თავის ფურცლებზე გამოაქვეყნა (ჟურნალი „კლდე“. ბერლინი. 1935 წელი, №16; № 17-18; 1936 წელი №19; №22-23). ბოლო ნომერში დაბეჭდილ ტექსტს თან ახლავს რედაქციის შენიშვნა, რომ გაგრძელება იქნება, თუმცა შემდგომ ნომრებში მოხსენების გაგრძელება აღარ დაბეჭდილა.

2005 წელს გურამ შარაძემ ჟურნალ „კლდეში“ დაბეჭდილი მოხსენება მის მიერ მომზადებულ „ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორიის“ VII ტომში გამოაქვეყნა¹.

ემიგრაციაში მყოფ მრავალ ქართველ სამხედრო თუ პოლიტიკურ მოღვაწეს საკუთარ მოგონებებსა და წერილებში გამოყენებული აქვს გენერალ ოდიშელიძის მოხსენების ცალკეული ფრაგმენტები. მაგ. გენერალ გიორგი კვინიტაძეს, გენერალ ალექსანდრე ჩხეიძეს, გვარდიის იმერეთის მე-2 ბატალიონის უფროსს აკაკი კვიტაიშვილს, გრიგოლ ურატაძეს და სხვ.

ქალბატონმა ანა ჭეიშვილმა საკუთარი არქივიდან მოგვანოდა ილია ოდიშელიძის მოხსენების სრული ტექსტი, დაბეჭდილი რუსულ ენაზე. გვინდა დიდი მადლობა გადავუხადოთ ქალბატონ ანას დახმარებისა და

¹ გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ. VII, თბ., 2005, გვ. 356-385.

თანადგომისათვის. ქალბატონ ანას მიერ მოწოდებული ტექსტი ფაქტობრივად ორიგინალია. უფრო ზუსტად, ორიგინალიდან გადაღებული ასლი, რომლის სისწორესაც თავისი ხელმოწერით ადასტურებს რევაზ გაბაშვილი. ამდენად, ჩვენ ხელთ გვექონდა მოხსენების სრული ტექსტი, რომელსაც უმთავრესად ვეყრდნობოდით. თუმცა, შედარებისათვის ვიყენებდით ასევე „Kavkaz“-ში, და „კლდეში“ გამოქვეყნებულ ტექსტებსაც.

ქალბატონ ანა ჭეიშვილის მიერ მოწოდებული ტექსტის პირველ გვერდზე წერია: „ქვემოთ მოხსენება გადაღებულია ბ-ნ ი. ოდიშელიძის დედნიდან, როგორც ზედმინევნითი პირი (კოპია) და წაკითხულია სტამბოლში – ორ ნაწილად. პირველი (1 გვ.-32 გვ.) და მეორე (33 გვ.-76 გვ.) და დათარიღებულია: 3 მარტი 1922 წ. ქ. სტამბოლი. ყველა ამა და ლენ. ი. ოდიშელიძის ხელმოწერას ვამოწმებ ჩემის ხელმოწერით და პატიოსანი სიტყვით. რ. გაბაშვილი. 8/1 1935 წ.“ ქალბატონ ანა ჭეიშვილის მიერ მოწოდებული მოხსენების ტექსტი მოიცავს მანქანაზე ნაბეჭდ 76 გვერდს. აქედან გვერდები 49-76 გამოქვეყნებული არ ყოფილა არც „Kavkaz“-ში და არც „კლდეში“ (შესაბამისად, არც გ. შარაძეს გამოუქვეყნებია). მოხსენების ტექსტს თან ერთვის 1921 წლის 3 იანვარს მთავრობისათვის წარდგენილი დოკუმენტიც, რომელიც მანქანაზე გადაბეჭდილ 16 გვერდს მოიცავს.

გენერალმა ოდიშელიძემ თავისი მოხსენება ორ ნაწილად წაიკითხა. ერთი 1921 წლის დეკემბერში და მეორე 1922 წლის მარტში.

ჩვენ ვეცდებით დაწვრილებით განვიხილოთ მოხსენების ტექსტი. თავიდანვე აღვნიშნავთ, რომ მოხსენების იმ ნაწილებს, რომლებიც თავის დროზე უკვე

გამოქვეყნებული იყო, მთლიანი სახით არ მოვიტანთ. სამაგიეროდ, სრული სახით წარმოვადგენთ თავის დროზე „Kavkaz“-ის რედაქციის მიერ ამოღებულ ფრაგმენტებს (ზოგჯერ ეს არის რამდენიმე გვერდი, ზოგჯერ რამდენიმე წინადადება და ცალკეული სიტყვაც კი. ასეთი ფრაგმენტები განსხვავებული შრიფტითაა წარმოდგენილი) და ცხადია, მოხსენების იმ 1/3-ს, რომელიც არ გამოქვეყნებულა.

1921 წლის დეკემბერში თავისი სიტყვის დასაწყისში გენერალი ოდიშელიძე განმარტავს, თუ რას ისახავს მიზნად მოხსენების წაკითხვისას. საუბარს იგი შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „ჩვენი დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზია სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბელადების როლი ჯარის ორგანიზაციისა და ომისათვის მზადების პროცესში. მე ორგანიზაციასა და მზადებაში არ ვმონაწილეობდი. ამ მოხსენებას ვაკეთებ დამფუძნებელი კრების წევრი სოციალ-დემოკრატების განმეორებითი და დაჟინებული თხოვნის გამო მე უბრალოდ ყველაფერს თავის სახელს დავარქმევ და ვიტყვი სიმართლეს ისე, როგორც ვხედავ. ამ სიმართლემ შესაძლოა არავინ დააკმაყოფილოს. მე გაფრთხილებთ, რომ არ მაქვს საშუალება გავაკეთო ობიექტური მოხსენება, შემაგრებული დოკუმენტებით. ობიექტურს ვერ გავაკეთებ, რადგან ჯერ ერთი, ობიექტური მოხსენებები უბრალოდ არ არსებობს. მეორეც – მინდა რომ დღეს ვიყო სუბიექტური. მინდა ანგარიში ჩავაბაროთ პირადად ჩემი მუშაობისათვის ჯარის ორგანიზაციისა და ქვეყნის ომისათვის მზადების საქმეში და მინდა თქვენს წინაშე განვსაზღვრო პასუხისმგებლობის ის ხარისხი, რომელიც მე მანევს. დოკუმენტურად გამყარებულ მოხსენებას კი

ჩრდილოეთის ფრონტის სარდლობა (მარცხნიდან მარჯვნივ)

სხედან: ფრონტის შტაბის უფროსი, ინფანტერიის გენერალი დანილოვი; პირველი არმიის სარდალი, კავალერიის გენერალი ლიტვინოვი; მთავარსარდალი, გენერალ-ადიუტანტი რუზსკი; მე-12 არმიის სარდალი, ინფანტერიის გენერალი რადკო-დმიტრევი; მე-5 არმიის სარდალი კავალერიის გენერალი დრაგომიროვი.

დგანან: ფრონტის გენერალ-კვარტირმასტერი გენერალ-მაიორი ბოლდირევი; პირველი არმიის შტაბის უფროსი გენერალ-ლეიტენანტი ოდიშელიძე; მე-12 არმიის შტაბის უფროსი, გენერალ-ლეიტენანტი ბელიაევი; მე-5 არმიის შტაბის უფროსი გენერალ-ლეიტენანტი მილერი.

1916 წლის ბოლო.

ილია ოდიშელიძე პოსპიტალში დაჭრილ მეზრძოლთან. 1917 წელი.
ფოტო პირადი არქივიდან მოგვანოდა გიორგი მამულიამ.

нашъ народъ и, въ особенности его избранники (въ томъ
 члѣнѣ и Вацадѣи и Мосхешади- эти кланорѣчивые ораторы
 и обличители С.-Д. партіи въ Батумскомъ послѣднемъ заобща-
 вѣн Учред. Собраніи) и его вождь не въ состояніи одну
 тысячную долю вины генераловъ, превратить въ 999 тысячныхъ
 своей собственной вины; и ихъ "неспособностъ" приравнять
 къ своей дѣйствительной неспособностн создать армію и
 даже кормить, одѣвать и вооружить эту армію, обязанностъ
 которую они всецѣло взяли на себя и никогда не возлагали
 на генераловъ, которыхъ они держали только на побѣгушкахъ,
 играя лучшую роль въ будущемъ, когда все само собой об-
 разуется. И дѣйствительно, исторія сама собой все одѣлаетъ
 и грузины будутъ осуществлять вопреки своимъ ошибкамъ и
 слабостямъ своихъ вождей: исторія дала, какъ въ началѣ на-
 шего освободнаго существованія, такъ и въ самомъ концѣ его
 горькій - прегорькій, тяжелый претяжелый, но очень по-
 учительный урокъ всему народу. Не упустите, г.г. избран-
 ники народа, случая поучиться у нея: это необходимо, ко-
 нечно, и намъ, генераламъ, которымъ вы не давали возможности
 быть военными вождями народа, но вы сами видите
 особенно необходимо вамъ, политическимъ вождямъ народа.

3. марта 1922 г. Г. Рон-поль.

И. Одишелидзе.

გვერდზე, რომ ი. ფიშელიძის ზეპირად ჩვენებებიდან
 რ. ი. ფიშელიძის წინადადებაზე და - ამასთანავე წინადადება
 ზეპირად, ასევე ვაძლევთ გეოგ. მასალებს - 1935 წ. იანვ.

ილია ოდიშელიძის მოხსენების ბოლო გვერდი (მოგვანოდა ანა
 ჭეიშვილმა).

ვერ წავიკითხავ, რადგან ჩემთვის სრულიად მოულოდნელი იყო თბილისის დატოვება. არ მქონია გადაადგილების არავითარი საშუალება და ფეხით მივედი მამადავითის მთიდან სადგურში, სამთავრობო მატარებლის გასვლამდე თხუთმეტი წუთით ადრე. ერთი ხელი გამოსაცვლელი თეთრეულით. ასეთ ვითარებაში დოკუმენტებზე ფიქრიც კი შუძლებელი იყო“.

ილია ოდიშელიძე პირდაპირ აცხადებს, რომ ვერ იქნება ობიექტური და ყოველივეს აღწერს ისე, როგორც თავად ხედავს თუ წარმოუდგენია. ძალიან საინტერესო განცხადებაა. ბუნებრივია, რომ მოხსენებაში მართლაც არის სუბიექტური მომენტები და გარკვეული ფაქტობრივი უზუსტობებიც. ერთ-ერთი ასეთი უზუსტობა შეეხება თბილისის დატოვების საკითხს. სულ ცოტა ორი პიროვნება, მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია და მთავრობის თავმჯდომარის ადიუტანტი კოტე იმნაძე, ადასტურებს გენერალ ოდიშელიძის ყოფნას მთავარსარდლის შტაბში სალამოს რვა საათზე, როდესაც გენერალმა კვინიტაძემ თბილისის დატოვების გადაწყვეტილება მიიღო¹. უფრო მეტიც, ილია ოდიშელიძე იყო ერთადერთი, ვინც ამ გადაწყვეტილებას არ დაეთანხმა. თბილისის დატოვების გადაწყვეტილება მართლაც ყველასთვის მოულოდნელი იყო. ცხადია, მათ შორის გენერალ ოდიშელიძისთვისაც, მაგრამ ამ „მოულოდნელობის“ შესახებ მან სალამოს 9 საათზე შეიტყო მთავარსარდლის შტაბში. მოხსენებაში ამის შესახებ ოდიშელიძე არაფერს ამბობს. არის კიდევ ერთი მომენტი, თავად მოხსენებიდან

¹ ნ. ჟორდანია, ჩემი წარსული, 1990 წ. თბ., გვ. 123; ლ. თოიძე, ინტერვენცია, ოკუპაცია, ძალდატანებითი გასაბჭოება, ფაქტობრივი ანექსია, 1991 წ. თბ., გვ. 104-106.

ირკვევა, რომ მინიმუმ ერთი დოკუმენტის წაღება გენერალმა მაინც მოახერხა. ესაა მის მიერ 1921 წლის 3 იანვარს მთავრობისადმი გაგზავნილი მოხსენებითი ბარათი, მაგრამ მასზე დაწვრილებით ზემოთ ვისაუბრეთ.

ილია ოდიშელიძე აღნიშნავს: „ამრიგად ყველაფერი ჩემს მოხსენებაში იქნება სუბიექტური და თითქმის ყველაფერი დოკუმენტების გარეშე. თუმცა აქ არიან ცოცხალი დოკუმენტები, გენერლები ყაზბეგი¹, ზაქარიაძე და კონიაშვილი² და სახალხო გვარდიის შტაბის წევრები“.

¹ ყაზბეგი ივანე ნიკოლოზის ძე (1860-1944). დაამთავრა ჯერ სანკტ-პეტერბურგის I სამხედრო გიმნაზია, შემდეგ კონსტანტინეს სახელობის მე-2 სამხედრო სასწავლებელი. პრაპორშჩიკი (1880). პოდპორუჩიკი (1882). პორუჩიკი (1885). შტაბს-კაპიტანი (1892). კაპიტანი (1896, წარჩინებისთვის). დაამთავრა ოფიცერთა სკოლა. პოდპოლკოვნიკი (1904). კავკასიის გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადის ბატარეის უფროსი. პოლკოვნიკი (1921, წარჩინებისთვის). პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე. კავკასიის გრენადერთა საარტილერიო ბრიგადის მეთაური. გენერალ-მაიორი (1916). დაჯილდოებული იყო ორდენებით: წმ. ანნა მე-3 ხარისხის ხმლებითა და ბანტით, წმ. ანნა მე-2 ხარისხის, წმ. სტანისლავი მე-2 ხარისხის, წმ. ვლადიმირი მე-4 ხარისხის ხმლებითა და ბანტით, წმ. ვლადიმირი მე-3 ხარისხის. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეირალებულ ძალებში. იყო სამხედრო სამინისტროს ადმინისტრაციული განყოფილების უფროსი. 1921 წელს წავიდა ემიგრაციაში პოლონეთში. 1926 წლიდან პოლონეთის არმიის ბრიგადის გენერალია. 1931 წელს გავიდა თადარიგში (წყარო: საიტი – Русская армия в Великой войне <http://www.grwar.ru/> М.Гогитидзе, Военная элита Кавказа, т.1, 2007).

² კონიაშვილი ალექსანდრე გრიგოლის ძე (1873-1951). სწავლობდა ჯერ ტფილისის I კლასიკურ გიმნაზიაში, ხოლო შემდეგ ტფილისის კადეტთა სასწავლებელში. მონაწილეობდა პირველ მსოფლიო ომში. 1916 წლის მარტში

მოხსენების შემდეგი ნაწილი გაზეთ „Кавказ“-ში არ დაბეჭდილა. ეს საინტერესო ნაწყვეტია, სადაც გენერალი მოკლედ საუბრობს თავის მოღვაწეობაზე 1917 წლის ბოლოსა და 1918 წლის პირველ ნახევარში. „ნება მომეცით თავდაპირველად გაგაცნოთ ჩემი კარიერა ქართულ ჯარში, გამოხატული ციფრებში. რადგან პასუხისმგებლობის ხარისხი, ისეთ ხანგრძლივ საქმეში, როგორიცაა ქვეყნის მომზადება, განისაზღვრება მუშაობის ხანგრძლივობითა და საპასუხისმგებლო სამუშაოს დღეთა რაოდენობით. მე დავინიშნე კავკასიის არმიის სარდლად 1917 წლის ოქტომბერში. მე-3 არმიიდან, რომელსაც ვმეთაურობდი გერმანიის ფრონტზე, პირდაპირ წავედი ერზერუმში, სა-

კაპიტანი კონიაშვილი დააჯილდოვეს ნმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენით, ქალაქ ერზერუმის ალების დროს გამოჩენილი მამაცობისთვის. 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეირალებულ ძალებში. გენერალი (1919). 1918 წლის შემოდგომაზე დანიშნა სოჭის ოლქისა და შავიზღვისპირეთში დისლოცირებული ქართული შენაერთების სარდლად. 1919 წლის დასაწყისში მარცხი განიცადა დენიკინის არმიასთან ბრძოლაში. შემდეგ ერთი ხანობა თბილისის მილიციის უფროსი იყო. 1920 წელს მონაწილეობდა ანტისახელმწიფოებრივი აჯანყების ჩახშობაში ცხინვალის რეგიონში. 1921 წელს მეთაურობდა სახალხო გვარდიის ბატალიონებს. ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ მსახურობდა პოლონეთის არმიაში. 1926 წლიდან პოლონეთის არმიის ბრიგადის გენერალია. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საცხოვრებლად გადავიდა არგენტინაში. გარდაიცვალა ბუენოს-აირესში (წყარო: საიტი – Русская армия в Великой войне <http://www.grwar.ru/> М.Гогитидзе, Военная элита Кавказа, т. 1, 2007; ა. ჩაჩიანი, რუსეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები და საბრძოლო მოქმედებები აფხაზეთის რეგიონსა და შავიზღვისპირეთში 1918-1920 წლებში, თბ., 2014).

დაც ჩავიბარე დაშლილი და სანახევროდ პოზიცებდა-
ტოვებული რუსული არმია. მე ე. წ. არმიის საბჭოსთან
ერთად, რომელიც ჩემივე ბრძანებით შევექმენი, დავკავდი
იმით, რომ ექსცესების გარეშე უმტკივნეულოდ გა-
მომეყვანა არმია ღრმა ზურგში. ეს მოხერხდა. ისევე
როგორც მოხერხდა სომხური არმიის შექმნა. თუმცა
ეს არმია იმით იყო სუსტი, რომ სომეხი გენერლები და
ოფიცრები ტფილისში ისხდნენ და მშობლიურ არმიაში
არაფრის მეთაურობა არ უნდოდათ. მას რუსი ოფიცრები
ხელმძღვანელობდნენ. ამ დროს ტფილისში იქმნებოდა
ქართული კორპუსი. ის იქმნებოდა ჩემი მონაწილეობის
გარეშე. ამიტომ ბათუმის დაცვაში¹ მონაწილე ქართული
ჯარის ხარისხსა და რაოდენობაზე არავითარი პასუ-
ხისმგებლობა არ მეკისრება. ჩავაბარე რა ჩემს მიერ
ფორმირებული სომხური არმია გენერალ ნაზარბეკოვს,
რომლის დანიშვნასაც ძლივს მივაღწიე, დავრჩი უსაქ-
მოდ, როგორც რუსეთის კავკასიის არმიის ყველა რუსი
გენერალი. თავს ვირჩენდი გენერლის შარვლების,
ბინოკლების და სხვ. ნივთების გაყიდვით. მაგრამ აი,
ნაცვლად ამიერკავკასიის კომისარიატისა, შეიქმნა ამიერ-
კავკასიის სამინისტრო და მე მინისტრის მოადგილედ
დავინიშნე (ეს იყო ჩემი ცხოვრების ერთ-ერთი უპატიებელი
შეცდომა). ამ პოსტზე ვიყავი თვე-თვენახევრის მანძილზე.
გეგეჭკორთან შეთანხმების საფუძველზე თავის თავზე
არ ვიღებდი არანაირ საპასუხისმგებლო სამუშაოს.
უნდა მეკისრა მხოლოდ მიმდინარე შავი სამუშაო, რაც
იმ მთხოვნელების მოშორებაში გამოიხატებოდა, რომ-
ლებიც ცდილობდნენ ხაზინიდან მიეღოთ თანხები სხვა-
დასხვა სახის მცირე რაზმების ჩამოსაყალიბებად. ეროვ-

¹ იგულისხმება 1918 წლის გაზაფხული.

ნული კორპუსების ფორმირება და მოქმედება რუსი მთავარსარდლის ლებედინსკის¹ ხელმძღვანელობით ხდებოდა. ის იყო ბათუმში მოქმედი ქართული კორპუსის ბატონ-პატრონიც. ამრიგად, მე არ ვარ პასუხიმგებელი არც თქვენსა და არც საკუთარი სამშობლოს წინაშე ბათუმში ქართული ჯარის მოქმედებაზე. მხოლოდ ერთ-ხელ დამიბარა ჩხენკელმა და მთავარსარდლისა და მინისტრების ხატისოვისა და კაჩანუნის თანდასწრებით მკითხა, შეუძლიათ თუ არა სომხურ ჯარებს დაიცვან ყარსი და ქართულს – ბათუმი. მე გავიცინე და ეუბასუხე, რომ სომხები ყარსს ვერ დაიცავენ ორი საათიც კი და ქართველები ბათუმს ორი დღე. შემდეგ ნაზარბეკოვმა დაადასტურა ჩემი მოსაზრება და ფაქტებმაც დაარწმუნა მთავრობის წევრები, რომ სწორი ვიყავი საკუთარ წინასწარმეტყველებაში. მიუხედავად ამისა დაშნაკებმა ჩემი წასვლა მოითხოვეს სამინისტროდან და მე რასაკვირველია გამომაგდეს. ამ დროიდან მე თადარიგში ვიყავი და ვცხოვრობდი იმით, რომ ჩემი ამუნიციისა და აღჭურვილობის ზედმეტ ნივთებს ვყიდდი. მე კვინიტაძემ შემცვალა, რომელიც ამიერკავკასიის სამინისტროდან საქართველოს სამინისტროში გადავიდა. თუმცა მისი ჯერიც მოვიდა, ორიოდუე თვის შემდეგ ისიც გამოაგდეს. ამჯერად არა სომხებმა, არამედ თავისიანებმა. ამ დროს მე, როგორც კერძო პირი ვიმყოფებოდი კონსტანტინოპოლში, ქართული დელეგაციის შემადგენლობაში. ისე, რომ არ მკითხეს, დამნიშნეს გიორგაძის (რომელსაც როგორც პიროვნებას პატივს ვცემდი) მოადგილედ. ჩამოვედი რა თბილისში, ვიკითხე, რატომ მოხსნეს კვინიტაძე და რა

¹ გენერალ-მაიორი ევგენი ლებედინსკი 1917 წლის დეკემბრიდან კავკასიის ფრონტის სარდალი იყო.

როლი მეკისრებოდა სამინისტროში. გამოიკვია, რომ ფაქტობრივად მთავაზობენ უფროსი მწერლისა და ხელის ბიჭის როლს. მე კატეგორიული უარი განვაცხადე და იმნამს, ისე რომ მოვალეობის შესრულებაც არ დამინყია, გადადგომა ვითხოვე. იმ დროიდან მოყოლებული, ვიდრე არ მოხდა ჩვენი ჯარების რეფორმირება და სამხედრო საბჭოს ჩამოყალიბება, მე თადარიგში ვიყავი. მინისტრის მოადგილე ა. გედევანიშვილი¹ იყო. ამრიგად არც ამ ჯერად მეკისრება პასუხისმგებლობა, სამშობლოს წინაშე, ჩვენი ჯარის ფორმირებაზე.

კიდევ ერთხელ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ გენერალ ოდიშელიძის მოხსენების ზემოთ მოტანილი ფრაგმენტი არ იყო გამოქვეყნებული „Kavkaz“-ში. ამ ფრაგმენტში ორი მომენტი საინტერესოა. პირველი, ვიგებთ, თუ რა იყო ოდიშელიძის მიზანი კავკასიის არმიის სარდლის პოსტზე ყოფნისას. მეორე, მის მიერ სომხური არმიის ფორმირებაში შეტანილი წვლილი.

ოდიშელიძე აღნიშნავს, „პასუხისმგებლობის გარკვეული წილი თითქოს იმ დროიდან მეკისრება, როდესაც ახლად ჩამოყალიბებული სამხედრო საბჭოს წევრი გავხდი“. აქვე განმარტავს, თუ რას ნარმოადგენდა სამხედრო საბჭო. „ის შედგებოდა შვიდი წევრისგან: ოთხი მენშევიკი და სამი გენერალი. ოთხი მენშევიკი იყვნენ: სამხედრო მინისტრი, ამავდროულად საბჭოს თავმჯდომარე და სახალხო გვარდიის შტაბის სამი წევრი – ხელოვნური პროპორციულობა, რომელსაც განსაკუთრებული მიზანი ქონდა“. ოდიშელიძის ინფორმაციით, საბჭოს უნდა ჰყოლოდა მუდმივი წევრები, რომლებსაც მთავრობა ნიშნავდა. რეალურად მუდმივი წევრები იყვნენ მხოლოდ

¹ საუბარია გენერალ ალექსანდრე გედევანიშვილზე.

სამხედროები. გვარდიის შტაბიდან კი ყოველ ჯერზე ახალ-ახალი წევრები იგზავნებოდნენ. ყველაზე ხშირად: ჯუღელს, აუშტროვს, ჯიბლაძეს, დგებუაძეს და ხარაშს ვხედავდით, წერს გენერალი. შემდეგ საუბრობს, რომ სამხედრო საბჭოს უნდა ეხელმძღვანელა სამეურნეო კომიტეტისთვის, რომელის უფროსიც იყო გოგუა და რომელსაც სამხედრო საბჭოს არსებობის მანძილზე არც ერთი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი გადანაცვლებაც არ შეუსრულებია. ოდიშელიძე ასევე აღნიშნავს გვარდიის შტაბის მოქმედების უპასუხისმგებლობასა და არაპროფესიონალიზმს. „სამხედრო საბჭოს სამხედრო წევრები და განსაკუთრებით მე არა ერთხელ მოვახსენებდით სამხედრო მინისტრს: საბჭოს არასწორი და არაპროდუქტიული მუშაობისა და მისი არსებობისათვის გამოყოფილი თანხების უმიზნობის შესახებ. რადგან სამეურნეო კომიტეტი, რომლისთვისაც საბჭოს უნდა ეხელმძღვანელა, ფაქტობრივად არ არსებობდა. სამაგიეროდ არსებობდა უპასუხისმგებლო გოგუა, რომელმაც არ იცოდა სამხედრო საქმე. ამის საპასუხოდ სამხედრო მინისტრმა სამხედრო საბჭოს საქმიანობა კიდევ უფრო არანორმალური გახადა. მისი გადანაცვლებით, თუ სხდომაზე არ იქნებოდნენ გვარდიის შტაბის წარმომადგენლები, საბჭოს მუშაობის დაწყება არ შეეძლო. აღსანიშნავია, რომ გვარდიის შტაბის წევრები არააკურატულად დადიოდნენ სხდომებზე. იმ ჩანაწერების მიხედვით, რომელსაც ჩემი მითითებით მდივანი აწარმოებდა, დანიშნული სხდომების ნახევარი გვარდიის შტაბის წევრთა გამოუცხადებლობის გამო ჩაიშალა. მიუხედავად იმისა, რომ მინისტრის ჩათვლით ქვორუმი ყოველთვის იყო და სამხედრო წევრები ყოველთვის დათქმულ დროზე ვცხადდებოდით. ამრიგად, შვი-

დი წევრიდან ოთხი მენშევიკია და გვარდიის შტაბის წევრების გარეშე საბჭო ვერ მუშაობდა. სამხედრო საბჭოს ამგვარი მუშაობისა და სახალხო გვარდიის შტაბის ასეთი ხაზგასმული მნიშვნელობის პირობებში ვერც ერთი სამხედრო და მათ შორის ცხადია მეც, ვერ ჩაითვლება საბჭოს მუშაობაზე პასუხისმგებლად. მე ორჯერ ვითხოვე გათავისუფლება, მაგრამ მინისტრი ყოველთვის მარნმუნებდა, რომ მალე ყველაფერი შეიცვლება, რომ არაა საჭირო ხმაურის ატეხვა და პროცესის ბუნებრივი განვითარებისათვის ანუ გვარდიის გაქრობისათვის ხელის შეშლა. აი აქ კი უნდა ვაღიარო საკუთარი დიდი ბრალი სამშობლოს წინაშე. არ უნდა დამეჯერებინა, რომ ოდესმე გვარდია თავისი ნებით დაიშლება და ოდესმე მე და ჩემს მეგობრებს გვექნება ხმის უფლება და ჩვენ, როგორც საქმის მცოდნენი, დამოუკიდებლად, დანიშნულ და გაუთვითცნობიერებელ პირთაგან ხელის შეშლის გარეშე, დავინყებთ არმიის შექმნას. მე უნდა ნავსულიყავი. ამის გარდა მე ვცოდავ სხვა მხრივაც, უფრო მნიშვნელოვან საკითხში. 1920 წლის იანვრის შუა რიცხვებში, ანუ წითელი არმიის თავდასხმამდე ერთი წლით ადრე, რამიშვილისა¹ და ლორთქიფანიძის² თხო-

¹ ნოე რამიშვილი, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის პირველი თავმჯდომარე (24 ივლისამდე). შემდეგ უცვლელი შინაგან საქმეთა მინისტრი. ერთი პერიოდი ითავსებდა სამხედრო მინისტრობასაც. წავიდა ემიგრაციაში. 1930 წელს პარიზში მოკლა პავლე ჭანუყვაძემ.

² გრიგოლ ლორთქიფანიძე, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი. 1918-1921 წლებში სხვადასხვა დროს იყო: განათლების მინისტრი, სამხედრო მინისტრი (1920 წელს), მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე.

ვნის შედეგად დავთანხმდი დამეკავებინა სამხედრო მინისტრის მეორე ამხანაგის თანამდებობა სამწყობრო მომზადების დარგში. ე. ი. ჯარის განვრთვისა და საველე მომზადების საკითხში. მე დამარწმუნეს, ხელს არავინ შემიშლიდა და ხაზი რომ გაესვათ ჩემი სამწყობრო ფუნქციისათვის, საგანგებო ბრძანებით დამიმორჩილეს მხოლოდ სამწყობრო ნაწილები. ხოლო გენერალური შტაბი და პირადი განყოფილება იმდენად, რამდენადაც ისინი სამწყობრო ნაწილებს ეხებოდნენ. სამეურნეო კომიტეტი, ჯარის მომარაგება, შეიარაღება, ალალი და ზურგის მონყობა თავად მინისტრის ხელში დარჩა, რადგან მინისტრის მეორე ამხანაგის გედევანიშვილის ბრძანებებს გოგუა, რომელმაც ფაქტობრივად გააუქმა სამეურნეო ნაწილი, არ ასრულებდა. აკეთებდა მხოლოდ იმას, რასაც პირადად თვითონ და სხვა, ჩვენთვის დაფარული ძალები, რომლებიც მას ხელმძღვანელობდნენ, არმიისთვის საჭიროდ თვლიდნენ. რა ძალები იყო ეს, მე არ ვიცი. გოგუა მუდმივად სამინისტროს გარეთ იყო. მე რამდენჯერმე ვნახე გოგუა, როდესაც ის პირადად მთავრობის თავმჯდომარეს აბარებდა ანგარიშს. მოკლედ რომ ვთქვათ, სახელმწიფოს სამხედრო მომზადების მთელი პროცესის $\frac{3}{4}$, ყველაზე რთული და დელიკატური საკითხები, რომლებიც მოითხოვდნენ დიდ და ხანგრძლივ სამხედრო-ადმინისტრაციულ გამოცდილებას, იურიდიულადაც და ფაქტობრივადაც იმყოფებოდა სამხედრო საქმის ისეთი მცოდნეების ხელში, როგორებიც იყვნენ: ლორთქიფანიძე,

ემიგრაციაში არ წასულა. საბჭოთა ხელისუფლებამ ჯერ გადაასახლა, ხოლო შემდეგ დაიჭირა. გარდაიცვალა ჩეკა-ს სატუსალოში 1937 წელს.

ცნობილი საერო მოღვაწე; ჭიჭინაძე¹ შესანიშნავი ექიმი; გოგუა გემის კარგი მექანიკოსი. ლორთქიფანიძე მალე მოაშორეს. ალბათ იმიტომ, რომ მართლაც კარგი სახელმწიფოებრივი აზროვნება გააჩნდა. ეს თვისება კი სამხედრო მინისტრისათვის ისევე ზედმეტი ყოფილა, როგორც სამხედრო საქმის ცოდნა. დარჩნენ ჭიჭინაძე და გოგუა².

ამის შემდეგ მოხსენების ერთი მცირე, მაგრამ საინტერესო ნაწილი კვლავ ამოღებული იყო „Kavkaz“-ის რედაქციის მიერ. აი, ეს ფრაგმენტიც, „ადამიანები, რომლებსაც მიაწერენ დაახლოებით ისეთივე პიროვნულ თვისებებს, როგორც კვინიტაძეს. ე. ი. ნათელი გონება და მტკიცე ნება. მოვლენათა განვითარების ლოგიკა თითქოსდა მოითხოვდა მინისტრის მოადგილედ კვინიტაძეს დანიშვნას. მაგრამ ეს არ მოხდა“. აქვე ტექსტში გაკეთებულია სქოლიო შენიშვნისთვის, სადაც წერია – „რისთვისაც (იგულისხმება კვინიტაძის დანიშვნა – ავტ.) მე და გედევანიშვილი ნაბიჯებს ვდგამდით და რის შესახებაც კვინიტაძესთან მქონდა საუბარი. მას ცხადია ეს ახსოვს“.²

შემდეგ „Kavkaz“-ის ტექსტი კვლავ მიჰყვება ორიგინალს: „1920 წლის 15 იანვარს მე შევუდექი სამწყობრო დარგში მინისტრის თანაშემწის მოვალეობის შესრულებას და დავინწყე ჯარების წვრთვნა. მაგრამ უკვე თე-

¹ პარმენ ჭიჭინაძე, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი. 1920 წლის ნოემბრიდან სამხედრო მინისტრი. 1921 წელს ემიგრაციაში არ წავიდა და დარჩა საქართველოში. ბოლშევიკებმა დააპატიმრეს და მეტეხის ციხეში ჩასვეს. გარდაიცვალა ავადმყოფობის შედეგად.

² ამ მოხსენების ნაკითხვის მომენტში კვინიტაძე აღარ იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლში.

ბერვლის პირველ რიცხვებში ე. ი. ორი კვირის შემდეგ ვარჯიშები შეწყდა. ჩვენ დავინყეთ ოპერაციები ბათუმის წინააღმდეგ¹ და ჯარის ერთმა ნაწილმა დაიწყო ზამთრის მძიმე გადასვლა ხანოორისა² და არსიანის ქედებზე, მეორე ნაწილმა კი ლაშქრობისათვის მზადება“.

მოხსენების ამ ნაწილში რამდენიმე საინტერესო მომენტიცაა. გენერალი ოდიშელიძე ასახელებს თავის უმთავრეს შეცდომას. კერძოდ იმას, რომ არ გადადგა. ამაში უნდა დავეთანხმოთ. იმ ვითარებაში, რომელსაც ილია ოდიშელიძე აღწერს, როდესაც რეალური საქმის გაკეთება არ ხერხდებოდა, საჭირო იყო გადადგომა. არა მხოლოდ იმიტომ, რომ არაფერი გამოდიოდა, არამედ და უფრო მეტად პროტესტის გამო. გავიმეორებთ, გენერალ ილია ოდიშელიძეს ძალიან დიდი სამხედრო-ადმინისტრაციული გამოცდილება ჰქონდა. პირველ მსოფლიო ომში მონაწილე ვერც ერთი ქართველი გენერალი მსგავსი გამოცდილებით ვერ დაიკვეხნიდა. ამავე დროს, ის მაღალი დონის პროფესიონალი იყო. მის უმთავრეს ნაკლს ის წარმოადგენდა, რომ ბოლომდე არ იცავდა თავის პოზიციას. აკლდა პრინციპულობა. პოლიტიკური ვითარების გათვალისწინებით იცვლიდა შეხედულებას. მისი ეს ნაკლი იმ დისკუსიის დროსაც აღნიშნეს, რომელიც მოხსენების შემდეგ გაიმართა. ვალიკო ჯუღელმა³ შემდეგი

¹ იგულისხმება ბათუმის ოლქის დაკავება.

² იგულისხმება ხანოორის უღელტეხილი.

³ ვალიკო ჯუღელი, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი. სახალხო გვარდიის შტაბის უცვლელი უფროსი, ფაქტობრივად გვარდიის სარდალი. მონაწილეობდა 1918-1921 წლების თითქმის ყველა საომარ მოქმედებაში. 1921 წელს წავიდა ემიგრაციაში. 1924 წელს დაბრუნდა საქართველოში, დაგეგმილი ანტისაბჭოთა აჯან-

სიტყვებით მიმართა ილია ოდიშელიძეს: „ბევრ საკითხში, რაშიც ჟორდანიას სდებთ ბრალს, თქვენ თვითონ ხართ დამნაშავე, რადგან გარკვევით და დაჟინებით არასოდეს არ მოგიხსენებიათ. სასწრაფოდ ეთანხმებოდით – ყველას ყველაფერში. აი ბატონებო, როგორ ხდებოდა: წარმოადგენს მოხსენებას გენერალი ოდიშელიძე, შევედავები – დამეთანხმება. მერე გამოვა დგებუაძე, რომელიც ხშირად მეწინააღმდეგება, გენერალი ახლა დგებუაძეს დაეთანხმება. მოდით და გაარკვიეთ ბატონებო, რა უნდოდა გენერალ ოდიშელიძეს. მუდამ ასე იყო, ყველა საკითხთან დაკავშირებით. სამწუხაროდ, უნდა ვაღიარო, რომ ჩვენი, პირადად ჩემი კანდიდატი ბრძანდებოდით, მაგრამ სრულიად უნებისყოფო, მერყევი კაცი გამოდექით“.¹ იგივე გაიმეორა სახალხო გვარდიის შტაბის წევრმა აუშტროვმა, „ბატონო ილია, კომისიიდან ან სამხედრო საბჭოდან გამოსულებს არასდროს არ გვესმოდა, რა გინდოდათ. თქვენ არასდროს არ გქონდათ გარკვეული აზრი, ყოველთვის ყველას ეთანხმებოდით“.² იყვნენ ისეთებიც, რომლებსაც ესმოდათ გენერლის მძიმე მდგომარეობა. სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთმა წევრმა არსენიძემ განაცხადა, „გენერალ ოდიშელიძეს ბრალს სდებთ, რომ ის თავისუფლად და მკვახედ არ გელაპარაკებოდათ, როგორც თქვენ გჩვევიათ ლაპარაკი – ის ჩვენ წრეს არ ეკუთვნოდა და თავშეკავებულად

ყების სახელმძღვანელოდ. საბჭოთა ხელისუფლებამ დააპატიმრა და შემდეგ დახვრიტა.

¹ გ. კვინიტაძე, მოგონებანი. თბ., 1998, ტ. II, გვ. 187.

² კვინიტაძე, გვ. 188.

იქცეოდა“.¹ საინტერესოა დისკუსიის ალექსანდრე ჩხეიძისეული² შეფასებაც, „მოხსენების შემდეგ გაიმართა პოლემიკა, ოლონდ, არავის უარყვია მოყვანილი ფაქტები და შთაბეჭდილება ისეთი რჩებოდა, რომ გენერლის ნათქვამიდან ყველაფერი იყო ერთი მთლიანი სიმართლე. პასუხები სულ სხვა მხარეს ეხებოდა. უსაყვედურებდნენ გენერალს ხასიათის სისუსტისათვის. ამტკიცებდნენ, რომ ვერ ახერხებდა თავისი თეზისა და პროექტების გულმოდგინედ დაცვას; რომ ვისიმე წინააღმდეგობის შემთხვევაში, ჯდებოდა, აღარაფერს ამბობდა; სტოვებდა შთაბეჭდილებას, რომ არც ისე მტკიცედ იცავს თავის აზრს და ჩვენც ადვილად უარვყოფდითო. ასეთი ფრაზაც კი ითქვა – თქვენ ყელში უნდა წაგეჭირათ ჩვენთვის და თქვენი გაგეტანათო! მოხსენებამ მოახდინა შთაბეჭდილება, რომ არანორმალურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა ეს დიდი თანამდებობის სამხედრო პირი. უკეთ რომ ვსთქვათ,

¹ კვინიტაძე, გვ. 188.

² ალექსანდრე ჩხეიძემ დაამთავრა თბილისის კადეტთა კორპუსი. პირველი მსოფლიო ომის დროს იბრძოდა კავკასიის ფრონტზე. დაჯილდოებული იყო წმ. გიორგის ჯვრით. 1919 წლიდან იყო ქართული სამხედრო სკოლის უფროსის თანაშემწე. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ემიგრაციაში წავიდა პოლონეთში. მსახურობდა პოლონეთის არმიაში. 1923 წელს მიენიჭა გენერლის ჩინი. იყო „ქართველ მხედართა კავშირის“ გამგეობის წევრი და 1928 წელს შექმნილი „ქართველ ოუნკერთა კავშირის“ საპატიო თავმჯდომარე. 1939 წელს წითელი არმიის მიერ ლვოვის დაკავებისას ტყვედ ჩაეარდა. დახვრიტეს კატინში სხვა პოლონელ ოფიცრებთან (რომელთა შორის კიდევ ხუთი ქართველი იყო) ერთად. სხვა ვერსიით გადაიყვანეს მოსკოვში და იქ დახვრიტეს 1941 წელს.

არ შეეძლო მინდობილი საქმე წაეყვანა ისე, როგორც მას ესმოდა¹. აქ აუცილებლად გასათვალისწინებელია ის დამოკიდებულება, რომელიც ალექსანდრე ჩხეიძეს ილია ოდიშელიძისადმი ჰქონდა. უნდა გამოვტყდე, რომ პირადად მე, არასოდეს არ ვყოფილვარ გენ. ოდიშელიძის სამხედრო გენიის თაყვანისმცემელი, მაგრამ რომ ის ჩაითვალოს უნიჭო და ზერელე კაცად, ან ჩვენი სახელმწიფოსადმი ინდეფერენტულად განწყობილად, მე არასოდეს არ დავსთანხმდები გენ. ოდიშელიძეს ჰქონდა მშვენიერი თეორეტიული მომზადება, ხანგრძლივი გენერალური შტაბის სამსახურის გამოცდილება; 1919 წ. ორგანიზაციით ჯარებს ის აწყობდა და როგორც სამხედრო მინისტრის ამხანაგი, კიდევ წვრთნიდა ... მაგრამ მისი ხასიათის მიხედვით, იმ პირობებში, რომელშიაც უხდებოდა მუშაობა, სრულებით არ იყო გამოსადეგი არც ორგანიზატორად, არც მით უმეტეს მთავარსარდლად დანაშაულის დადება მხოლოდ ერთ რამეში შეიძლება; თუ საშუალება არ ჰქონდათ წაეყვანათ საქმე, როგორც სურდათ, უნდა მოენახათ საკმარისი ნებისყოფა და პატრიოტიზმის კარნახით გაენებებინათ თავი ასეთი სამსახურისთვის, რომელიც სარგებლობის მაგიერ ვნებას მოუტანდა ჩვენს სამშობლოს¹.

გენერალი ილია ოდიშელიძე თავადაც გრძნობდა საკუთარ შეცდომას და აკი წერს – „მე უნდა წავსულიყავი“.

საინტერესოა გრიგოლ ლორთქიფანიძის ოდიშელიძისეული დახასიათებაც – „ლორთქიფანიძე მალე მოა-

¹ ა. ჩხეიძე, „ჩემი მოგონებების განმარტებანი“, გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია თბ., ტ. 3. 2003, გვ. 473.

შორეს. ალბათ იმიტომ, რომ მართლაც კარგი სახელმწიფოებრივი აზროვნება გააჩნდა". აქ აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის, დამფუძნებელი კრების წევრის რევაზ გაბაშვილის სიტყვები, „მე არ ვიცი, ვისი კანდიდატურა იყო მეორე პატიოსანი და მცოდნე სოციალ-დემოკრატი ბატონი გრ. ლორთქიფანიძე, მაგრამ ექვს თვესაც არ გააჩერეს სამხედრო მინისტრად, რადგან ჯარზე მზრუნველობა გამოიჩინა“¹. გრიგოლ ლორთქიფანიძე მართლაც გამორჩეული პიროვნება და, როგორც ჩანს, სხვებზე უკეთესი სამხედრო მინისტრი იყო. ის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის იმ მცირერიცხოვან ლიდერთა შორის იყო, რომლებიც ხვდებოდნენ, თუ რაოდენ საზიანო იყო ორი პარალელური სამხედრო სტრუქტურის: ჯარისა და გვარდიის არსებობა.²

¹ რ. გაბაშვილი, მოგონებანი. დაბრუნება, III, 1992, თბ., გვ. 302.

² გრიგოლ ლორთქიფანიძე წერდა, „თუ მანამდე არა, ყოველ შემთხვევაში 1920 წლიდან მაინც, განსაკუთრებით ამ წლის ზაფხულიდან, მაის-ივნისის რუსეთ-საქართველოს (აზერბაიჯანის საზღვარზე) ომის შემდეგ ნათელი უნდა ყოფილიყო, თუ რამდენად აუცილებელი და მიზანშეწონილი იქნებოდა ამ ორი ერთი-მეორისაგან დამოუკიდებელი სამხედრო ორგანიზაციის ერთად შედუღება. ყოველ შემთხვევაში მუდმივი ნაწილებისა და ხელმძღვანელ ცენტრების გაერთიანებით საქმის დანყება და საერთოდ აქეთკენ კურსის აღება და არა სანინალმდევო გზით სიარული და მავნე პარალელიზმის კიდევ უფრო გაძლიერება და გაღრმავება. ამას მოითხოვდა რესპუბლიკის ფინანსურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკური და მხედრული ინტერესები“. ჟურნალი „მხედარი“, თბ., 1991, №1.

„Кавказ“-ში დაბეჭდილი არ არის შემდეგი ფრაგმენტიც, „ამრიგად მე ჯერს ვწვრთნიდი სულ დიდი 15-18 დღე. თებერვალმა და მარტმა ჯარისთვის გაიარა სალაშქრო პირობებში და საკმაოდ დაფანტულ მდგომარეობაში. აპრილში, ჩემი პროტესტის მიუხედავად, მიმავლინეს პარიზში. ამრიგად მე პასუხისმგებელი პირი ვაყავი ორთვენახევარი, ისიც მხოლოდ სამწყობრო მომზადების მხრივ, სამეურნეო [საკითხებისა] და ზურგის გარეშე. ორთვენახევრიდან კი, როგორც დაინახეთ, ფაქტობრივად მუშაობა შემეძლო მხოლოდ 18 დღე. აპრილშივე გენერალი კეინიტაძე დაინიშნა მთავარსარდლად. მისი ძალაუფლება გავრცელდა არა მარტო ჯარზე, არამედ მომარაგებასა და ზურგზეც. მასვე დაექვემდებარა გვარდია. მას მიენიჭა სრული ძალაუფლება მთავარსარდლისა, რუსული კანონით, ანუ კოლოსალური უფლება განკარგვისა, როგორც ფრონტზე, ასევე ზურგში. ამ უზარმაზარ მატერიალურ უფლებებს მიემატა მორალური მხარდაჭერა. მან წარმატებით მოიგერია წითელი დივიზიის თავდასხმა და სამხედრო მინისტრი ოფიციალურად მიესალმა, როგორც მეორე გიორგი სააკაძეს. მთავრობის თავმჯდომარე მისადმი განსაკუთრებულ ნდობას გამოხატავდა. ისარგებლა თავისი მომგებიანი მდგომარეობითა და უზარმაზარი უფლებებით? მოამზადა საომარი მოქმედების თეატრი და ზურგი წითლების თავდასხმის მორიგი მცდელობისათვის, რომელიც სრულიად ცხადი იყო? არა და არანაირად. რატომ? მან აქ ნაგიკითხათ მოხსენება და თქვენ ალბათ მოითხოვეთ მისგან ახსნა-განმარტება. მან რასაკვირველია გაგაცნოთ ყველაფერი, რაც ხელს უშლიდა მის საქმიანობას. საქმიანობას მთავარსარდლისა, რომელსაც კარგად და ზუსტად ესმის საკუთარი როლი. მაგრამ რო-

დესაც მე პარიზიდან ჩამოვედი, ვერ აღმოვაჩინე ამ მხრივ მისი მოღვაწეობისა მცდელობის კვალიც კი. არ მინახავს: არც მოხსენება თავდაცვის საბჭოსადმი, არც მთავრობის თავმჯდომარისადმი, არც რამენაირი გეგმა ზურგის მონყობისა საქართველოს სიღრმეში. სამაგიეროდ ვხედავდი ბრძოლას, რომელსაც ის უმართავდა თავდაცვის საბჭოსა და მინისტრებს ყოველი მიზეზით და ყოველი შესაძლებლობისას, თან ყოველ მეორე სიტყვაში გადადგომით იმუქრებოდა. აქ თავის მოხსენებაში მან მიგანიშნათ, რომ მე მას დავუტოვე დაშლილი არმია და მოუშვადებელი ზურგი. დაშლილი არმიის შესახებ ჩვენ შემდგომში ვისაუბრებთ და ვნახავთ, ვინ და რამ დაშალა არმია და როდის დაიწყო მისი გახრწნა. ახლა კი შეგახსენებთ, რომ ის მთავარსარდალი იყო ხუთი თვე და თანაც საკმაოდ მშვიდი ხუთი თვე. უზარმაზარი უფლებებით. მე კი მხოლოდ 15 დღე ე. ი. ათჯერ ნაკლები და ძალიან მძიმე ვითარებაში. რთულში პოლიტიკური და სამხედრო თვალსაზრისით, საკმაოდ შეკვეცილი უფლებებით. თავდაცვის საბჭო, ჩემი დანიშვნის წინ, სპეციალურად დაკავდა მთავარსარდლის უფლებათა შეკვეცის საკითხით. როგორც ჩანს, უკმაყოფილო იყო გენერალ კვინიტაძის მიერ ამ უფლებების გამოყენებით. მთავარსარდლის უფლებების არაზომიერი გამოყენება, თანაც იქ, სადაც ამას ვითარება არ ითხოვდა, გახდა მთავარსარდლის თანამდებობის უდროოდ გაუქმების მიზეზი. ჩვენს ყველა მეზობელს, ჩვენდამი მტრულად განწყობილს, ეს თანამდებობა ქონდა. რაც საშუალებას აძლევდა ომისადმი უფრო მომზადებული ყოფილიყვნენ. საგანგებო პირი, უფლებამოსილი და პასუხისმგებელი ცხადია უფრო კარგად წარმართავდა საქმეს, ვიდრე არა-

კომპეტენტური მინისტრი, დაკავებული ყოველდღიური საქმითა და პოლიტიკით¹.

ყოველივე ზემოთ თქმული არის ვითარების ილია ოდიშელიძისეული შეფასება. გენერალი კვინიტაძე მთავარსარდალი¹ იყო 1920 წლის 29 აპრილიდან² 8 სექტემბრამდე³. დღეს შეუძლებელია იმის გარკვევა: თუ რა დახვდა და რა არ დახვდა ოდიშელიძეს კვინიტაძის გადადგომის შემდეგ; რისი უფლება ჰქონდა კვინიტაძეს და რისი არ ჰქონდა ოდიშელიძეს. ფაქტია: კვინიტაძემ დაამარცხა რუსები მაისში; გარკვეულწილად მშვიდი ვითარება იყო ზაფხულში; სერიოზული სამუშაოები ღრმა ზურგის ორგანიზებისა და აზერბაიჯანთან საზღვარზე თავდაცვითი პოზიციების შექმნის მხრივ არ ჩატარებულა; კვინიტაძეს ჰქონდა უთანხმოებები პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასთან.

ოდიშელიძე წერს: „1920 წლის ოქტომბრის დასაწყისში გენერალმა კვინიტაძემ დაასრულა თავისი მოღვაწეობა მთავარსარდლის პოსტზე და მე შევუდექი საკუთარი მოვალეობის შესრულებას, როგორც მინისტრის ამხანაგი „სამწყობრო მომზადების დარგში“. ყველაფერი სხვა ანუ მომზადება: ზურგის, აღჭურვილობის, შეიარაღების, ალა-

¹ გენერალი ზაქარიაძე წერს, „ვინაიდან ამ დროს ღენ. ოდიშელიძე, სამხედრო მინისტრის თანაშემწე, ინსპექტორი ჩვენი შეიარაღებული ძალების, გათვალისწინებული ომის დროს მთავარსარდლის თანამდებობაზე, იმყოფებოდა საზღვარგარეთ, მთავარსარდლად დაინიშნა ღენ. გიორგი კვინიტაძე“ ა. ზაქარიაძე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტ.4, 2003, გვ. 256.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ. № 94.

³ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ. № 216.

ლის, ცხენების და სხვ. კვლავ ჩემი კომპეტენციის მიღ-
მა იყო. ამას გოგუა განაგებდა, რომელიც მე არ მექ-
ვემდებარებოდა და თავის საქმიანობაში მინისტრისა და
თვით მთავრობის თავმჯდომარის მითითებებით ხელ-
მძღვანელობდა. კიდევ ერთხელ გავიმეორებ, ის გან-
საკუთრებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა და საი-
დუმლო მითითებების საფუძველზე მოქმედებდა. ამას
ისიც უნდა დავამატო, რომ არავინ იცოდა, ვინ შე-
იძლება დანიშნულიყო მთავარსარდლად. მე დაჟი-
ნებით ვთხოვდი სამხედრო მინისტრს განესაზღვრა
მთავარსარდლის კანდიდატურა და ამ უკანასკნელის-
თვისაც შეეტყობინებინა. ამასთანავე ყოველთვის ვა-
მახვილებდი მის ყურადღებას იმაზე, რომ კვინიტაძე
ხალისით თანხმდება ამ საქმეს და ამიტომ სწორედ
ის უნდა დაინიშნოს. სხვა გენერლებს არ უნდოდათ
იმ სახელმწიფოებს, რომლებსაც ჩვენსავით, მუდმივი
თავდასხმის საფრთხე აქვთ, ყავთ ე. წ. არმიის ინსპექტორი
ანუ ფარული მთავარსარდალი საკუთარი უფლებებით.
მაგრამ ეს არასდროს მოწონთ სოციალისტებს და სადაც
არიან, არსად ახორციელებენ. ჩემს წინადადებაზე სამ-
ხედრო მინისტრები, ისინი კი ოთხნი¹ იყვნენ სამი წლის
მანძილზე, გაურკვეველი ჟესტებით მპასუხობდნენ.
ჩვენი არსებობის სამი წლის მანძილზე ისინი სადღაც
მიიჩქაროდნენ. იმ ადამიანების შთაბეჭდილებას ტოვებ-
დნენ, რომლებიც სადღაც სხვაგან, სხვა უფრო მნიშ-
ვნელოვან საქმეს აკეთებდნენ. ყოველივე ეს მე სე-
რიოზულად მაშფოთებდა. ნათლად ვხედავდი, სიტყვით
ყველა აღიარებდა სამხედრო საქმის პრიორიტეტს.
მთავრობა პირველ ადგილზე აყენებდა სამხედრო სა-

¹ გიორგაძე, რამიშვილი, ლორთქიფანიძე, ჭიჭინაძე.

კითხებს, მაგრამ მხოლოდ აყენებდა და არასდროს წყვეტდა. ამიტომაც ევროპიდან დაბრუნებულმა, სადაც მცირე რაოდენობით იარაღის შეძენა შეუძელით, სამხედრო მინისტრის ნებართვით მთავრობას საგანგებო მოხსენება წარუდგინე. რამდენადაც მახსოვს, ეს 1920 წლის ოქტომბერში მოხდა და ეს არ იყო პირველი მოხსენება. დავინახე რა მთავრობის უმოქმედობა, ერთი თვის შემდეგ, 1920 წლის ნოემბერში, კიდევ ერთხელ გავიმეორე მოხსენება, რომელსაც სამხედრო მინისტრმა ლორთქიფანიძემ ჩემი ტვინის ფანტაზია დაარქვა. ამას დაგიდასტურებთ გენერალური შტაბის უფროსი ზაქარიძე. ეს ფანტაზია შედგებოდა იმ სამხედრო და პოლიტიკური ვითარების განხილვისგან, რომელიც ჩვენ გვემუქრებოდა. თანაც მე ციფრებით დავასაბუთე, რომ არმია და ქვეყანა თავდაცვისთვის სრულიად მოუზადებელია. ამ მოხსენების შინაარსიცა და ფორმაც, ფაქტებიცა და ციფრებიც ისეთივე იყო, როგორც ჩემს მიერ 1921 წლის 3 იანვარს გაკეთებული მოხსენებისა, რომელსაც ეხლა წაგიკითხავთ. არ იყო მხოლოდ ჰეკერის¹ დოკუმენტი. მე ყველა შემენიანაღმდეგა. პასუხად ჩემს გათვლაზე, რომ რუსეთთან ომისთვის გვჭირდება 75.000-ანი მოქმედი არმია და 75.000 მომზადებული რეზერვისტი, ნოე რამიშვილმა თავისუფლად და თავდაჯერებულად დაუმტკიცა მთელს სამინისტროს, რომ საკმარისია 25.000. ამ მოხსენების განხილვისას და განსაკუთრებით

¹ ანატოლი ჰეკერი თბილისში დაიბადა. მონაწილეობდა პირველ მსოფლიო ომში. 1920-1921 წლებში იყო მე-11 არმიის სარდალი. 1938 წელს დახვრიტეს. „ჰეკერის დოკუმენტი“ - იგულისხმება ჰეკერის მიერ 1920 წლის 11 დეკემბერს გაკეთებული წერილობითი მოხსენება საქართველოს ოკუპაციისათვის საჭირო ღონისძიებების შესახებ.

მას შემდეგ, რაც ჩემს ნოემბრის მოხსენებას ფანტაზია უნოდეს, სევდა და გულგატეხილობა დამეუფლა. 1920 წლის ნოემბერშივე ვისარგებლე რა იმით, რომ მინისტრი არ იმყოფებოდა და მას მე ვცვლიდი, დამფუძნებელი კრების ორი კომისიის: სამხედროსა და საგარეო საქმეთას, გაერთიანებულ სხდომაზე, თუ არ ვცდები დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმის (ლომთათიძე) და ფრაქციათა წარმომადგენლების (მახსოვს გვაზავა) მონაწილეობით წავიკითხე ჩემი მესამე მოხსენება. ამ მოხსენების დროს, მესამესი ორი თვის მანძილზე, ვიყავი იმდენად დამაჯერებელი ჩვენ სრულ მოუმზადებლობაზე საუბრისას, იმდენად დაჟინებული მოთხოვნებისას და იმდენად დარწმუნებული, მოსალოდნელ თავდასხმაში, რომ ყველა დავთრგუნე. სასწრაფოდ დაიბარეს ნოე რამიშვილი, რომელმაც მთელი შეკრება დაამშვიდა და არმია და მისი მოუმზადებლობა ყველას დაავიწყდა. ფაქტებს, ციფრებს, სპეციალისტის მოსაზრებას არ დაუჯერეს, ხოლო ნოე ბესარიონის ძის თამამ აზრებსა და სიტყვებს, გამყარებულს არგუმენტებით: „მე თქვენ გარწმუნებთ“, „მე დარწმუნებული ვარ“, „გენერალი მიჩვეულია ძველ რუსულ მასშტაბებს“ – დაუჯერეს. სამხედრო მინისტრთან გამართულმა რამდენიმე განმეორებითმა საუბარმა დამარწმუნა, რომ არავის წარმოუდგენია ნათლად და მკაფიოდ ის დიდი უბედურება, რაც ჩვენ ქვეყანას ემუქრება. 1 იანვარს (დაიწერა 1 იანვარს, ხოლო გაიგზავნა 3-ში, №64/49) კვლავ წარვადგინე წერილობითი მოხსენება. მისი ფორმა და შინაარსი იყო კიდევ ერთი, ამჯერად წერილობითი გამეორება იმისა, რაც მოვახსენე ორი კომისიის გაერთიანებულ სხდომას. რასაც ოფიციალურად თუ არა-ოფიციალურად მრავალგზის ვეუბნებოდი მათ, ვისაც

ხელის ანეგით შეედლოთ მხარი დაეჭირათ ან უერყოთ გენერალთა წინადადება. თუმცა ამას ვამბობდი: ხმაურისა და ყვირილის, ცენტრალურ კომიტეტში და მთავრობის თამჯდომარესთან უკანა შესასვლელიდან შერბენების, პოზისა და გადადგომის მუქარის გარეშე. და ეს, როგორც აქ მყოფმა ნ. ხომერიკმა ამიხსნა, ჩემი მთავარი დანაშაული ყოფილა ... შეიძლება ... ცენტრალური კომიტეტის წევრები და მთავრობის თამჯდომარე, რომლებიც მთავრობის სხდომებზე და დამფუძნებელი კრების კომისიებში არ მიჯერებდნენ, ცენტრალურ კომიტეტში დამიჯერებდნენ? ნება მომეცით გაგაცნოთ ეს ერთადერთი დოკუმენტი, რომელიც ხელთ მაქვს. თქვენ დაინახავთ, რომ დოკუმენტი მეტად მნიშვნელოვანია“.

ილია ოდიშელიძის მოხსენების ზემოთ მოტანილი ნა-
წილი ერთ რამეს ემსახურება, დაარწმუნოს მსმენელი, რომ გენერალი ყველაფერს აკეთებდა, რათა მთავრობისა და დამფუძნებელი კრების კომისიებისათვის რეალური მდგომარეობა გაეცნო. შექმნილი ვითარებიდან გამოსა-
ვალი შეეთავაზებინა. არავინ უსმენდა. მისი მოხსენებები რჩებოდა „ხმად მლაღადებლისა უდაბნოსა შინა“. უდავოდ დასაფასებელია გენერლის მონდომება, მაგრამ ფაქტია, რომ არაფერი გამოვიდა. ეგებ მართლაც ჯობდა უფრო „ხმაურიანი“ ყოფილიყო, გადადგომითაც დამუქრებოდა და, ბოლოს და ბოლოს, მართლაც გადამდგარიყო. თუმ-
ცა როგორც აღვნიშნეთ, ილია ოდიშელიძის მთავარი ნაკლი სწორედ ის იყო, რომ ბოლომდე არ იჩენდა პრინ-
ციპულობას.

რაც შეეხება გენერლის მიერ წაკითხულ დოკუმენტს № 64/49, რომელიც მან 1921 წლის 3 იანვარს წარუდგინა მთავრობას, მასზე ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ და აქ აღარ განვიხილავთ.

დამსწრე საზოგადოებისათვის დოკუმენტის გაცნობის შემდეგ გენერალი ოდიშელიძე განაგრძობს: „ბატონებო, გიმეორებთ, რომ ეს იყო ჩემი მეორე წერილობითი მოხსენება. პირველად მსგავსი შინაარსის მოხსენება წარდგენილ იქნა 1920 წლის მაისში და ყოველივე ამას ზეპირადაც მრავალგზის ვუმტკიცებდი მინისტრს, ჩემი მინისტრის ამხანაგად დანიშვნის შემდგომ და მანამდეც, როდესაც სამხედრო საბჭოს წევრი ვიყავი. გეკითხებით, არის რამე ამ მოხსენებაში, რომელიც ჩემ მიერ მანამდე სამგზის წარდგენილ მოხსენებებს იმეორებს, ისეთი, რაც არ ახდა? ეხლა თქვენ იცით, რომ ყველაფერი მათემატიკური სიზუსტით ახდა. ვსვამ მეორე კითხვას, შესრულდა თუნდაც ერთი ჩემი მოთხოვნა? არცერთი. შესაძლებელი იყო მათი შესრულება?

შესაძლოა ჩემი მოთხოვნების ნაწილი შეუსრულებელი იყო ჩვენი ცუდი საფინანსო პოლიტიკის გამო ჩემი მოთხოვნების ნაწილის შესრულება დაუყოვნებლივ შეიძლებოდა. კერძოდ: ა) ნავთობის ყიდვა შეიძლებოდა რუმინეთში. მე დავასახელე საჭირო რაოდენობა, ფასი და ფირმაც, რომელიც ვალდებულიებას იღებდა ნავთობი სანრაფოდ ჩამოეტანა ბათუმში; ბ) ამუნიცია, საჭურველი და შეიარაღების ნაწილიც კი შეგვეძლო გვეყიდა კონსტანტინოპოლში, რის შესახებაც ვაცნობე სამხედრო მინისტრს, სამხედრო საბჭოს და გვარდიის შტაბის უფროსს. როგორც მახსოვს, მოვახსენე მთავრობის თავმჯდომარესაც იმ წამსვე, როდესაც ჩამოვედი კონსტანტინოპოლიდან, სადაც პარიზიდან მომავალი გავლით ვიყავი; გ) ტელეფონები და განსაკუთრებით ჩვენთვის საჭირო გარგოილი¹, საავიაციო ბენზინი და საავიაციო

¹ თვითმფრინავების ძრავისათვის საჭირო ზეთი.

ყუმბარმტყორცნები შესაძლოა გვეყიდა და რამდენიმე
 დღეში ბათუმში ჩამოგვეტანა; დ) რეკვიზიციის გზით
 დამპალი ალალის – ურმებით, ხოლო ცხენების – ხარ-კა-
 მეჩით შეცვლა თვენახევარში შეიძლებოდა. თქვენ მკით-
 ხავთ, რატომ არ გაკეთდა ეს ყველაფერი? მე არ ვიყავი
 მთავარსარდალი და არც გოგუას უფროსი. მე არ მქონდა
 განკარგულების გაცემის უფლება. მე შემეძლო მხოლოდ
 მეყვირა და მენერა, რასაც ვაკეთებდი კიდეც. ჩვენი
 რესპუბლიკის არსებობის მთელი პერიოდის მანძილზე,
 მე მხოლოდ ოთხთვენახევარი ვიყავი პასუხისმგებელი
 პირი და ისიც სამწყობრო დარგში. სამეურნეო და
 ზურგის ნაწილს ე. ი. სამხედრო საქმის ყველაზე მთა-
 ვარ ნაწილს სხვა უფროსები ყავდა, და ძალზედ ბევ-
 რიც. ვფიქრობ, რომ იმ როლის გათვალისწინებით, რო-
 მელიც მე მქონდა, დროულად და ძალიან საქმიანად
 მივანიშნებდი, რა და სად უნდა გაკეთებულიყო. ხოლო ის,
 ვისაც დამფუძნებელი კრებიდან ქონდა დიქტატორული
 უფლებები, სარგებლობდა და სარგებლობს თქვენი
 განუსაზღვრელი ნდობით, ქონდა ძალაცა და უფლებაც
 განკარგვისა, ის, ვინც იყო ნიჭიერი და საქმიანი, ვინც
 ყველაფერს თავის თავზე იღებდა და ყველაფერს ხელ-
 მძღვანელობდა, ნოე ჟორდანია, მეც და სხვებსაც დაახ-
 ლოებით ასე გვპასუხობდა: ნავთი? – მოევლება, არაა
 საჭირო. ამუნიცია? საჭურველი? – დავიცდით, მოევლება.
 გარგოილი? არაა საჭირო, ძვირია. საავიაციო ბენზინი?
 ფული არაა, ძვირია. ჩვეულებრივი ბენზინიდან გამოხადონ.
 და ა. შ. და ა. შ. საოცარი ვითარება იქმნებოდა, ჩვენ
 დავხარჯეთ 1 მილიონი ლირა და ვიყიდეთ 10 საუკეთესო
 240 კმ/სთ სიჩქარის მქონე აეროპლანი, ხოლო ბენზინისა
 და განსაკუთრებით გარგოილისთვის დავზოგეთ ათიო-
 დე ათასი ლირა. რამდენიმე თვის განმავლობაში გენე-

რალი თაყაიშვილი¹ უხსნიდა მინისტრს, მინისტრი კი სავარაუდოდ ჟორდანიას, რომ გარგოილისა და ბენზინის გარეშე არც აეროპლანების ყიდვა ღირდა, რადგან ასეთ შემთხვევაში ისინი ვერ იფრენენ. მაგრამ ნოე ნიკოლოზის ძე მტკიცე და შეუვალი იყო თავის მომჭირნეობაში. მტკიცე უარი განაცხადა დროულად გაეგზავნა გვარდიელთაგან

¹ თაყაიშვილი გიორგი კონსტანტინეს ძე (1881-). დაწყებითი განათლება ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში მიიღო. სამხედრო სამსახური დაიწყო 1901 წელს. I თანრიგით დაამთავრა ნიკოლოზის საინჟინრო სასწავლებელი. გაგზავნილ იქნა მესანგრეთა 19-ბატალიონში. პოდპორუჩიკი (1902). რუსეთ-იაპონიის 1904-05 წლების ომის მონაწილე. პორუჩიკი (1906). 1909 წელს ქ. ირკუტსკში აღმოსავლეთ-ციმბირის მე-2 ასეულშია. მოგვიანებით I კავკასიურ ასეულში. შტაბს-კაპიტანი (1910). 1912 წელს I-თანრიგით დაამთავრა ნიკოლოზის საინჟინრო აკადემია. კაპიტანი (1912, წარჩინებისთვის). 1913 წლისთვის მესანგრეთა მე-2 კავკასიურ ბატალიონშია. პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე. 1915 წლიდან მე-2 კავკასიური საარმიო კორპუსის ინჟინრის თანამდებობის მოვალეობის შემსრულებელია. პოდპოლკოვნიკი (1916). 19.04.1917-დან მე-2 ხარისხის კავკასიური საინჟინრო პოლკის მეთაურია. პოლკოვნიკი (1917). დაჯილდოებული იყო ორდენებით: წმ. სტანისლავის მე-3 ხარისხის (1907); წმ. სტანისლავის მე-2 ხმლებით (1916); წმ. ანნა მე-3 ხარისხის ხმლებითა და ბანტით (1916); წმ. ანნა მე-4 ხარისხის (1916). 1918-1921 წლებში მსახურობდა საქართველოს შეირაღებულ ძალებში. გენერალი (1918). იყო ქართული არმიის საინჟინრო ნაწილების უფროსი. 1920 წელს მივლინებით იმყოფებდა აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში, სადაც ხელმძღვანელობდა თავდაცვითი ზღუდის მშენებლობას მდ. სამურზე. 1921 წელს წავიდა ემიგრაციაში (წყარო: საიტი – Русская армия в Великой войне <http://www.grwar.ru/>; М. Гогитидзе, Военная элита Кавказа, т. 1, 2007).

შემდგარი კომისიაც კი კონსტანტინოპოლში. შედეგებიც მტკიცე მივიღეთ. აეროპლანები უმოქმედო იყო სამხედრო მოქმედებების დროს, თუმცა ფასდაუდებელი სამსახურის გაწევა შეეძლოთ ბორჩალოს ოლქში. სწორედ ომის პირველ პერიოდში, რუსული და სომხური სოფლების აჯანყებისას. ბომბების მზიდი ორი აეროპლანი ორსაათნახევარში გაანადგურებდა სოფელ შინიხს და ნებისმიერ რუსულ სოფელს. ამისთვის ბომბები საკმარისი იყო. ნოე ნიკოლოზის ძის მიერ ნავთზე განეული ეკონომია აისახა რკინიგზის მუშაობაზე და თბილისში ჯარების მობილიზაცია კუს ნაბიჯებით მიმდინარეობდა, თუმცა აქ სხვა მიზეზებიც იყო. ამავე დროს, როგორც ეს თავდაცვის საბჭოსადმი ჩემს მიერ გაგზავნილ მოხსენებაში იყო აღნიშნული, ჩვენი ხსნა მხოლოდ სწრაფ მობილიზაციასა და სწრაფ და აქტიურ მოქმედებაში იყო, და არა ლოდინისა და უკანდახევის ტაქტიკაში.

აქ მომხსენებელი ერთ ძალიან მნიშვნელოვან შენიშვნას აკეთებს – დროზე რომ მოსულიყვნენ მე-4, მე-9 და მე-10 ბატალიონები სადახლოსთან, შინიხთან და სანაინში, დოყლაპიობა გამოსწორებული იქნებოდა და შესაძლოა შეუმჩნეველიც დარჩენილიყო. სწორი შენიშვნაა, მაგრამ ჩნდება კითხვა, ვინაა დამნაშავე, რომ ასე არ მოხდა? მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ფრონტის სარდალი გენერალი იოსებ (სოსო) გედევანიშვილი? ალბათ გარკვეულწილად მთავარსარდალი გენერალი ოდიშელიძეც და გენერალური შტაბის უფროსი გენერალი ზაქარიაძეც.

შემდეგ ილია ოდიშელიძე საუბრობს ჯარის უზრუნველყოფაზე ტანსაცმლით, საჭურველითა და იარაღით. როგორც ჩემს მოხსენებით ბარათში აღვნიშნე, შესაძლებელი იყო 60.000 კაცის მობილიზაცია, რომ გვექონოდა

შეიარაღება, საჭურველი და ტანსაცმელი და 36.000, თუ გვექნებოდა მხოლოდ ტანსაცმელი. რეალურად კი ტანსაცმლის უქონლობის გამო პოლკში მხოლოდ ერთი ბატალიონის მობილიზება შევძელით, ნაცვლად სამისა. ქვეითთა მხოლოდ 12 ბატალიონი გამოვიყვანეთ ნაცვლად 36-სა, რომლის საკმარისი შეიარაღებაც გვექონდა. ეკონომიის გამო არ მომცეს 24 ბატალიონი, ანუ 24.000 კაცი. სხვანაირად რომ ვთქვათ იმდენი, რამდენიც ჰქეერს მოყავდა ბორჩალოსა და ფოილოს გავლით თბილისზე. ფული კი იყო. დამფუძნებელმა კრებამ უკვე გამოყო სათანადო თანხა თავდაცვის საბჭოს განკარგულებაში. ვიმეორებ, ჩვენ გამოვიყვანეთ იმაზე 3-ჯერ ნაკლები რაოდენობის ქვეითები, ვიდრე შეგვეძლო არსებული შეიარაღების გათვალისწინებით. ყველაფერი იმის შედეგი იყო, რომ ნ. ჟორდანიამ ნება არ დართო ეყიდათ კონსტანტინოპოლში ასე უხვად არსებული ტანსაცმელი.

ეს ჯერ კიდევ არაფერია. ჩვენ, რაოდენობის თვალსაზრისით, უდლეურ არტილერიას შეეძლო გამოეყენებინა მხოლოდ 48 ქვემეხი. ე. ი. $1\frac{1}{3}$ ქვემეხი 1.000 კაცზე. ნორმა უკვე თავისთავად დანაშაულებრივად მცირეა. ამის შესახებ, როგორც დამოუკიდებელმა ექსპერტმა, მივანიშნე დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიას, როდესაც ჩვენი ჯარის შემადგენლობა მტკიცდებოდა. რიცხვი, რომელიც შეუძლებლად მცირედ ითვლებოდა 130 წლის წინაც. მეფე ერეკლეს ახალციხესთან არტილერია ჰქონდა გათვლით 2 ქვემეხი 1.000 კაცზე და ეს მაშინ, როდესაც ტექნიკას თითქმის არანაირი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ჩვენ კი გადავწყვიტეთ $1\frac{1}{3}$! ეს თქვენი დანაშაული გაორმაგებულ იქნა და გაოთხმაგებულიც კი თქვენი ბელადისა და ჩვენი სამეურნეო დიქტატორის მიერ. ჟორდანიამ არ მოგვცა ცხენები, რადგან გოგუას

არ ქონდა ან არ უნდოდა ქონოდა ფურაჟი. თავად გოგუამ კი არტილერია არ გადაიყვანა ხარ-კამეჩის გამწვანებაზე, მიუხედავად ჩემი პირადი და ასევე, სამხედრო საბჭოსა და სამხედრო სამინისტროს მეშვეობით გაკეთებული მოთხოვნებისა. შედეგად ომში არტილერია მონაწილეობდა არა 4 ქვემეხიანი, არამედ 2 ქვემეხიანი შესაბამელით. ე. ი. არმიას ქონდა 24 ქვემეხი ნაცვლად 48-სა. თითოეულ ბატარეას ქონდა 2 ყუთი, ნაცვლად 8-სა. შედეგად ჩვენმა არტილერიამ სრულიად დაკარგა სროლის სისწრაფე. ყველამ იცის, რომ მხოლოდ 4 და 6 ქვემეხიანი ბატარეა იძლევა ცეცხლის სისწრაფეს. ჩვენი არტილერია ცეცხლის წარმოების სიმძლავრის მხრივ დასუსტდა 4-ჯერ, რადგან ქვემეხების რაოდენობა შემცირდა 2-ჯერ და სისწრაფეც 2-ჯერ. ხოლო ყველამ იცის, რომ ორჯერ ორი არის ოთხი. 4-ჯერ შემცირდა ცეცხლის წარმოების ხანგრძლივობის მხრივაც, რადგან ქონდა 2 ყუთი ნაცვლად 8-სა. მე არტილერისტი ვარ წარმომავლობით და გენერალური შტაბის ოფიცერი სპეციალობით. მაქვს არტილერიის დიდი და მცირე რაოდენობის გამოყენების პირადი გამოცდილება და ვიცი, თუ რას ნიშნავს თუნდაც ერთი ზედმეტი ქვემეხი ბრძოლის ველზე. თუმცა ეს არასპეციალისტისთვისაც ცხადია. თითოეულ თქვენგანს გაუგია, რომ დღევანდელ ომებში არტილერია მეფობს და წყვეტს ბრძოლის ბედს... არ მომცეს 24 ქვემეხი, რომელთა მოცემაც შეიძლებოდა, რომ არ გვექონოდა დიქტატურა და არ გვეყოლოდა დიქტატორები... არ მომცეს დაახლოებით იმდენი, რამდენიც ჰქონდა ჰეკერს თბილისთან.

ამრიგად, ჩვენი დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიის ეკონომიური და ნეიტრალური მიმართულების შედეგად საშუალება მოგვეცა გამოგვეყვანა 36.000 ქვეითი, 48 ქვემეხი ე. ი. $1\frac{1}{3}$ 1.000 კაცზე და კავალერიის

3 ესკადრონი. გავიმეორებ, ეს იყო დანაშაულებრივად მცირე. ისევე, როგორც დანაშაულებრივი იყო მითითება ჩვენს მუდმივ ნეიტრალიტეტზე. იმ დროს, როდესაც ისეთი დიდი მტრები გვყავდა, როგორც თურქეთი და რუსეთი (სულერთია დენიკინის თუ საბჭოთა) ან ისეთი პატარა, მაგრამ მტრული და მუხთალი როგორც სომხები. რომლებიც ეშმაკსაც კი მიეყიდებოდნენ, ოღონდ კი ჩვენთვის ევნოთ. ან ისეთი არასანდო მეგობარი, როგორც აზერბაიჯანი, რომელიც ბაქოში ჩვენთან იყო და ისიც არა მთლიანად. ბათუმში და არდაგანში ჩვენ წინააღმდეგ და განჯაში და ზაქათალაში ჩვენთან ფრონტი ეჭირა 24 ესკადრონით არც თუ კარგი კავალერიისა... ჩვენი სამი ესკადრონის წინააღმდეგ... მაგრამ დამფუძნებელი კრების უბადრუკი რიცხვები კიდევ უფრო უბადრუკი აღმოჩნდა ჩვენი სახელმწიფოსათვის ყველაზე გადამწყვეტ მომენტში. ეკონომიამ, რომელსაც თქვენი ბელადი და თქვენი ამხანაგები ბენზინზე, გარგოილზე, ტანსაცმელზე, საჭურველზე და ცხენებზე სწევდნენ, საშუალება მოგვცა გამოგვეყვანა იმის მესამედი ქვეთი, რაც შეგვეძლო არსებული თოფების გათვალისწინებით; არტილერია ოთხჯერ სუსტი, ვიდრე შეგვეძლო არსებული ქვემეხებისა და მატერიალური ნაწილის გათვალისწინებით და არარაობად აქცია ჩვენი შესანიშნავი საჰაერო ესკადრა ჩვენი გამოჩენილი მფრინავებით.

ნაცვლად ჩემთვის შეპირებული სრულიად მობილიზირებული არმიისა და გვარდიის ე. ი. დაახლოებით 57.000 კაცისა, მომცეს ნახევრად მობილიზირებული გვარდია და არამობილიზირებული არმია ე. ი. სულ 20.000 კაცი. იმაზე თითქმის სამჯერ ნაკლები, რისი იმედიც მქონდა და რასაც შემპირდნენ, როდესაც გამაფრთხილეს, რომ შეიძლება მთავარსარდლად დავენიშნე. ამ უაზრო და

დანაშაულებრივი ეკონომიის, რომელიც ღალატის ტოლფასია, პარალელურად სამხედრო მინისტრი იჯდა კაბინეტში და საათობით უსმენდა შინაური აგენტების ბეზლობას. არანაკლებ სამი აგენტისა იყო ყველა ნაწილში. მათ ირჩევდნენ პარტიული ამხანაგების რიცხვიდან და ჯარისკაცებთან ერთად აგზავნიდნენ სამხედრო ნაწილში. უხდიდნენ უმცროსი ოფიცრის ხელფასს და თუ არ ვცდები, მის ოჯახს სამოქალაქო სამსახურის ხელფასსაც უნარჩუნებდნენ. გვყავდა 36 სამხედრო ნაწილი. თითოეულში სამი აგენტი (თუ არ ჩავთვლით ცენტრალური კომიტეტის მეთვალყურეს, რომელიც ბოლშევიკებს ეძებდა, თუმცა რატომღაც მეთაურებისაგან ფარულად) ეს სულ 108 აგენტია. თითოეული იღებდა არანაკლებ 5.000 მანეთს, ჯამში $5.000 \times 108 = 540.000$ მანეთი თვეში, ანუ $540.000 \times 12 = 6.480.000$ მანეთი წელიწადში. ანუ 260.000 ფრანკი, მაშინდელი კურსით. თანხა სრულიად საკმარისი ავიაციისათვის გარგოილისა და ბენზინის შესაძენად (ფრანკი = 25 მანეთი). ყურადღება მიაქციეთ, სახელმწიფოებრივი მომჭირნეობის ეს გაკვეთილები ტარდებოდა ომის დაწყებამდე რამდენიმე თვით ადრე. ომამდე ერთი თუ ორი თვით ადრე ჩვენ გვქონდა დოკუმენტები, რომლებიც ადასტურებდნენ, რომ რუსეთმა ჩვენი განადგურება გადაწყვიტა და მიუხედავად ამისა, ჩვენი დიქტატორები მომჭირნეობას თამაშობდნენ. სამაგიეროდ ნოე ნიკოლოზის ძე ომის დროს ათეულობით მილიონებს აძლევდა ისეთ ბატონებს, როგორებიც არიან კერესელიძე¹ და ზოგიერთ სხვებსაც. მათ კი 20-30 ჩამოძონძილისაგან შემდგარი ქვეითთა რაზმები გამოყავდათ, ნაცვლად საკავალერიო პოლკებისა. ბატონებო, თუ ეს

¹ „Кавказ“-ის ტექსტში გვარი ამოღებული იყო.

არის სახელმწიფოებრივი სიბრძნე და ორგანიზატორული ნიჭი, მაშინ ბედნიერი ვარ ვიყო უნიჭო ორგანიზატორი. ფრაზა, რომელიც, აქ კონსტანტინოპოლში სახეში მომახალა მე და საერთოდ სამხედროებს, ერთმა თქვენმა ბრძენმა ამხანაგმა, ჩვენი საერთო უბედურების ერთ-ერთ ყველაზე მძიმე წუთებში. ამ ბატონმა კარგად იცოდა და ესმოდა, რომ ჩვენი არმიის ორგანიზატორად მე არავის არასდროს არ გავუხდევარ და ასეთად არ ვყოფილვარ არცერთი წუთით. მაგრამ პარტიული ღირსება, ძველი იატაკქვეშეთის ტრადიციების გამო, მოითხოვდა ამ ცილისმნამებლურ სიტყვებს.

ბატონებო, ადვილია საყვედური უთხრა, ცილისნამებითა და ჭუჭყით მოსვარო ადამიანი, რითაც ასე ბეჯითად იყვნენ დაკავებული ზოგიერთი თქვენი და ჩემი მეგობრებიც. სამაგიეროდ ძნელია დაკავდე ფაქტების ზუსტი არითმეტიკით. ჩვენს ბელადებს და თქვენს პასუხისმგებელ ამხანაგებს ეს არ უყვართ. არ უყვართ ეს არც ზოგიერთ ჩემ კოლეგებს. ნება მომეცით გაგაცნოთ კიდევ ორი-სამი შედარებითი რიცხვი. ჩვენი დამოუკიდებელი არსებობის მანძილზე მე არასდროს ვყოფილვარ ომისათვის სრულ მომზადებაზე პასუხისმგებელი. ომისათვის სამწყობრო მომზადებაზე კი პასუხისმგებელი ვიყავი ფაქტობრივად მხოლოდ სამჯერ. 1) ორთვენახევარი ჩემს ბოლო ვიზიტამდე პარიზში, სადაც იარაღი უნდა შეგვეძინა; 2) ოთხი თვე პარიზში ყოფნის შემდეგ. ორივეჯერ მხოლოდ სამწყობრო მეთაურად სხვა საკითხებთან შეუხებლობის, პირიქით მკაცრი შეზღუდვის, პირობით; 3) ორი კვირა ვიყავი მთავარსარდალი. სულ გამოდის ექვსთვენახევარი ომის დაწყებამდე (მათ შორის ექვსთვიანი წყვეტით) და ორი კვირა ომის დროს. პარიზში ნასვლამდე, ორთვენახევრის მანძილზე ჯარს ვასწავლიდი

მხოლოდ ნახევარი თვე. დანარჩენი დროის მანძილზე ბათუმის ოლქს ვიკავებდით. ევროპაში ექვსთვიანი ყოფნის შემდეგ კი ოთხი თვის მანძილზე ვაკეთებდი ორ უიმედო საქმეს: ვასწავლიდი მშიერ და ჩაუცმელ ჯარს, მინისტრ ჭიჭინაძის სრული და უაზრო წინააღმდეგობის პირობებში; ვცდილობდი დამემტკიცებინა მთავრობისა და თავდაცვის საბჭოსათვის, გავიმეორე რა ორჯერ შავით თეთრზე დაწერილით და ადრე ზეპირად არაერთგზის თქმული, რომ ჩვენ მზად არ ვართ რუსეთის მხრიდან გარდაუვალი თავდასხმისათვის და უნდა მოვემზადოთ. თანაც ვუჩვენებდი როგორ უნდა მოვემზადოთ. ამას მარტო მე არ ვაკეთებდი. ომამდე ერთ და ორი თვით ადრე ამას აკეთებდა ვალიკო ჯუღელიც. ამ ექვსნახევარი თვის მანძილზე სხვა რამის გაკეთების არც უფლება მქონდა, არც მოვალეობა, არც შესაძლებლობა.

თქვენი ბელადები ხელისუფლებაში იყვნენ არა ექვსი თვე, ექვსთვიანი შუალედით, არამედ ჩვენი არსებობის მთელი ხნის მანძილზე, შეუსვენებლად. ხელისუფლება და უფლებამოსილება დიქტატორული ქონდათ და არა ისეთი, როგორც მე. თავისთავზე იღებდნენ ყველაფერს, მათ შორის ჯარის მოწყობისა და ომისათვის მზადების ¼-ს. ამ უკანასკნელთან მიმართებაში კი არათუ არაფერს აკეთებდნენ, არამედ დაასახიჩრეს ჩვენი შეიარაღებული ძალები მისი შექმნის მომენტშივე – ორმაგი ორგანიზაციითა და შეიარაღების სპეციალური სახეობების შეუსაბამობით, მათი ძალის 3-4-ჯერ შემცირებით. სწორედ მაშინ, როდესაც მომაკვდინებელი საფრთხე დაგვემუქრა. როდესაც სრულიად ნათელი იყო, დოკუმენტალურად ნათელი იყო, რომ სურთ ჩვენი განადგურება.

აი ბატონო მენშევიკებო, ჩემი როლი ჩვენი არმიისა და ქვეყნის ომისათვის მზადებაში და თქვენი ბელადებისა

და პასუხისმგებელი ამხანაგების როლი. მაგრამ თქვენი ბელადების როლი სახელმწიფოს დაცვის საქმეში ბოლომდე არ აღმინერია. სახელმწიფოს დაცვა მხოლოდ ძლიერ, მაძღარ, ჩაცმულ და კარგად მოწყობილ არმიაზე როდია დამოკიდებული. ქვეყნის ისტორიული ბედის გაგება, ირგვლივ არსებული ზოგადი პოლიტიკური და სამხედრო ვითარების გაგება, ამის შესაბამისად სწორი საგარეო პოლიტიკის განხორციელება. ჩვენი დამოუკიდებლობის გამოცხადების მომენტში, პოლიტიკურ და სტრატეგიულ კონტექსტში, სწორი და მოსახერხებელი საზღვრების დადგენა. ყოველივე ეს წარმატებული თავდაცვის არსს წარმოადგენს. ამაზე სხვა დროს, როდესაც ჩემი ორკვირიანი მთავარსარდლობის შესახებ ჩაგაბარებთ ანგარიშს“. ამ სიტყვებით დაამთავრა გენერალმა ილია ოდიშელიძემ თავისი მოხსენება 1921 წლის დეკემბერში.

საინტერესო მოხსენებაა. ცხადია, ოდიშელიძე ცდილობს პასუხისმგებლობა აიცილოს. თუმცა მთელ რიგ საკითხებში მართალია. ნამდვილად არ ჰქონდა საშუალება თავდაცვისათვის საჭირო მრავალი ღონისძიება განეხორციელებინა. არც მის რჩევებს უსმენდნენ. ალბათ უნდა გადამდგარიყო. ეს საუკეთესო გამოსავალი იქნებოდა. მეორე მხრივ, ძნელია გადადგე და საქმე მიატოვო მაშინ, როცა გაქვს თუნდაც მცირე იმედი იმისა, რომ რაღაცის გაკეთება მაინც ხელგენიფება. რთული არჩევანია.

თუ როდის დაინიშნა ოდიშელიძე მთავარსარდლად და რატომ ასახელებს არასწორ თარიღს, ამაზე ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ.

პირველი მოხსენების წაკითხვიდან დაახლოებით სამი თვის შემდეგ, 1922 წლის 22 მარტს გენერალმა ილია ოდიშელიძემ მეორე მოხსენებაც წაიკითხა. მეორე მოხსენებას, უფრო ზუსტად, მოხსენების მეორე

ნაწილს ილია ოდიშელიძე შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „წინა მოხსენებაში მე აღვნიშნე ის უდიდესი რიცხვი ჯარისა, რომლის გამოყვანა შეიძლებოდა ომის დროს დამფუძნებელი კრების მიხედვით. გაგახსენებთ: 36 ბატალიონი ქვეითი, 48 ქვემეხი და 3 ესკადრონი კავალერიისა. ეს ციფრები გააოცებს დაკვირვებულ ქართველს თავისი აბსოლუტური სიდიდით და თავისი შედარებითი მნიშვნელობით. მათი აბსოლუტური სიდიდე ამტკიცებს, რომ მათ, ვინც მიიღეს ეს ციფრები, არ იცოდნენ ჩვენი ხალხის ისტორია და არასოდეს ჩაჰფიქრებიათ ჩვენი სამშობლოს ისტორიულ ბედ-იღბალს. ესეც ცოტაა, მათ არ ჰქონიათ სრული წარმოდგენაც კი ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ მდგომარეობაზე ისტორიის მიმდინარე ხანაში. მართლაც, რა გადაგვხდა ჩვენ წარსულში? მთელი 3000 წელი ჩვენი სახელმწიფოებრივი ყოფისა, ჩვენ ვიყავით ჩვენი მსხვილი მეზობლების ინტერესთა ხლართში მოქცეული... ჩვენი ცხოვრება წარმოადგენს მუდმივ ბრძოლას არსებობისათვის... ჩვენი სამშობლოს და ჩვენი ხალხის ნახევარი დაილუპა ამ შეუწყვეტელ უთანასწორო ბრძოლაში... წარსულში ჩვენ ბედნიერნი ვიყავით მაშინ, როცა მთელი ჩვენი მოსახლეობა, რომელსაც შეეძლო იარაღის ტარება, მზად იყო ჯარში გასვლისა და მტერთან შებრძოლებისათვის“. შემდეგ გენერალი საუბრობს საბჭოთა რუსეთსა და დიდ ბრიტანეთს შორის მოსალოდნელ დაპირისპირებაზე. მიმოიხილავს თურქეთის, სომხეთის, აზერბაიჯანისა და ირანის ინტერესებს და აკეთებს დასკვნას: „ჩვენ ეხლაც გარშემორტყმული ვართ მტრებით, როგორც ამ 3000 წლის ჩვენი წარსულის ისტორიის განმავლობაში. მაშინ რას ნიშნავს ჩვენი მუდმივი ნეიტრალიტეტის გამოცხადება და ამის გამო მიღება რიცხვისა 36 ბატალიონისა, 48 ქვემეხის

და 3 ესკადრონის, როგორც ჩვენი ჯარის მაქსიმუმის? ჩვენი თვალსაზრისით ეს ნიშნავს პოლიტიკურ მოუფიქრებლობას, ჩვენი გარემოს პოლიტიკურ ვითარებათა სრულ გაუგებრობას, განსაკუთრებით კი მისი მყარი და შეუცვლელი ნაწილისა – ჩვენი მუდმივი მარტობისა. მუდმივი გარემოცულობისა დაუძინებელ, ჩვენთან და ერთმანეთში მეზრძოლ მტერთაგან. ორმილიონიანი ერი, რომელიც ჩვენს მდგომარეობაში იმყოფება, მუდამ მზად უნდა იყოს საჭირო წამს თოფქვეშ გამოიყვანოს თავისი მოსახლეობის არა ნაკლებ 10%-სა, ე. ი. არა 36.000 კაცი, არამედ 200.000 და მთელი სამხედრო ორგანიზაციაც ამას უნდა შეეფარდებოდეს. თუ მას სურვილი აქვს არსებობისა“. შემდეგ საუბრობს ქვემეხებისა (იმეორებს პირველ მოხსენებაში მოტანილ სტატისტიკას) და კავალერიის კატასტროფულ სიმცირეზე და ასკვნის, „დამფუძნებელი კრების სამხედრო კომისიის პოლიტიკოსებს არ ესმოდათ ჩვენი პოლიტიკური ვითარება და არ იცოდნენ ჩვენი წარსული ისტორია, ვერ ხედავდნენ მათ წინ მიმდინარე მსოფლიო ისტორიას“.

გენერალი სწორ ანალიზს აკეთებს, როდესაც საქართველოს რესპუბლიკის ირგვლივ არსებულ რთულ და საშიშ ვითარებაზე საუბრობს. რაც შეეხება ნეიტრალიტეტს, რთული სათქმელია, რამდენად მხოლოდ ამის გამო იქნა მიღებული „რიცხვი 36 ბატალიონისა, 48 ქვემეხის და 3 ესკადრონის“. ერთია არსებული სამოხილიზაციო რესურსი (ეს, ცხადია, 36 ბატალიონზე მეტი იყო) და მეორეა სახელმწიფოს ეკონომიკური შესაძლებლობა. ანუ შეეძლო კი სახელმწიფოს ხანგრძლივი დროის მანძილზე შეენახა „36 ბატალიონზე“ მეტი რაოდენობის ჯარი? ალბათ ძალიან გაუჭირდებოდა. სხვა საკითხია, რომ ყველაზე საჭირო მომენტში ეს „36 ბატალიონიც“ კი არ

იყო სრულად მობილიზებული. ამის ერთ-ერთი მიზეზიც მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობა იყო. შესანიშნავია, როდესაც სახელმწიფოს შეუძლია „საჭირო წამს თოფქვეშ გამოიყვანოს თავისი მოსახლეობის არა ნაკლებ 10%-სა“. ამას სჭირდება კარგად ორგანიზებული სახელმწიფო სტრუქტურები, ძლიერი ეკონომიკა, სამხედრო რეზერვის მომზადების ჩამოყალიბებული სისტემა და სხვ. ამის არც დრო და არც საშუალება მაშინ საქართველოს არ ჰქონდა. ეს ობიექტური მიზეზებით იყო გამოწვეული.

ძალიან საინტერესო და მნიშვნელოვანია ოდიშელიძის მოხსენების შემდეგი ნაწილი, სადაც ის საუბრობს გეოგრაფიული საზღვრების როლზე ქვეყნის თავდაცვის საქმეში. აღსანიშნავია, რომ ამ საკითხის დიდ მნიშვნელობაზე გენერალი ჯერ კიდევ 1920 წლის 4 თებერვალს გაკეთებულ საგანგებო მოხსენებაში ამახვილებდა ყურადღებას (თუმცა მაშინ ძირითადად ჩრდილოეთით – რუსეთთან და სამხრეთ-დასავლეთით – თურქეთთან არსებულ საზღვრებზე საუბრობდა).¹ „ყაზახ-შამშადილის მხარე, ბამბაკისა და ბეზობდალის² ქედები, ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ ნაწილი დაუტოვეს ჩვენ მეზობლებს, თუმცა მთელი ჩვენი ისტორიის განმავლობაში და საქართველოს რუსეთთან შეერთების დროსაც ეს დიდი სამხედრო მნიშვნელობის კუთხეები საქართველოს მუდმივ ნაწილს შეადგენდნენ. შედეგად ტფილისი, რომელსაც უზარმაზარი მატერიალური და მორალური მნიშვნელობა

¹ А. Ментешашвили, Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии, Тб. 1998 г. გვ. 138-142.

² ამჟამინდელი ნომენკლატურით ბაზუმის ქედი. მდებარეობს მცირე კავკასიონზე დღევანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე. სიგრძე დაახლოებით 70 კმ, მაქსიმალური სიმაღლე 3016 მ (მწვერვალი ხალაბი).

აქვს, ორი მეზობლის საზღვრებიდან ერთი გადასავლელის მანძილზე¹ აღმოჩნდა, მათი უშუალო დარტყმების ქვეშ. კასარის ხეობა და მთელი დვალეთი, თვით საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე საქართველოს ნაწილი, რომლის დიდ სამხედრო მნიშვნელობას ჩვენი წინაპრები კარგად ხვდებოდნენ, საქართველოს გარეთ დარჩა. ეს ნაწილი არ იყო თავის დროზე დაჭერილი. ეს კი ადვილი იყო გენ. დენიკინის არმიის დამარცხების დროს, როცა ბოლშევიკები შორს იყვნენ².

აქ ტექსტში სქოლიოა მცირე შენიშვნით, რომელიც გამოქვეყნებული არ ყოფილა, „ამის შესახებ დროულად მივანოდე ოფიციალური წერილი რუკის თანხლებით მთავრობას და სახალხო გვარდიის შტაბს, რომელსაც მთავრობა დატყვევებული ყავდა. გარდა ამისა ასეთივე ოფიციალური მოხსენება გავაკეთე ვინრო წრეში. ესწრებოდნენ: ნ. ჟორდანია, დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარე³, მინისტრი გეგეჭკორი, დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის მოადგილე თაყაიშვილი³. ეს მოხსენება გავიმეორე ანტანტის წარმომადგენლების თანდასწრებითაც“.

ტექსტი კი შემდეგი სიტყვებით გრძელდება: „შედეგი ის იყო, რომ ქუთაისი ჩრდილოელი მტრის დარტყმის ქვეშ აღმოჩნდა, რომელმაც ფეხი მოიმაგრა დვალეთში მდინარე არდონის სათავეში. ამასაც ომისთვის მომზადება ჰქვია!“

ქედების, მთების, მდინარეების გამოყენება თავდაცვისათვის სრულიად ბუნებრივი რამაა. ძალიან კარ-

¹ იგულისხმება მანძილი, რომელსაც ჯარი შეუჩერებლად გაივლის.

² საუბარია კარლო ჩხეიძეზე.

³ საუბარია ექვთიმე თაყაიშვილზე.

გია, როცა პოლიტიკური საზღვრები ემთხვევა „ბუნებრივ საზღვრებს“ და რელიეფის თავდაცვისათვის გამოყენებას უნაყოფს ხელს. სხვა საკითხია, რამდენად შეეძლო იმდროინდელ პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას ოდიშელიძის შენიშვნების გათვალისწინება. სომხეთთან საზღვრის საკითხის განხილვა შორს წაგვიყვანს. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ პოლიტიკურ ხელისუფლებას ამ მიმართულებით გარკვეული შეცდომები ჰქონდა დაშვებული. რაც შეეხება ჩრდილოეთის საზღვარს, 1920 წელს დვალეთისა და ძალიან მნიშვნელოვანი კასარის ხეობის დაკავება ალბათ შეიძლებოდა.

გენერლის აზრით, „ეს ყველაფერი სოციალ-დემოკრატიულ პარტიის და მის მეთაურთა ხელთ იყო. ამის შესახებ არც კი ესაუბრებოდნენ სამხედროებს და თუ ხანდახან ეთათბირებოდნენ, მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი რჩევა არ შეესრულებინათ. ასე იყო, მაგალითად, საზღვრების საკითხის, არტილერიის, კავალერიის და ტექნიკურ ნაწილების საჭირო პროპორციის შესახებ. ჩვენი შეიარაღებული ძალების ორმაგი ორგანიზაციისა და ორმაგი დაქვემდებარების და სხვ. შესახებ. არის კიდევ ორი მნიშვნელოვანი ელემენტი სახელმწიფოს წესიერი შემზადებისა მოსალოდნელი ომისათვის. ეს არის სწორი საგარეო და სწორი ფინანსური პოლიტიკა, მაგრამ ნება მიბოძეთ აქ წერტილი დავსვა ანდა უკეთესია მრავალწერტილი... მე არ მსურს მივბაძო ჩვენს სოც. დემოკრატებს, მე არ დავინწყებ ისეთი საკითხების გარჩევას, რომლებშიც ნაკლებად ვერკვევი. ჩვენი სოციალ-დემოკრატები პატიოსანი ხალხია და თვითონ იტყვიან, რომ ერთიცა და მეორეც მთლიანად უვარგისი იყო იმ ნაწილში, რომელიც ეხება რუსეთს, ოსმალეთსა და ჩვენს პატარა მეზობლებს. უფრო მეტიც, ჩვენი ფინანსური

პოლიტიკა და ჩვენი ეკონომიკური ურთიერთობები უცხოელებთან იყო მთავარი მიზეზი, უპირველესი მიზეზი ჩვენი ეკონომიკური და სამხედრო მოქმედებებისა“.

მართალია გენერალი ოდიშელიძე, რომ ქვეყნის თავდაცვა კომპლექსური საკითხია. ამდენად მასზე საუბარიც მრავალი ასპექტის განხილვა-გაანალიზებას მოითხოვს, რაც ამჟერად ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს. პოლიტიკური ხელმძღვანელობის მინიმუმ ორი შეცდომა კი აშკარაა: ორი პარალელური სამხედრო სტრუქტურის (გვარდიისა და ჯარის) შენარჩუნება და უნდობლობა ქართველი გენერლებისადმი, რაც, თავის მხრივ, მათი მოსაზრებების უგულებელყოფასაც იწვევდა.

შემდეგ გენერალი ისევ განაგრძობს საუბარს პოლიტიკური ხელმძღვანელების უნიათობაზე, მათ შეცდომებზე. აქ გამოთქვამს ერთ საინტერესო მოსაზრებას: „რა, მათ არ ყოფნიდათ ჭკუა, პატიოსნება, ეროვნული გრძნობა? სრულებითაც არა. უპატიოსნობა იქნებოდა ამის მტკიცება. ყველაფერი ეს მოჭარბებულად ქონდათ, განსაკუთრებით ეროვნული გრძნობა. თვით ისეთ ჭეშმარიტ ინტერნაციონალისტებსაც კი, როგორიც იყო ვალიკო ჯუღელი. მაგრამ მათ არ ყოფნიდათ ეროვნული ალლო, არ ქონდათ კავშირი ჩვენ წარსულთან... სამხედრო მინისტრი ნოე რამიშვილი ნათლად ხედავდა, რომ 20-30 წლის შემდეგ მთელს მსოფლიოში სოციალიზმის ზეიმი იქნება. მაგრამ ვერც ის და ვერც მისი მეგობრები, ასე მიდრეკილნი ახალი სოციალისტური მისტიციზმისადმი, ვერ ხედავდნენ ერთ ძალიან რეალურ ფაქტს – მიუხედავად სოციალიზმის გამეფებისა, მიუხედავად იმის, რომ ის უკვე გამეფდა რუსეთში, ჩვენს ირგვლივ კვლავ ის რეალური სამხედრო-პოლიტიკური ვითარება სუფევდა, რომელიც არსებობდა მცხეთელი მამასახლისებიდან დღემდე... რომ

ჩვენი მუდმივი ბედისწერაა იარაღით ხელში ბრძოლა თავისუფლებისათვის“.

„სამხედრო საქმე ჩვენში დაჩაგრული იყო, მას უყურებდნენ როგორც მეორეხარისხოვან რამეს. ჩვენ სამხედრო საქმეს არასოდეს არ ჰყავდა პატრონი, ერთსა და იმავე დროს საკმაოდ მცოდნე და საკმაოდ სრულუფლებიანი. სამხედრო მინისტრი სრულუფლებიანი იყო, მაგრამ უვიცი... სამხედრო მინისტრის ამხანაგი იყო პიროვნება მცოდნე, მაგრამ არასრულუფლებიანი... სამხედრო საბჭო არ იყო არც მცოდნე და არც სრულუფლებიანი... სამხედრო პირებს ყველაფერი გათვალისწინებული ჰქონდათ და ყოველივე თავის დროზე და მრავალჯერ მოუხსენიებიათ ... რა მოჰყვა ყველა ამას? ის, რომ ჩვენს საზღვრებს გარს შემოერტყა დაახლოებით 95-100 ათასი რუსის ქვეითი, 5000 ცხენოსანი, 25 ათასი ოსმალის ფეხოსანი და როცა ქიაზიმ-ქარაბეკირ ფაშას ქურთის კავალერიის მთელ დივიზიას, მოსკოვთან წინასწარ შეთანხმებულთ, დამიზნული ვყავდით, სოციალ-დემოკრატიის ბელადნი აცხადებდნენ, რუსეთთან ომი არ იქნება, საბაბი არ უნდა მივცეთო. არ არის საჭირო დინამიტი შეწყობა ფოილოს ხიდის ქვეშო. ფიცხი კილოთი მოითხოვდნენ ჩემგან მალე წამომელო იქიდან ეს დინამიტი. გენ. თაყაიშვილს კი ემუქრებოდნენ დაპატიმრებით. როდესაც ბოლოს რუსის დამკვრელმა ჯგუფმა, მე-11 არმიამ სულ არანაკლებ 30 ათას ფეხოსნისგან და 5 ათას ცხენოსნისგან შემდგარმა, იერიში მოიტანა ჩვენს მოწინავე ნაწილებზე 11 თებერვალს 1921 წლის და როცა ჩვენ, სამხედრო პირებმა განვაცხადეთ თავდაცვის საბჭოში, რომ ომი რუსეთთან დაწყებულია, მთავრობის თავმჯდომარემ, უთუოდ თავისი პარტიის ხალხის მიერ მოწოდებული ცნობების მიხედვით, გამოგვიცხადა ჩვენ და დამფუძნებელ კრებაში აუნ-

ყა მთელს ერს, რომ იერიშით მოდიან ჩვენზე რუსები კი არა, არამედ სომხის ბრბოებით”.

ძალიან საინტერესოა მოხსენების ის ნაწილი, სადაც ილია ოდიშელიძე ომის დაწყების პირველ დღეზე საუბრობს. მისი მოხსენებიდან გამომდინარე, თავად გენერალმა პირველივე წუთებიდან იცოდა, რომ ომი საბჭოთა რუსეთთან გეჭონდა. ეს მნიშვნელოვანი მომენტი, რადგან სხვა პირთა მოგონებებში სრულიად საპირისპირო ფაქტია დაფიქსირებული. მაგ. გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი წერს, რომ ოდიშელიძეს გულწრფელად ეგონა, მართლა მხოლოდ სომხები გეებრძვიანო.¹ კიდევ უფრო საინტერესოა აკაკი კვიტაიშვილის მოგონება, რომ „15 თებერვალს ფოილოს კოლონამ შეამჩნია რუსის ჯარების მოძრაობა წითელი ხიდის მიმართულებით. შემჩნეულ იქნა ფოილოს წინააღმდეგ რამდენიმე ბატარეა საომარ პოზიციებზე. კოლონის უფროსი დაელაპარაკა პირდაპირი მავთულით მთავარსარდალს – მტერი ამაღამ აუცილებლად გადმოვა შეტევაზე. ნება მოგვეცით ხიდი ავაფეთქოთო. გენერალმა ოდიშელიძემ უპასუხა – ჩვენ ვიმყოფებით მეგობრულ განწყობილებაში საბჭოთა რუსეთთან. დაუშვებელია ჩვენი მხრიდან მტრული მოქმედება. ერიდეთ პროვოკაციას“.² როგორც ვხედავთ, ურთიერთგამომრიცხავ ცნობებთან გვაქვს საქმე. ჩვენი აზრით, გენერალი ოდიშელიძე სიტუაციის „შელამაზებასა“ და თავის გამართლებას ცდილობს. მის მიერ ომის დასაწყისში დაშვებული უმთავრესი შეცდომა, რომელმაც მერე უკვე სხვა არასწორი ქმედებები გამოიწვია – ძირითადი მოწინააღმდეგის არასწორი განსაზღვრა იყო.

¹ გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი, ბათუმი, 1990, გვ. 157.

² ა. კვიტაიშვილი, გვ. 121.

პარადოქსია, მაგრამ ადამიანმა, რომელიც თავის ყველა მოხსენებაში ხაზს უსვამდა, რომ მთავარი მონინალმდეგე რუსეთია, ომის სანყის ეტაპზე ეს არ ან ვერ დაიჯერა.

ამ მხრივ ნიშანდობლივია, მისივე მოხსენების ის ნა-
წილი, სადაც ამბობს, „რუსის წითელი ჯარის ჩვენზე
დაცემის წინარე ვითარება მეტად გაურკვეველი იყო.
ცხადი იყო, რომ მოსკოვმა გადასწყვიტა ომი დაეწყო
ჩვენთან. არა სჩანდა მხოლოდ, დაგვეცემა ახლავე თუ
დაუცდის გაზაფხულს. ეს დამოკიდებული იყო სჩანს ოს-
მალეთზე, რომელიც ფრიად ორჭოფულად იქცეოდა და
„ფლიდურადაც“ – როგორც ამას ლაღადებდა ჩვენ მიერ
დაჭერილი მოსკოვის დეპეშა“.

საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს წინააღმდეგ
ომის დაწყება მხოლოდ ოსმალეთის პოზიციაზე არ იყო
დამოკიდებული, თუმცა ეს მნიშვნელოვან მომენტს წარ-
მოადგენდა. მე-11 არმიის სარდლის მოხსენებაში ჩა-
მოთვლილი იყო ის აუცილებელი პირობები, რომელთა
შესრულების გარეშეც ჰეკერი საქართველოს წინააღმდეგ
ომის დაწყებას არასწორად თვლიდა. ამ მოხსენების
შინაარსი ქართული სარდლობისთვის ცნობილი იყო.
სწორედ ამიტომ ამბობს ოდიშელიძე, რომ უცნობი იყო
რუსეთის თავდასხმის დრო. ჰეკერის მოხსენებაში და-
სახელებული მოთხოვნების შესრულებას დრო სჭირდე-
ბოდა. ეს კარგად იცოდა ილია ოდიშელიძემაც და შესაძ-
ლოა ამის გამო გენერალი (ისევე, როგორც გენერალური
შტაბი) უფრო გვიან, სავარაუდოდ გაზაფხულზე, ელოდა
საბჭოთა რუსეთთან ომის დაწყებას.

შემდეგ ოდიშელიძე იმეორებს პირველ მოხსენებაში
მოტანილ ინფორმაციას, რომ ვერ მოხერხდა დაგეგმილი
რაოდენობის ჯარის გამოყვანაც კი და რეალურად მის
განკარგულებაში მხოლოდ ქვეთა 12 ბატალიონი და

24 ქვემეხი იყო. საუბრობს დეზერტირობაზე, რომელიც სამხედრო ნაწილებში არსებული მძიმე პირობებით (საკვებისა და ტანსაცმლის ნაკლებობა) იყო გამოწვეული. მაგ. მე-11 ბატალიონიდან 308 კაცი გაიქცაო. „დაეუშვათ, რომ ჩვენ გამოვიყვანეთ 12 ბატალიონი ე. ი. 9600 კაცი 24 ქვემეხით. გვარდიამ ალგვითქვა ფეხოსანთა 22 ბატალიონის გამოყვანა. თითოში უნდა ყოფილიყო 700-1500 კაცი. აგრეთვე ცხენოსანი პოლკი. ამასთანავე უნდა გამოეტანათ 24 ქვემეხი. ნამდვილად კი გვარდიას შეეძლო მობილიზაცია მხოლოდ 17 ბატალიონის. თითო ბატალიონში საშუალოდ იყო არა უმეტეს 500 კაცისა (განსაკუთრებული ბატალიონი გამოვიდა ტფილისიდან ომის ასპარეზზე მხოლოდ 240 კაცის შემადგენლობით, რომელთა გაცილების დროსაც 240 სიტყვა წარმოითქვა). ე. ი. სულ არა უმეტეს 8500 ფეხოსნისა, 20-22 ქვემეხისა და სამი ესკადრონისა. ამგვარად ჩვენ სულ გამოვიყვანეთ არა უმეტეს 18100 ხიშტისა, 46 ქვემეხით და ექვსი ესკადრონი. სულ ეს იყო გამოყვანილი მტრის 100000 ქვეითისა და 5000 ცხენოსნის წინააღმდეგ (არ ვანგარიშობთ ოსმალთა ჯარს). ეს ნიშნავდა, რომ ჩვენი ფეხოსანთა ჯარი 6-ჯერ ნაკლები იყო მტრისაზე, ცხენოსანთა კი 8½-ჯერ“. საინტერესო ინფორმაციაა ქართული შეიარაღებული ძალების რაოდენობის შესახებ. სავარაუდოდ, გენერლის მიერ დასახელებული რიცხვები მეტ-ნაკლებად შეესაბამება რეალობას.

ამის მერე ილია ოდიშელიძე დამსწრეთ წარუდგენს სქემას და მის მიერ მტრის შემოტევების მოსაგერიებლად განხორციელებულ ღონისძიებებს ჩამოთვლის: „შექმნილი მდგომარეობისა და ოსმალთა გაურკვეველი ქცევის გამო, მე გავეცი ბრძანება ჩვენი ჯარების შემდეგ ადგილებში თავმოყრის შესახებ: 1) ტფილისიდან სამხრეთით და სამ-

ხრეთ-აღმოსავლეთით წინააღმდეგ მტრის მთავარი ჯგუფის XI არმიისა, რომელიც გაძლიერებული იყო სომხის ნაწილებით, მე ვუბრძანე დაეყენებინათ 7 ბატალიონი არმიისა (5,7,8,1,4,9 და 10 ათასეულები) და 13 ბატალიონი გვარდიისა. 9 ბატარეთ და ჩვენი 2 ცხენოსანთა პოლკით, რომელნიც ძლივს შედგებოდნენ 5-6 ესკადრონისგან, ისიც უჭმელობის გამო გაძვალტყავებული ცხენებით. ყველა ეს შეადგენდა 12 000 ხიშტს, 28 ქვემეხს და 500 ცხენს. წინააღმდეგ 25 000 XI რუსის არმიისა და 25 000 ოსმალთა, აგრეთვე 7000 რუსის და ოსმალთა კავალერიისა. 2) სოხუმის მიმართულებით წინააღმდეგ IX¹ არმიისა მე შემეძლო გამომეყვანა მხოლოდ არმიის მე-2 ბატალიონი და გვარდიის სოხუმის ბატალიონი, სულ 1500 კაცამდის, წინააღმდეგ 52 000 (?)² IX რუსის არმიისა. 3) ბათუმში არმიის მე-3 ბატალიონი და გვარდიის ბათუმის ბატალიონის, სულ არა უმეტეს 1000 კაცისა, წინააღმდეგ თურქისა რიზესა და ტრაპიზონის რაიონში. 4) ახალციხე-არტაანში არმიის მე-11 ბატალიონი და ნაწილი მე-12 ბატალიონისა და გვარდიის ახალციხის ბატალიონი. სულ 1200 კაცამდის. 5) კახეთში არმიის მე-6 ბატალიონი და გვარდიის კახეთის ბატალიონი, რაც შეადგენდა 1300 კაცამდის. წინააღმდეგ 5000 რუსის ფეხოსნისა და კავალერიის ნაწილისა. 6) დარიალის ხეობასა და მამისონის

¹ ტექსტში წერია XI არმია, მაგრამ ეს უნებლიე შეცდომაა. ამ მიმართულებიდან IX არმია გვიტევდა.

² ეს ციფრი თავად ჟურნალ „კლდის“ რედაქციასაც საეჭვოდ მოუჩინევია. ქალბატონ ანა ჭეიშვილის მიერ ჩვენთვის მოწოდებულ ტექსტში რუსულად, მაგრამ სავარაუდოდ რევაზ გაბაშვილის ხელით არის მინაწერი: „აშკარა შეცდომაა. უნდა იყოს 25 000 როგორც ეს სქემაზეა აღნიშნული“.

ულელტეხილს თვალყურს ადევნებდნენ გვარდიელები. ამ რაოდენობათა უბრალო შეფარდებიდან (16 ათასი და 130 ათასი) თქვენ ხედავთ, რომ ქართველი ჯარი ყველა ფრონტისა მიდიოდა სასაკლაოზე. მაგრამ დაცვა საჭირო იყო და ჩვენმა არმიამ დაიწყო დაჭერა პოზიციებისა. მაგრამ გარემოება არმიის უფროსებისაგან დამოუკიდებელი, ხელს უშლიდა ჯარებს თავის დროზე და სათანადო შემადგენლობით გამოცხადებულიყვნენ ომის მომავალ ასპარეზზე. ყველაზე უფრო მათ აბრკოლებდა ტანისამოსისა და აღჭურვილობის უქონლობა. ჯარებმა ვერც კი მოასწრეს დალაგებულიყვნენ თავიანთ ალაგას, რომ რუსის ჯარებმა და ამბოხებულმა ბორჩალოელმა სომხებმა მოულოდნელი იერიში მოიტანეს ჩვენზე".

მოხსენების ამ ნაწილში დასახელებული, საქართველოს საზღვრის სხვადასხვა მონაკვეთზე დისლოცირებული ქართული შეიარაღებული ძალების რაოდენობები განსხვავდება იმისგან, რაც 1921 წლის 3 იანვრის მოხსენებაშია დაფიქსირებული. ამ უკანასკნელი, თანახმად, გვყავდა 25.000 ქვეითი, რომლებიც შემდეგნაირად იყვნენ განაწილებული: გაგრის რაიონი – 1.900, ბათუმის ოლქი – 4.900, ახალციხე-ახალქალაქი-არდაგანის რაიონი – 4.500, ლაგოდეხის რაიონი – 1.000, ყაზბეგის რაიონი – 150, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტი – 9.500 და ბოლოს თბილისში რეზერვის სახით – 2.500.

მონაცემთა შედარებისათვის პატარა ცხრილს მოვიყვანთ.

	1921 წლის 3 იანვარს წარდგე- ნილი მოხსენების მონაცემები	1922 წლის 22 მარტს წაკითხული მოხსენების მონაცემები
აფხაზეთის მიმარ- თულება	1.900	1.500
ბათუმის მიმართუ- ლება	4.900	1.000
ახალციხე-არტაანი	4.500	1.200
კახეთი	1.000 (მხოლოდ ლაგოდეხი)	1.300
სამხრეთ-აღმოსავ- ლეთის ფრონტი	9.500	12.000
თბილისში რეზერვი	2.500	—

სხვაობა რაოდენობაში ცხადია, როგორც საერთო თვალსაზრისით, ასევე ცალკეული მიმართულებების მიხედვით. რაც შეეხება მიმართულებებს, შეიძლება დაეუშვათ, რომ 1921 წლის 3 იანვრის შემდეგ განხორციელდა გადაჯგუფება და 1921 წლის თებერვლის დასაწყისისათვის უკვე განსხვავებული მდგომარეობა იყო. სწორედ ეს ბოლო ვითარება ასახა 1922 წელს თავის მოხსენებაში ილია ოდიშელიძემ. სხვაობა საერთო რაოდენობაში და ეს მნიშვნელოვანი კლება, ასევე შეიძლება ავხსნათ დემობილიზაციითა და დეზერტირობით. თუმცა რეალურად ამ განსხვავების მიზეზი ალბათ სუბიექტური ფაქტორია. კერძოდ, ილია ოდიშელიძეს ან უნებლიე შეცდომა მოსდის და დაახლოებით ციფრებს ასახელებს, ან მიზანმიმართულად ამცირებს ჯარის რაოდენობას.

ამის შემდეგ გენერალი ოდიშელიძე საუბრობს უკვე უშუალოდ ომის დღეებში განვითარებულ მოვლენებზე. მოხსენების ეს ნაწილი, რომელიც 26 ნაბეჭდ გვერდს მოიცავს და მთელი მოხსენების 1/3-ს შეადგენს, ჟურნალ „კლდეში“ აღარ გამოქვეყნებულა. შესაბამისად, ის არც გურამ შარაძეს დაუბეჭდავს. რამდენადაც ჩვენთვისაა ცნობილი, ის არც გაზეთ „Kavkaz“-ს გამოუქვეყნებია. თუმცა აღსანიშნავია, რომ მოხსენების ამ ნაწილის ცალკეული მცირე ფრაგმენტები იმ პირთა მოგონებებში გვხვდება, რომლებიც ილია ოდიშელიძის მოხსენებას ესწრებოდნენ.

მოხსენების ამ მონაკვეთს გენერალი ოდიშელიძე შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „სანამ გაგაცნობთ, თუ რა ბრძანებები გავეცი სომხებისა და რუსების მოულოდნელ აჯანყებასთან დაკავშირებით, ნება მომეცით გაგაცნოთ ჩემი მოსაზრებები მთავარსარდლის როლთან დაკავშირებით, ნებისმიერ ომში და განსაკუთრებით ჩვენთან. ასევე იმ როლზეც, რისი შესრულებაც სურდათ და რეალურად რაც შეასრულეს პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა ბორჩალოს აჯანყებაში. ალბათ გაგიგიათ, მრავალგზის გამეორებული და ნაკლებად შესრულებადი გამონათქვამი ზოგიერთი სამხედრო და პოლიტიკური ბელადისა: ყველამ თავის ადგილზე საკუთარი ვალდებულება უნდა შეასრულოსო. ამ გამონათქვამში, ცხადია, საუბარია ისეთ რთულ საკითხებზე, როგორიცაა: სახელმწიფოს მართვა, ჯარების მართვა სამხედრო მოქმედებების თეატრზე და სხვ. ჩვენები, ჩვენი დამოუკიდებელი არსებობის სამი წლის მანძილზე სხვა წესს მისდევდნენ. საკუთარ ადგილზე აკეთებდნენ არა მარტო თავის, არამედ, ძირითადად, სხვის საქმეს, საქმეებსაც კი. ერთგულმა ამ პრინციპისა, ჩვენი მთავრობის თავმჯდომარემ, დაკავებულმა ათასი საკუთარი და მრავალი ათასი სხვათა საქმით, თვით

ტფილისში საბინაო საკითხებითაც კი, კიდევ ერთი საქმე იტვირთა – ასწავლოს მთავარსარდალს, თუ როგორ უნდა უხელმძღვანელო ჯარს. „ჩვენს პატარა არმიას ისე უნდა უსარდლო, როგორც ამას მეფე ერეკლე II აკეთებდა. მეჯდე ცხენზე და ჯართან ერთად იყო ბრძოლის ველზე“. ჩვენი არმია, ძირითადად მისი წყალობითვე, მცირე კი არა, უმცირესი იყო. მაგრამ მაინც მრავალჯერ აღემატებოდა ერეკლეს ჯარს. აი მისი მოქმედების თეატრი კი მართლაც არ იყო პატარა. ეს ახალციხისა და ერევნის შემოგარენი კი არ იყო, სადაც მოქმედებდა ქართლ-კახეთის მეფე, არამედ მთელი საქართველო. ბათუმიდან და გაგრიდან ლაგოდეხამდე. ანუ უკიდურესი დასავლეთის საზღვრებიდან უკიდურეს აღმოსავლეთის საზღვრებამდე. ეს 600 ვერსია, პირდაპირ ჰაერით, ერთი მიმართულებით და 200 ვერსი მეორე მიმართულებით. ეს ერთმანეთისაგან დამორებული და მთაგორიან ადგილებში არსებული ხუთი ფრონტის 1500 ვერსია. 18 000 ჩვენიანი 130 000 მონინალმდეგე... ამასთანავე ვითარება იყო იმდენად რთული და გაურკვეველი, რომ სამხედროებისა და პოლიტიკოსების, მთავარსარდლობისა და საგარეო საქმეთა მინისტრის ყურადღება მიპყრობილი იყო არა მხოლოდ რუსებისადმი, არამედ თურქებისადმიც. არა მარტო ბაქოსა და სოხუმის მიმართულებებზე, არამედ ალექსანდროპოლისა და ბათუმისაზეც. ასეთ ვითარებაში მთავარსარდალს ასწავლო, რომ ცხენზე უნდა იჯდეს და ჯართან იყოს, საოცარი თავხედობაა. მეტსაც ვიტყვი, ზეგულმავეინყობაა, რაც ასე ახასიათებდა ნოე ჟორდანიას. თავდაცვის საბჭომ, სადაც ის თავმჯდომარეობდა, უარი მითხრა ცხენის გამოყოფაზე სწორედ იმ მოტივით, რომ თბილისიდან უნდა მეხელმძღვანელა ჯარებისთვის და ერთი ავტომობილიც მეყოფოდა... მიუხედავად ნოე

ნიკოლოზის ძის მოსაზრების აბსურდულობისა, თუ როგორ უნდა უხელმძღვანელო არმიას, ის მხარდაჭერილ იქნა ჩემი თანდასწრებით გენერალ კვინიტაძის, მისთვის ამ ხელის მოსაჭიდებელი ხავსის მიერ. ხელმძღვანელობას ახალმა მეთოდმა არ უშველა. ხელის მოსაჭიდებელმა ხავსმა ვერ გადაარჩინა ვერც მთავრობა, ვერც საქართველო და თავადაც ჩაიძირა მათთან ერთად, ვინც ხავსს ეჭიდებოდა. იმიტომ, რომ ჩვენი უბედურების მიზეზი იქ არ იყო. არ იყო პიროვნებებში, ვინც ომის დროს სამართავ პოსტებზე იყვნენ. არამედ იყო ქვეყნისა და ერის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დაცვისათვის მომზადების სისტემაში. მთავარსარდლის როლი, იმ ვითარებაში, რომელიც დაგიხატეთ და ზოგადადაც, განისაზღვრებოდა იმით, რომ ერთდროულად ხუთივე ფრონტზე ჯარების მართვისათვის მოსახერხებელი ცენტრალური პუნქტიდან ეხელმძღვანელა მთელი ომისათვის და არა რამდენიმე ბატალიონის ბრძოლისათვის სადახლოსთან, რისთვისაც სპეციალური უფროსი არსებობდა. საერთო ორიენტირებისა და მითითებების, ამოცანებისა და მათი შესრულების საშუალებების მიცემა ფრონტების სარდლებისთვის, რომლებიც სწორედ იმიტომ იყვნენ დანიშნული, რომ ეხელმძღვანელათ და პასუხი ეგოთ საკუთარი ფრონტებისთვის. კერძოდ, სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალი თვით თავდაცვის საბჭოს მიერ იქნა შერჩეული, მისადმი გვარდიისა და სოციალ-დემოკრატიული პარტიის საგანგებო ნდობის გამო. ეს იოსებ გედევანიშვილი იყო. თავიდანვე რომ არ მიმეცა მისთვის საკუთარ ადგილზე თავისი უფლებამოსილების განხორციელების საშუალება და ვთქვათ პირადად მეხელმძღვანელა სადახლოსთან ბრძოლისთვის, ამით: ჯერ ერთი – შევუშლიდი ხელს, პარალიზებას გავუკეთებდი

მის ნებას. მისი საქმის ჩემს თავზე ალებით შეიძლება გამომრჩენოდა მოვლენები სხვა ფრონტზე, მაგალითად სოხუმის. რომელი თქვენთაგანი იტყოდა 1921 წლის თებერვალში, ან იტყვის თუნდაც ეხლა 1922 წლის თებერვალში კონსტანტინოპოლში, თუ რომელი იყო უფრო მთავარი ფრონტი – სოხუმის თუ ბორჩალოს. როგორც ერთ, ისე მეორე მიმართულებაზე ჩვენს წინააღმდეგ მთელი არმიები იდგა. თუ მნიშვნელოვანია ტფილისის დაცვა, მისი უზარმაზარი მორალური მნიშვნელობის გამო, არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ფიქრი დასავლეთ საქართველოზე, ბათუმსა და ფოთზე. მათი უზარმაზარი მატერიალური მნიშვნელობით. იქიდან ველოდით ყოველდღიურად იმას, რაც ასე ჭირდებოდა ჯარს. მას კი ყველაფერი ჭირდებოდა. მას არაფერი ქონდა – არც ტანსაცმელი, არც პური, არც ტყვია, არც საკმარისი იარაღი. ეს იმდენად ელემენტარულია, რომ მასზე ლაპარაკიც კი არ ღირს. ისევე როგორც არაა მიღებული მტკიცება იმისა, რომ $2 \times 2 = 4$. მაგრამ ჩემს მასწავლებლებს ამის შესახებ უნდა ესაუბრო ხანგრძლივად და დანვრილებით”.

მართებულია გენერალ ოდიშელიძის მოსაზრება მთავარსარდლის ფუნქციის შესახებ. მას მართლაც ყველა მიმართულებისთვის უნდა მიექცია ყურადღება, დაესახა მთავარი ამოცანები და არ უნდა ეხელმძღვანელა კონკრეტული ბრძოლებისთვის, რომელიმე ერთ კონკრეტულ მიმართულებაზე. სამაგიეროდ, აშკარად მცდარია ოდიშელიძის მსჯელობა შემოტევის მთავარი მიმართულების ძნელად განსაზღვრის შესახებ. აქ გენერალი აშკარად თავს იმართლებს. მთავარი მიართულება სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტი იყო. ეს თავად ოდიშელიძემაც იცოდა და სწორადაც ჰქონდა განსაზღვრული 1921 წლის 3 იანვრის მოხსენებაში – „ამასთანავე ყველაზე

აქტიური თეატრი რესპუბლიკის სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარი იქნება, საიდანაც მონინალმდევე ყველაზე ინტენსიურ შეტევას განახორციელებს რესპუბლიკის ადმინისტრაციული, პოლიტიკური და სამხედრო ცენტრის – თბილისის ხელში ჩასაგდებად”.

შემდეგ გენერალი განაგრძობს: „რადგან მე მასწავლიდა არა მარტო ჟორდანია, არამედ ჭიჭინაძეც. ეს ბრძანებების წერას მასწავლიდა. განსვენებული, რომელიც მე პიროვნულად მესიმპატიურებოდა თავისი პატიოსნებით, სამშობლოსადმი სიყვარულით, ცოცხალი რომ ყოფილიყო, ჩემგან მოისმენდა დეტალურ განმარტებას, თუ სამხედრო სფეროში რატომ ეუბნება ან წერს უფროსი ხელქვეითს – „გიბრძანებთ, ყოველგვარი დაბრკოლების მიუხედავად, ჩაუცმელი ადამიანების რაოდენობის მიუხედავად სასწრაფოდ გამოცხადდით თქვენი ბატალიონით ტფილისში“ – და რატომ არასდროს არ დაუმატებს სიტყვებს: „ენერგიულად“, „თორემ ციხეში ჩაგსვამთ“. აქ კონსტანტინოპოლში, მომეტებული „ენერგიისა“ და სახელმწიფოებრივი აზროვნებისა და სახელმწიფოებრიობის გამოცდილების უკმარისობის შედეგად, სამშობლოს დაკარგვის გამო ის გაიგებდა, რომ ეს დამატება სიტყვისა – „ენერგიული“, კლავს ენერგიას და თიშავს გონებას. ამრიგად, როგორც მთავარსარდალი, ფრონტის სარდლებს ვაცნობდი: უახლოეს ამოცანებს, მათი გადაჭრის სავარაუდო საშუალებებს, ვარკვევდი სპეციალურ ამოცანებში და მთელი არმიის წინაშე მდგარ ამოცანებში. ხოლო გადაწყვეტას, განსაკუთრებით გადაწყვეტის ხერხსა და გზას, ტაქტიკის დეტალებს მათ ვანდობდი. სხვანაირად არასდროს მოვქცეულვარ ჩვენს მსგავს სიტუაციაში. მომავალშიც სხვანაირად არ მოვიქცეოდი, თუკი ცხოვრება, ღმერთმა დამიფაროს, კვლავ

მაიძულებს გავხდე მთავარსარდალი ჩვენი სოციალ-
დემოკრატიული პარტიის უფროსების მიერ შექმნილი
მშვიერი, შიშველი და უიარაღო არმიისა. მთავარსარდალის
როლის ჩემული გაგებიდან გამომდინარე, ჯერ კიდევ
მთელი გვარდიისა და ყველა განკუთვნილი ბატალიონის
თავმოყრამდე თბილისიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით და
11 თებერვლის მოულოდნელ თავდასხმამდე კარგახნით
ადრე, ფრონტის სარდალს იოსებ გედევანიშვილს გაუუგ-
ზავენ ბრძანება, რომლის შინაარსი შემდეგი იყო:

ა) თავდასხმა მოსალოდნელია სამხრეთიდან თურ-
ქებისა და სომხების ბანდებისაგან და სამხრეთ-აღმო-
სავლეთიდან რუსების მხრიდან;

ბ) თავდასხმა სავარაუდოდ დაიწყება ერთდროულად
სამი მიმართულებიდან: 1) ფართო ზოლად წითელ ხიდ-
სა და სოფელ სადახლოს შორის ტფილისზე, 2) სანაინის
მიმართულებით და 3) ლორეს (ვორონცოვკის) მიმარ-
თულებით;

გ) ამავე დროს დაიწყება თავდასხმა, ზოგან მოჩ-
ვენებითი, ზოგან სერიოზული: კახეთში, ფოილოს ხიდიდან
ტფილისზე, სოხუმზე და შესაძლოა ბათუმზეც. უღელ-
ტეხილებისა და თოვლის საფარის სიმაღლე კიდევ 10
დღით გვიცავს თავდასხმისაგან საქართველო-სამხედრო
და იმერეთის-სამხედრო¹ გზებიდან;

დ) მე როგორც მთავარსარდალი პირველ ამოცანად
ვისახავ ტფილისის შენარჩუნებას, როგორც დედაქალა-
ქისა და მთავარი მატერიალური და მორალური ცენტრისა;

ე) ამ ამოცანის შესრულების ნაწილს, ტფილისიდან
სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ვაკისრებ ჯარებს, რომლებსაც
გენერალი იოსებ გედევანიშვილი სარდლობს;

¹ იგულისხმება გზა მამისონის უღელტეხილზე.

ვ) ჩვენ იმდენად სუსტი და მცირერიცხოვანი ვართ მონინაალმდეგესთან შედარებით, როგორც მოქმედების მთელ თეატრზე, ასევე თითოეულ ფრონტსა და თითოეულ ადგილზე, რომ პასიური დაცვა არ შეგვიძლია. ჩვენ შეგვიძლია ვიმოქმედოთ და უნდა ვიმოქმედოთ აქტიურად, მანევრირებით;

ზ) ვითარება ბოლომდე არაა გარკვეული. თუმცა ზუსტად ვიცით, რომ რუსები თავს იყრიან ნითელ ხიდთან და ფოილოსთან, ხოლო სამხრეთით თითქოს თავის მარცხენა ფრთას წელავენ თურქებამდე და სომხების ბანდებამდე;

თ) ვითარების საბოლოო გარკვევამდე ჯარების ბირთვი იყოლიეთ ტფილისის სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით. სანდარა-ეკატერინოფელდი, სადახლო-კაჩალანი ოთკუთხედის ცენტრში. ავანგარდებმა დაიკავეს ლორესა და სანაინის მიმართულებები და ნითელი ხიდი – კერპილის ფრონტი. შესაძლოა გიბრძანოთ შეტევა ნითელი ხიდით მიმართულებით ყაზახზე, რათა მოვჭრათ რუსების კულპის¹ ჯგუფი თავის საკომუნიკაციო გზებს;

ი) ავანგარდებისა და მეწინავე ნაწილების შესახებ ჩემს მიერ მითითებული იყო შემდეგი: ბეზობდალის უღელტეხილსა და შაგალის გასასვლელში (ხიდზე) იყოლიეთ მხოლოდ სამეთვალყურეო რაზმები. სპეციალურად შაგალის ხიდთან დაკავშირებით მიეუთითე, რომ სამეთვალყურეო რაზმი უნდა ყოფილიყო არა უმეტეს ოცეულისა ან ნახევარი ასეულისა, რომლის მთავარი ამოცანა იქნებოდა ხიდის აფეთქება, როცა ამას ვითარება მოითხოვდა;

¹ დასახლებული პუნქტი კულპი მდებარეობს სომხეთში, რკინიგზის ხაზზე სადგურ აირუმის მახლობლად.

კ) კარგად მახსოვდა რა სომხეთთან ომის დროინდელი სანაინის ამბები, 11 თებერვლის თავდასხმამდე კარგა ხნით ადრე იოსებ გედევანიშვილს სიტყვიერად ეუბრძანე და იმავე დღეს გავუმეორე წერილობით ტელეგრაფის მეშვეობით, ეუკარნახე რა შტაბის უფროსს გენერალ ზაქარიადეს, რომელიც აქ თქვენს წინაშე ცოცხალი მოწმეა. ბრძანების არსი იყო (ვთხოვ გენერალ ზაქარიადეს შემისწოროს თუ რამე შემეშლება): 1) გახსოვდეთ სომხეთ-საქართველოს ომის დროინდელი სანაინის ამბები. 2) არ განალაგოთ სადახლოს სამხრეთით ბამბაკის ხეობაზე თვალყურის სადევნელად ერთ ბატალიონზე (ე. ი. 700 ხიშტი) მეტი. ბატალიონი დისლოცირებული უნდა იყოს კომპაქტურად და მენინავე რაზმი შაგალთან არ უნდა აღემატებოდეს ოცეულს, ყველაზე დიდი ნახევარ ასეულს. 3) სხვა ყველაფერი, თქვენი სამი ბატალიონიდან, იყოლიეთ ერთ მუშტად შეკრული, მაგრამ არა სადახლოზე სამხრეთით. 4) გააფრთხილეთ თქვენი ჯარები, რომ ადგილობრივი მცხოვრებლების – სომხების თავდასხმა მოსალოდნელია ნებისმიერ დღესა და ნებისმიერ საათს. ჩემი აზრით, ისინი ძალიან არასანდონი არიან. 5) ბორჩალოელი სომხების თავდასხმის შემთხვევაში უნდა ვიმოქმედოთ დაუნდობლად. 6) იმ შემთხვევისთვის, თუ ადგილობრივები ჩვენ მენინავე რაზმებს უკანდასახევე გზებს მოუჭრიან, მათ უნდა მივუთითოთ უკანდასახევი გზები მთებზე (აქ დანერჩილებით ჩამოვთვალე ის გზები მთებში, რომლებიც ბერძნების, თათრებისა და ქართველების საცხოვრებელ ადგილებზე გადიოდა. ეხლა არ მახსოვს, რადგან რუკა არ მაქვს ხელთ). ეს გზები ეხლავე უნდა იყოს შესწავლილი და რეკოგნოსტირებული“.

გენერალ ოდიშელიძის მიერ დასახული ღონისძიებები ძირითადად სწორია. ცხადია, ყველაფრის გათვალისწინება

ვერ მოხდებოდა, მაგრამ მთავარი მომენტები ზუსტადაა განსაზღვრული. ძალიან მნიშვნელოვანია „ვ“ პუნქტი, სადაც ხაზგასმულია, რომ არ უნდა ვანარმოთ პასიური დაცვა და მანევრირების ხარჯზე უნდა ვიყოთ აქტიურები. ამ მომენტს ოდიშელიძე 1921 წლის 3 იანვრის მოხსენებაშიც უსვამდა ხაზს. არის მხოლოდ ერთი საკითხი, რომელიც დაზუსტება-განმარტებას საჭიროებს. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ილია ოდიშელიძე უმთავრეს დარტყმას მაინც სომხეთის მიმართულებიდან ელოდა. ამას ადასტურებს არა მარტო „ბ“ პუნქტი, არამედ „ვ“ პუნქტიც, რომელიც ე. წ. კულპის რუსული დაჯგუფების „მონყვეტას“ ითვალისწინებდა. ანუ მთავარსარდალი აქცენტს აქაც სომხეთის მიმართულებაზე აკეთებს.

გენერალი განაგრძობს საუბარს ომის წინა ვითარებაზე. „აი განკარგულებები, რომლებიც თავის დროზე მივეცი იოსებ გედევანიშვილს. ყველა დოკუმენტი ამის შესახებ დარჩა შტაბში. ამ განკარგულებათაგან რამდენიმე მე არაერთხელ გავუმეორე ტფილისში და სადახლოში, როცა იქ ვიყავი. ჩვეულებრივ, ასეთ დანვრილებით განკარგულებებს მთავარსარდალი კეთილმოწყობილი არმიისა, ნორმალური (და არა რევოლუციური) გენერლებით არ იძლევა. ეს მისი საქმე არაა, მისი მხრიდან ეს ქვეშევრდომის საქმეებში, უფლებებსა და მოვალეობებში ჩარევად ითვლება. ამ განკარგულებების ლაიტმოტივი, როგორც ხედავთ, ერთია: არ დაფანტოთ თქვენი ძალები, ერიდეთ სომხების მოულოდნელ თავდასხმას. მიუხედავად ამისა, სამხედრო და არასამხედრო კრიტიკოსები, რომელთა იმედებიც მე ვერ გავამართლე“, ყველგან აცხადებენ, რომ მე ძალები დავფანტე. ეს ასე არაა. ძალები გარკვეულწილად მართლაც დაფანტული იყო, მაგრამ არა ჩემს, არამედ ფრონტის სარდლის მიერ, ჩემი კატეგო-

რიული ბრძანების მიუხედავად – ასე არ მოქცეულიყო. იოსებ გედევანიშვილის ამ არცთუ ბოლომდე სწორ გადან-
ყვეტილებას ქონდა თავისი მიზეზები, გამართლებები და
ახსნები”.

აქ შეიძლება ერთი შენიშვნის გაკეთება. ოდიშელიძე
წერს, რომ ასეთი დეტალური ინსტრუქციები ნორმალურ
ჯარში საჭირო არ არისო, თუმცა მაინც გასცა ასეთი
მითითებები. ალბათ ამ მითითებების გაცემის დროსაც
ფიქრობდა, რომ საქმე ჰქონდა არა „ნორმალურ“, არამედ
„რევოლუციურ“ გენერალთან. ასეთ შემთხვევაში თვალ-
ყურიც უნდა მიედევნებინა საკუთარი მითითების ზუსტ
აღსრულებაზე. ეს არ გააკეთა. ალბათ ესეც მისი შეცდომა
იყო, რომ მითითებების ბოლომდე შესრულება არ აიძულა
გენერალ გედევანიშვილს.

აქ გასათვალისწინებელია მთავარსარდლის ნათქვამი,
რომ „იოსებ გედევანიშვილის ამ არცთუ ბოლომდე სწორ
გადაწყვეტილებას ქონდა თავისი მიზეზები, გამარ-
თლებები და ახსნები”.

აი, რას წერს ოდიშელიძე ამ საკითხთან დაკავშირებით:
„თავდაპირველად ენახოთ, თუ როგორ გაანანილა მან ის
ძალები, რომლებმაც თავმოყრა სომხების აჯანყებასა და
რუსების თავდასხმამდე მოასწრეს. ე. ი. 11 თებერვლამდე.

გავეცი რა ჩემს მიერ ზემოთაღნიშნული ბრძანება
და დავათვალიერე რა რამდენიმე ნაწილი და რამდენიმე
ადგილი სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე, ნავედი ბა-
თუმში სიმაგრის სანახავად და კომენდანტიისათვის რამ-
დენიმე მითითების მისაცემად, რადგან თურქების ქმედება
გვაეჭვებდა მეც და თავდაცვის საბჭოსაც. დავბრუნდი რა
ბათუმიდან, საომარი მოქმედებების დაწყებამდე ცოტა
ხნით ადრე, დამხვდა სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე
გამოცხადებული ქვედანაყოფების შემდეგი განლაგება:

ა) ვორონცოვკის ავანგარდი გვარდიის 3 ბატალიონი და გვარდიისვე ცხენოსანი პოლკი (მე მგონი 1500 ხიშტი).

ბ) სადახლოს ავანგარდი არმიის 3 ბატალიონი და არმიისვე ცხენოსანი პოლკი – 2100 ხიშტი.

გ) გვარდიის ექვსი ბატალიონი სამხრეთ-აღმოსავლეთის ჯგუფის ბირთვს წარმოადგენდა და განლაგებული იყო ტფილისის სამხრეთით. რამდენადაც მახსოვს არახლო-სანდარა-წითელი ხიდის რაიონში. სულ 3000 ხიშტი.

დ) წითელ ხიდთან ასევე იდგა ავანგარდი, რომლის რაოდენობა არ მახსოვს.

ე) ფოილოს ხიდთან ჩემი განკარგულებით იდგა გვარდიის ორი ბატალიონი სულ 1000 ხიშტი.

სულ 7 600 ხიშტი და 6 ესკადრონი 50 000 წინააღმდეგ (25 000 რუსი და 25 000 თურქი და 7 000 ცხენოსანი). ამ განლაგებაში, რომლის სქემაც სწორი იყო, არ მომწონდა ორი დეტალი, რომლებიც ჩემი აზრით მნიშვნელოვანი იყო:

1) ჩემი, ზეპირად და წერილობით გაცემული ბრძანების სანინააღმდეგოდ სადახლოს ავანგარდი ერთ მუშტად კი არ იყო შეკრული, არამედ განლაგებული იყო ასე: ერთი ბატალიონი სადახლოში, ერთი ბატალიონი (მე-8) სოფელ შინიხში და ერთი ბატალიონი (მე-5) გაფანტული იყო სამ ჯგუფად ბამბაკის ხეობის სამხრეთ ნაწილში შაგალის სასაზღვრო ხიდის ჩათვლით. 2) ავანგარდი ჯელალოლისთან დიდი მომეჩვენა.

ჯარების საველე მართვის რუსული წესდების თანახმად, რომლითაც ჩვენ ვხელმძღვანელობდით, საკუთარის არარსებობის გამო, იოსებ გედევანიშვილს შეეძლო არ შეესრულებინა ჩემი ბრძანება, თუ ამას ვითარება მოითხოვდა. მან შემდეგი განმარტებები მომცა: ა) ჩვენ არ ვიცით, შემოგვიტევენ თუ არა რუსები და როდის. ხოლო სომეხი მოსახლეობა არ აჯანყდება, თუ სოფლებში ჯარის

გარკვეული რაოდენობა იქნება. ბ) ეს განლაგება მჭირდება დროებით, სანამ არ განვითარდება სომხურ მოსახლეობას. შემდეგ უფრო კომპაქტური განლაგება მექნება. გ) სამი ბატალიონი ჯელალ-ოღლისთან ეს მხოლოდ სახელაა. ხიშტების რაოდენობა მათში დადგენილზე მნიშვნელოვნად ნაკლებია (ციფრები არ მახსოვს) და რაზმი უფრო დამოუკიდებელი იქნება მანევრირებისას, თუ მის რაოდენობას არ შევამცირებ. ბოლო არგუმენტს დავეთანხმე, მაგრამ პირველი ორი არ მაკმაყოფილებდა. მე ვუბრძანე არ დაეყოვნებინა განიარაღება, რომელიც შენელდა მის საუბრებით ვილაც პოლიტიკოსებთან.

ყურადღებაა მისაქცევი ოდიშელიძის ფრაზაზე, რომ პირველმა ორმა განმარტებამ არ დააკმაყოფილა. თუმცა იქვე წერს, „ვუბრძანე არ დაეყოვნებინა განიარაღებაო“. გამოდის, დაეთანხმა გედევანიშვილს და შეეგუა არსებულ ვითარებას, მიუხედავად იმისა, რომ არ მოსწონდა. ეს შეცდომა იყო, რომელმაც მძიმე შედეგები მოიტანა.

საინტერესოა მთავარსარდლის ინფორმაცია სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე მყოფი შენაერთებისა და მათი რაოდენობის შესახებ. ოდიშელიძის მიხედვით, აქ სულ 7600 მეგრძოლი იმყოფებოდა. გასათვალისწინებელია, რომ ამავე მოხსენებაში, ცოტა უფრო ადრე, გენერალი აღნიშნავს – „ტფილისიდან სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით წინააღმდეგ მტრის მთავარი ჯგუფის XI არმიისა, რომელიც გაძლიერებული იყო სომხის ნაწილებით, მე ვუბრძანე დაეყენებინათ 7 ბატალიონი არმიისა (5,7,8,1,4,9 და 10 ათასეულები) და 13 ბატალიონი გვარდიისა. 9 ბატარეით და ჩვენი 2 ცხენოსანთა პოლკით, რომელნიც ძლივს შედგებოდნენ 5-6 ესკადრონისგან, ისიც უჭმელობის გამო გაძვალტყავებული ცხენებით. ყველა ეს შეადგენდა 12 000 ხიშტს, 28 ქვემებს და 500 ცხენს“.

სერიოზული სხვაობაა რიცხვებში. თუმცა ეს შესაძლოა გამოწვეული იყოს იმით, რომ 11 თებერვლისთვის ყველა შენაერთი (მაგ. არმიის I, მე-9, მე-4, მე-10 ათასეულები) ჯერ კიდევ არ იყო მისული სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე.

სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე მყოფი ქვედანაყოფების განსხვავებულ დისლოკაციას იძლევა თავის მოგონებებში აკაკი კვიტაიშვილი, რომელიც ფოილოს ხიდთან მდგომ გვარდიის იმერეთის მე-2 ბატალიონს მე-თაურობდა. შედარებისათვის კვლავ მოვიყვანთ ცხრილს:

აკაკი კვიტაიშვილის მონაცემებით, ამ ფრონტზე 7600 კაცზე მეტია საგულისხმებელი. ალბათ დაახლოებით

ოდიშელიძის მონაცემები		კვიტაიშვილის მონაცემები	
მიმართულება	განლაგებული ძალები	მიმართულება	განლაგებული ძალები
ვორონცოვკა	3 ბატალიონი გვარდიის და ცხენოსანი პოლკი (1 500 ხიშტი)	ვორონცოვკა	გვარდიის იმერეთის I და კახეთის ბატა- ლიონები, ცხენოსანი ჯარის ორი ესკად- რონი, ორი საარ- ტილერიო ბატარეა, ორი ჯავშანმანქანა
		ჯელალ-ოღლი	გვარდიის ბორჯო- მისა და მანგლისის ბატალიონები, ცხე- ნოსანი ჯარის ნახე- ვარი ესკადრონი
		ბოზკაირის მთა	2 ბატალიონი

სადახლო	3 ათასეული ცხენოსანი პოლკი (2 100 ხიშტი)	ბამბაკის ხეობა, სანაინი- შაგალის მიმართულება	II საარმიო ბრიგა- დის მე-5 და მე-8 ათასეულები, ორი ესკადრონი და ორი ბატარეა
არახლო- სანდარა- წითელი ხიდი	6 ბატალიონი გვარდიის (3 000 ხიშტი)		
წითელი ხიდი	არ ახსოვს	წითელი ხიდი	გვარდიის: გურიის, თბილისის I და მე-3 ბატალიონები
ფოილო	2 ბატალიონი გვარდიის (1 000 ხიშტი)	ფოილო	გვარდიის იმერეთის მე-2 და ზუგდიდის ბატალიონები, ერთი ესკადრონი, მესანგრეთა ასეული, სანაპირო დაცვის ასეული, ერთი ბატარეა და ჯავ- შანმატარებელი № 4
		რეზერვი	გვარდიის ექვსი ბატალიონი

10000-მდე. ძნელი სათქმელია, ვისი მონაცემები უფრო ზუსტია. პირადად ჩვენ კვიტაიშვილის ინფორმაცია უფრო სანდო გვგონია.

საინტერესოა მოხსენების შემდეგი ნაწილი, სადაც გენერალი აკაკი ჩხენკელთან საუბარს იხსენებს. „აქ მინდა ორი დამახასიათებელი ფაქტი გავიხსენო: პირველი – არ მახსოვს, ჩემს მიერ იოსებ გედევანიშვილისადმი

დირექტივის გაგზავნამდე თუ შემდეგ, ჩემთან სპეციალურად შემოიარა აკაკი ჩხენკელმა და დაჟინებით მომთხოვა, რომ ბორჩალოს ე. ი. სანაინის ხეობის ყველა სომხურ სოფელში ჩამეყენებინა ერთი ან ორი ასეული, რათა არ მოხდარიყო აჯანყება. მე მტკიცედ უარყავი მისი თხოვნა, შევეცადე დამემშვიდებინა იმით, რომ ჯარი იქნება ერთ მუშტად შეკრული სადახლოსთან. ხოლო აჯანყების შემთხვევაში სომხური სოფლები დამორჩილებული იქნება ძალით, რის შესახებაც მათ ნინასნარ გავაფრთხილებ. „აი თქვენ ეს გინდათ. დამორჩილება სისხლისღვრით. მე კი მინდა საერთოდ ავიცილო ეს აჯანყება“, ცხარედ შემეკამათა აკაკი ივანეს ძე. რადგან არგუმენტაცია რუსული მუშტით, რომელიც კერპილის სამხრეთ-აღმოსავლეთით იდგა და თურქული მუშტით, რომელიც ალექსანდროპოლთან იდგა, მე არასერიოზულად მომეჩვენა, ამასთანავე სამხედრო საქმის გაკვეთილები, რომლებსაც სოციალ-დემოკრატიკა უფროსები მიტარებდნენ, უკვე მაღიზიანებდა, მშრალად ეუპასუხე აკაკი ივანეს ძეს, რომ მის რჩევას ვერ მივიღებ. ის ჩემგან საკმაოდ გაბრაზებული წავიდა (ის ყველაფერს დაადასტურებს, თუ შეეკითხებით). ასე რომ, ზღაპარი იმის შესახებ, რომ ჩხენკელმა „მიბრძანა“ ჯარების დაფანტვა და მე იმწამსვე აღეასრულე „ბრძანება“, ამ საქმით დაინტერესებული ბოროტი პირების ბოროტი მონაწილეა. ვფიქრობ, რომ აკაკი ივანეს ძეს ბორჩალოში მოგზაურობის დროს, ანდაც ტფილისში ამ საკითხზე საუბარი ჰქონდა სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალთან. მის რჩევებს იოსებ გედევანიშვილი, რომელიც ფრიად მგრძნობიარე იყო პოლიტიკოსების მოსაზრებებთან და რჩევებთან დაკავშირებით, უფრო კეთილგანწყობით შეხვდა. კითხვაზე, უნდა ყოფილიყო თუ

არა გედევანიშვილი ჩხენკელის რჩევისადმი მგრძნობიარე, გიპასუხებთ, შესაძლოა კი. სწორედ სომხების აჯანყება გამოიყენეს რუსებმა შემოტევის საბაბად. ჩვენ ვიცოდით, რომ ბოლშევიკები დიდ იმედს ამყარებდნენ ქვეყნის შიგნით აჯანყებაზე. ამრიგად, ჩხენკელის ჩარევა და მისი ზრუნვა იმაზე, რომ სომხები არ აჯანყებულყვნენ, დღეს ბრძნულ წინასწარმეტყველებად მოგვეჩვენებოდა, რომ არა მე-5 და განსაკუთრებით მე-8 ბატალიონის ქეიფი სომხებთან და მათი ბავშვების მონათვლა, ნაცელად ფხიზლად ყოფნისა, როგორც მე ვაფრთხილებდი.

მეორე ფაქტი - დამფუძნებელი კრების წევრები ვარდოიანი და მეორე რუსი, რომლის გვარიც არ მახსოვს, ვილაცის ბრძანებით მოგზაურობდნენ ბორჩალოს მაზრაში ადგილობრივი სომეხი და რუსი მოსახლეობის განწყობის გასაცნობად. იმ დროს, როდესაც ბოლშევიკების ათასობით გადაცმული აგენტი იქ ჩვენს სანინალმდეგოდ ფართე და წარმატებულ აგიტაციას აწარმოებდა, ისინი „დარწმუნდნენ“, რომ რუსებმა და განსაკუთრებით სომხებმა დაივიწყეს თავისი ცუდი გრძნობები ჩვენდამი და ქართული სახელმწიფოსადმი ერთგულებით არიან აღვსილი. ჩვენთვის, თავდაცვის საბჭოს სამხედრო წევრებისთვის ნოე ჟორდანიამ სპეციალურად მოაწყო მათი მოხსენება. ვფიქრობ, ამ მოხსენებამ, რომელსაც იოსებ გედევანიშვილიც ესწრებოდა, მოადუნა მისი ყურადღება, ხოლო ვარდანიანის მოგზაურობამ და შეხვედრებმა სამხედრო ნაწილებში მოადუნა უკვე უშუალოდ მათი ყურადღებაც. ასეა თუ ისე, იოსებ გედევანიშვილს საკუთარი მოტივები ქონდა, რომ თავისებურად ემოქმედა. წარმოვიდგინოთ, რომ ჩვენ მართლაც არ დაგვეყენებინა სადახლოს სამხრეთით

არცერთი ჯარისკაცი, ანდა დაგვეყენებინა ისე მცირე რაოდენობით, როგორც მე ვუბრძანე. სომხები მაინც აჯანყდებოდნენ, მაგრამ თავისთვის საკმაოდ კარგ ვითარებაში, ორგანიზებულები მე-11 არმიის რუსების მიერ, რომლებიც გადაცმულები ათასობით იპარებოდნენ ასეულებსა და ბატალიონებში. ჩვენი კომისარი-პოლიტიკოსები ამას ვერ ამჩნევდნენ. პროპაგანდა ჩვენს საწინააღმდეგოდ და სომხების ორგანიზება, როგორც ეხლა ვიცით, შეუფერხებლად მიმდინარეობდა. მაშინ ჩხენკელი და ჩემი და გედევანიშვილის სხვა მრჩეველები და მასწავლებლები გვეტყოდნენ მე და გედევანიშვილს – „აი ხომ ხედავთ, თქვენ რომ ასეთი უნიჭონი (სიტყვა რომელიც ხშირად ისმოდა ჩვენი წარუმატებლობისა და გამოძევების პირველ წუთებში) არ ყოფილიყავით და ჩვენთვის დაგეჟერებინათ, ეს არ მოხდებოდა და მოვლენები სხვაგვარად განვითარდებოდა“.

აქ მხოლოდ ერთი შენიშვნის გაკეთება შეიძლება. ომიდან თითქმის ერთი წლის შემდეგაც კი ილია ოდიშელიძე ბოლომდე სწორად ვერ აფასებს 1921 წლის დასაწყისში საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარზე შექმნილ ვითარებას.

ოდიშელიძის აზრით, „გედევანიშვილს, როგორც პარტიულ პირს სიკედილივით ეშინოდა ჩვენი პოლიტიკოსების წმინდა პარტიული ხერხისა, გაამართლონ საკუთარი დიდი დანაშაული სამშობლოსა და საკუთარი პარტიის წინაშეც კი. არ უნდა დაგვაზინყდეს ისიც, რომ ჩვენი პოლიტიკოსები სამართლიანად არ ენდობოდნენ თურქებს და ქიაზიმ-ქარაბეჩირ ფაშის შემოტევა ალექსანდროპოლიდან, არდაგანიდან და ტრაპიზონიდან არა ნაკლებ, თუ უფრო მეტად არა, შესაძლებლად მიაჩნდათ, ვიდრე რუსე-

ბისა. ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდათ, რომ რაღაც სასწაულის წყალობით რუსეთთან ომს აიცილებდნენ და ცდილობდნენ მათ მომადლიერებას, მიზეზის მიუცემლობით. ამით აიხსნება მთავრობის ბრძანება ფოილოს ხიდის განალმვის შესახებ (შემდეგ, საკმაოდ დროის გავლისას, როდესაც ბოლშევიკებმა ხიდის შუაგულში გუშაგი დააყენეს, ხოლო ხიდის საკუთარ ბოლოში ყარაული, მე ნება მომცეს ხიდი ისევ დამენალმა. უკვე მხოლოდ ჩვენი ბოლო. ის კი მინაზე იდგა და ადვილად აღსადგენი იყო).

ამითვე აიხსნება, რომ ფიქრიც კი ამეკრძალა, თანახმად ჩემი გეგმისა, შეტევაზე წითელი ხიდის გავლით ასლანბელლისა და ყაზახის მიმართულებით, სოფელ კულპის რაიონში თავმოყრილი და სადახლოზე დამიზნებული რუსების ძირითად მასის მონყვეტისა და ზურგში დარტყმისათვის. ამის შესახებ იყო მსჯელობა მთავრობაში და შეტევის განხორციელება პოლიტიკურ საკითხად ჩათვალეს, რაც მთავარსარდლის კომპეტენციას ცილდება“.

მთავარსარდლის განცხადება, რომ სოფელ კულპის რაიონში იყო თავმოყრილი რუსების ძირითადი მასა, დამიზნებული სადახლოზე, კიდევ ერთი დადასტურებაა ჩვენ მიერ ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებისა, რომ გენერალი ოდიშელიძე ერთი წლის მერეც არასწორად აფასებს ვითარებას. რუსების მთავარი შეტევა არ იგეგმებოდა სომხეთიდან სადახლოზე. ეს შემოტევა ორ რამეს ისახავდა მიზნად: პირველი – ქართული სარდლობის ყურადღების გადატანას ამ მიმართულებაზე, რაც დარტყმის მთავარ ადგილზე, წითელ ხიდსა და ფოილოს ხიდზე, რუსებს საქმეს გაუადვილებდა. სამნუხაროდ, ყველაფერი მარ-

თლაც ასე მოხდა; მეორე – ქართული შეიარაღებული ძალების ბრძოლისუნარიანობის გამოცდას.

ოდიშელიძე წერს: „ამრიგად არა მხოლოდ ცალკეული პოლიტიკოსები ცდილობდნენ მთავარსარდლის სწავლებას, თუ როგორ უნდა იმოქმედოს და წეროს ბრძანებები, არამედ ისეთმა სერიოზულმა ჯგუფმაც კი, როგორიცაა თავდაცვის საბჭო და მთავრობა, მთავარსარდლის მოქმედების არეალიდან ამოიღეს თვით სტრატეგიაც და მოქმედების ხერხიც. ნოე ჟორდანიას ეყო გამბედაობა, რომ ბათუმში უკვე კვინიტაძესთან მიმართებაშიც იმედგაცრუებულს, ჩემთვის ეკითხა „რატომ აღმოჩნდა ჩვენი გენერლების ნება პარალიზებული და თავად ისინი კი დაბნეულნი?“. ამას მეკითხებოდა ადამიანი, რომელიც პირველივე წარუმატებლობების შემდეგ ყველაზე მეტად თავად დაიბნა და ვინც მიზეზებს გენერლებში ეძებდა. ეს მაშინ, როცა ბრალის 99% პირადად მასა და მის პარტიულ მეგობრებს ეკისრებოდათ.

11 თებერვალს საღამოს სომხური მოსახლეობა, მხარდაჭერილი მრავალრიცხოვანი გადაცმული ბოლშევიკების მიერ, აჯანყდა და განაიარაღა მე-5 და მე-8 ბატალიონები. მე-8 ბატალიონის სრული და თითქმის მთელი მე-5 ბატალიონის დალუპვის მიზეზების შესახებ გარკვევით არაფრის თქმა არ შემოიძლია, ეს საქმე სასამართლო გამოძიებას მოითხოვდა. ასეთი რამ ბევრ ომში მომხდარა მრავალ ხალხთან. ნება მომეცით ჩემი რამდენიმე პირადი მოსაზრება გამოვთქვა. მე-5 ბატალიონი, რომელიც 700 ხიშტს ითვლიდა, დაფანტულად იდგა რკინიგზის ხაზისაგან დაშორებით. ამის შესახებ მეც და თქვენც მეტი უფლება გვაქვს საყვედური ვუთხრათ გედევანიშვილს, ვიდრე ბატალიონს. ამ ბატალიონის ბირთვმა, რომელიც

სადახლოდან შორს იდგა, ვაჟკაცობისა და მისი უფრო-სის პასუხისმგებლობის მეშვეობით შეძლო თავი დაეღ-ნია უბედურებისათვის, შეუერთდა ბრიგადას და შემდეგ ბატალიონის ფორმირების (აღდგენის) საფუძვლად იქცა.

მე-8 ბატალიონი დაახლოებით 800 ხიშტის რაოდე-ნობით მთლიანად, კომპაქტურად იდგა სოფელ შინიხში, სადახლოსაგან შორიახლოს და სამარცხვინოდ იქნა გა-ნიაარაღებული სომხების მიერ. იმ სომხების მიერ, რომ-ლებიც ერზერუმსა და ბორჩალოში ვაჟკაცობად თვლიდნენ მოხუცებზე, ქალებზე, ბავშვებსა და მძინარე ადამიანებზე მოღალატურ თავდასხმას. ცხადია, რომ ამ ბატალიონში ვილაცამ, თუ არა მთელმა ბატალიონმა, არ შეასრულა თავისი ჯარისკაცული მოვალეობა. ვილაცამ ჩაიდინა დანაშაული, შესაძლოა კოლექტიური დანაშაულიც. ჯა-რისკაცები, როგორც ჩანს, ყველანი, ტყვედ ჩაბარდნენ სალსალამათნი. ოფიცრები კი დაიღუპნენ. ამბობენ, ჩვენი „ძმების“ სომხების, რომლებმაც როგორც ვარ-დოიანი ირწმუნებოდა თავდაცვის საბჭოზე, მიატოვეს დაშნაკებიცა და ბოლშევიკებიც და ჩვენ მხარეს დადგნენო, მოღალატური ხელით. ამის შესახებ გამოძიების ჩატა-რების საშუალება არ მომცეს. ხუთი დღის შემდეგ მე გადამაყენეს. ამიტომ ამ ამბების შესახებ მეტს ვერაფერს გეტყვით. სომხების მოღალატურ თავდასხმას რუსების შეტევა მოყვა. როგორც უკვე მოგახსენეთ, მე და გედე-ვანიშვილმა ჩავთვალეთ, რომ რუსეთთან ომი დაიწყო, რის შესახებაც განცხადებულ იქნა თავდაცვის საბჭოში. მაგრამ პოლიტიკოსები თვლიდნენ, რომ არ დაწყებულა და ჟორდანია დამფუძნებელ კრებაში აცხადებდა, რომ გვიტევენ სომხებით“.

აი, აქ გასარკვევია ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი საკითხი – 1921 წლის 12 თებერვალს ქართული უმაღლესი

სარდლობა მართლა თვლიდა, რომ ომი რუსეთმა დაგ-
ვინყო, თუ ეს თავის მართლებების მიზნით გაკეთებული
განცხადებაა. არსებობს ოდიშელიძის განცხადების საპი-
რისპირო ინფორმაციები. კიდევ ერთხელ მოვიტანთ ამ
ცნობებს. ეს მნიშვნელოვანი მომენტი, რადგან სხვა
პირთა მოგონებებში სრულიად საპირისპირო ფაქ-
ტია დაფიქსირებული. მაგ. გენერალი გიორგი მაზნიაშ-
ვილი წერს, რომ ოდიშელიძეს გულწრფელად ეგონა,
მართლა მხოლოდ სომხები გვებრძვიანო.¹ კიდევ უფრო
საინტერესოა აკაკი კვიტაიშვილის მოგონება, რომ „15
თებერვალს ფოილოს კოლონამ შეამჩნია რუსის ჯა-
რების მოძრაობა წითელი ხიდის მიმართულებით. შემ-
ჩნეულ იქნა ფოილოს წინააღმდეგ რამდენიმე ბატარეა
საომარ პოზიციებზე. კოლონის უფროსი დაელაპარაკა
პირდაპირი მავთულით მთავარსარდალს – მტერი ამაღამ
აუცილებლად გადმოვა შეტევაზე. ნება მოგვეცით ხიდი
ავაფეთქოთო. გენერალმა ოდიშელიძემ უპასუხა – ჩვენ
ვიმყოფებით მეგობრულ განწყობილებაში საბჭოთა რუ-
სეთთან. დაუშვებელია ჩვენი მხრიდან მტრული მოქმე-
დება. ერიდეთ პროვოკაციას“.²

სავარაუდოა, რომ გენერალი ოდიშელიძე თავის გა-
მართლებას ცდილობს. მის მიერ ომის დასაწყისში დაშ-
ვებული უმთავრესი შეცდომა, რომელმაც მერე უკვე სხვა
არასწორი ქმედებები გამოიწვია – სწორედ ძირითადი
მოწინააღმდეგის არასწორი განსაზღვრა იყო. პარადოქსია,
მაგრამ ადამიანმა, რომელიც თავის ყველა მოხსენებაში
ხაზს უსვამდა, რომ მთავარი მოწინააღმდეგე რუსეთია,
ომის სანყის ეტაპზე ეს არ ან ვერ დაიჯერა.

¹ გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი, ბათუმი, 1990, გვ. 157.

² კვიტაიშვილი, გვ. 121.

მოხსენების ზემოთ მოტანილი ფრაგმენტი იმასაც ადასტურებს, რომ ომის დაწყების პირველ დღეებში მთავარსარდალმა კონკრეტულად არაფერი იცოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე მიმდინარე ბრძოლების შესახებ, თუმცა ამის შესახებ ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მოხსენების დროს ილია ოდიშელიძემ რამდენიმე სქემაც გამოიყენა. ის მიმართავს მსმენელებს: „სქემა №2 გიჩვენებთ, თუ რა რაოდენობის ჯარმა მოასწრო თავმოყრა თბილისთან და რამდენი ხიშტი გვყავდა ჩვენ და რუსებს. ჩვენ გვყავდა: სადახლოსთან და მის წინ 2 100 ხიშტი, არახლო-სანდარა-წითელი ხიდის რაიონში 300, ფოილოსთან არა უმეტეს 500-1000. სულ გამოდის მაქსიმუმ 6 100 კაცი ტფილისიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით და არა უმეტეს 1 500 ხიშტისა ტფილისის სამხრეთით ვორონცოვკასთან. ე. ი. სულ 7 600 კაცი 25 000 რუსის წინააღმდეგ. თურქების ჩაუთვლელად, რომლებსაც ყავდათ 25 000 ხიშტი და ქურთების კავალურია. ამის გარდა კიდევ სომხების რამდენიმე ბატალიონი და ბანდა. მე-8 და მე-5 ბატალიონების 1 500 კაცი რომ არ დაღუპულიყო, გედევანიშვილის განკარგულებაში იქნებოდა 7 600 ხიშტი (მათ შორის 5 500 გვარდიელი. გედევანიშვილის აზრით, ერთი სორტით დაბალი ხარისხის მეგრძოლები, ვიდრე არმიის ჯარისკაცები). სხვანაირად რომ ვთქვათ, ტფილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ჩვენ გვეყოლებოდა რუსებზე სამჯერ ნაკლები ჯარი. ორი ბატალიონის დაღუპვის შედეგად, მოკლეს 1 500 კაცი ე. ი. ჩვენი მთელი ჯარის ერთიმეთორმეტედი და არა ნახევარი, როგორც ვეშაპელი აცხადებდა დამფუძნებელ კრებაში კვინიტაძეზე დაყრდნობით. რომელსაც, როგორც მან განაცხადა, უფრო მეტად ენდობოდა, ვიდრე მთელ სოციალ-დემოკრატებს ერთად აღებულს. ამრიგად თქვენ

ხედავთ, რომ ხმაური ამ ბატალიონების დაღუპვის შესახებ, ატეხილი სულმდაბალი და მოპოზირე ხალხის მიერ, ზედმეტად დიდი იყო. ვეშაპელის განცხადება ბათუმში დამფუძნებელ კრებაში, მხოლოდ პარტიული გამოხდომა იყო მიმართული პოლიტიკური მტრების წინააღმდეგ და დემაგოგიური ცილისწამება პირველ რიგში ჩემს, როგორც სოციალ-დემოკრატების უნიჭო კანდიდატის წინააღმდეგ და დემაგოგიური შექება კვინიტაძისა, როგორც ნაციონალისტების ნიჭიერი კანდიდატისა. როგორი მგრძნობიარეც არ უნდა იყოს კვინიტაძე ვეშაპელის საჯარო ქებისადმი, როგორც არ უნდა საჭიროებდეს თავისი ნიჭიერებისა და ჩემი უნიჭობის ციფრებით დადასტურება, საეჭვოა, რომ ის დაკმაყოფილდეს ვეშაპელის ამ დემაგოგიური მოურიდელობით. არითმეტიკა მან იცის და ნახევარს ერთიმეთორმეტედისაგან გაარჩევს. წესიერებაც მისგან, როგორც ჯარისკაცისგან უფრო მეტად მოითხოვება, ვიდრე ვეშაპელისგან. რადგან პოლიტიკოსებს, პარტიული ინტერესებიდან გამომდინარე, ხშირად უხდებათ ჭეშმარიტების უგულვებელყოფა. უეჭველია, კვინიტაძე ადრე თუ გვიან მოსთხოვს განმარტებას ვეშაპელს, რომელმაც ვერ მოითმინა და კვინიტაძის საკუთარივე ქება-დიდება თავადვე გააფუჭა ერთი კოვზი კუპრით.

საუბრობენ ამ ორი ბატალიონის განადგურების მორალურ შედეგზე. ეს სწორია. თუმცა ამან, როგორც ეს ხდება ხოლმე ომის დროს, უფრო მეტად ზურგზე იმოქმედა, ვიდრე ჯარზე. ჯარი !! თებერვლის შემდეგ არანაკლებ სამი დღისა იბრძოდა სადახლოსთან და იბრძოდა არც თუ წარუმატებლად. სადახლოს სამხრეთით იყო შეტევა და ალებულ იქნა საკმაოდ დიდი სიმაღლე, რომელსაც გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა

სადახლოზე. მარცხენა ფლანგზე გვარდიის ერთმა ბატალიონმა ცხარე ბრძოლის შემდეგ დაიკავა კიზილ-კაის სიმაღლე, რომელსაც გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა კერპილზე... ყოველივე ეს სრულიადაც არ მიუთითებდა ჯარის გულგატეხილობასა და დემორალიზაციაზე. ორი ბატალიონის დაღუპვა ჯარებს მართებულად განემარტათ. ამბობდნენ, რომ ოფიცრები დაუმეგობრდნენ სომხებს, ქეიფობდნენ მათთან, შვილებს უნათლავდნენ და ეს მაშინ, როცა ისინი მათ დაღუპვას უშზადებდნენ. როგორც დასახელებული ფაქტები გვიჩვენებს, ნაღვლობდნენ რა თავის მეგობრებზე, ჯარს ცხვირი არ ჩამოუშვია. პირიქით, ზურგი, როგორც ყოველთვის ყველგან ხდება, სწრაფად დაეცა სულიერად და გახსნა სივრცე ჭორისა და პანიკისათვის. ჯარი ჯერ კიდევ მშვიდად იყო, როცა მთავრობა პანიკაში ჩავარდა და მშველელის ძებნა დაიწყო.

11 თებერვლის შემდეგ გედევანიშვილის ჯარები, ისევე როგორც მანამდე, კვლავ ასრულებდნენ ავანგარდის როლს. იფარავდნენ რა თავისი აქტიური მოქმედებით დანარჩენი ჯარების ნელ თავმოყრას ტფილისთან. ჩემი ბრძანებით კიდევ უნდა მოსულიყო გვარდიის ორი და არმიის ხუთი (1-ლი, მე-9, მე-4, მე-10 და საყარაულო) ბატალიონი. 14 თებერვლისთვის მხოლოდ გვარდიის ორმა და არმიის 1-ლმა ბატალიონმა მოასწრეს მოსვლა. სხვები მრავალი საპატიო მიზეზის გამო შეყოვნდნენ. 14-ში იყო ბრძოლა. ჩვენ დაგვამარცხეს, ამას მრავალი მიზეზი ქონდა. მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ 6 000-იანი მოუწყობელი, მშვიერი, ჩაუცმელი, ომისადმი ჯეროვნად მოუმზადებელი ჯარი, ალაღის გარეშე, უკვე ომამდე შეპცირებული და შესუსტებული არტილერიით, შეუძლებელია არ დამარცხებულიყო 30 000-იან კარგად მომარაგებულ და ჩვენთან ომისთვის კარგახნით

ადრე მომზადებულ ჯართან. მე არ აღვწერ ბრძოლის პერიოპტიებს, რადგან ბრძოლას წარვმართავდი არა მე, არამედ გედევანიშვილი. თავად თავდაცვის საბჭოს მიერ ის სწორედ ამისთვის იყო დანიშნული და ნოე ჟორდანიას მოსაზრების საპირისპიროდ, ეს მას უნდა გაეკეთებინა. მე არ მომცეს არც დრო, არც საშუალება, რომ მისგან ანგარიში მომეთხოვა. ამიტომ ამას ვერ წარმოგიდგენთ.

დამარცხებულმა ჯარებმა უნესრიგოდ დაიხიეს ჯერ მდ. ხრამთან, სადაც ერთი დღე გაძლეს და შემდეგ იალ-ლუჯას პოზიციებზე მოვიდნენ. ამ დროისთვის მოაღწიეს მე-9 და საყარაულო ბატალიონებმა, რომლებიც ჯარის ნესრიგში მოყვანის საფუძვლად იქცნენ. შემდეგ ჯარები, რომელთა თავმოყრაც მე დავინყე, უკვე ჩემს გარეშე მოვიდნენ ტფილისთან. 9 600 კაცისაგან შემდგარი რაზმი, საიდანაც ახალი 2 500 კაცი იყო ე. ი. 7 100 ანუ მთელი რაოდენობის $\frac{3}{4}$ იყვნენ ძველი, სადახლოელები, რვა დღე მხნედ და ვაჟკაცურად იცავდა ტფილისს. დემო-რალიზაციის, გახრწნის და დაფანტვის ნიშნები არც ტფილისის და არც სხვა ფრონტებზე მე არ მინახავს, ის არც თქვენ გინახავთ. პირიქით, იყო საბრძოლო სულისკვეთების ამაღლება, რაც მოქალაქეებსაც გადაე-დოთ. შინიხისა და სანაინის წარუმატებლობის კვალი ნაი-შალა“.

გენერალი ოდიშელიძე, საუბრობს რა ომის პირველ დღეებზე, ძალიან ამარტივებს სიტუაციას. ვითარებას ისე წარმოაჩენს, თითქოს ჯარის 1/12-ის დაკარგვა დიდი ტრაგედია არ იყო. აქ რამდენიმე მომენტიც გამოსაყოფი. პირველი – თავად ოდიშელიძის ინფორმაციითვე სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე ჩვენ 7600 კაცი გვყავდა. 1500 არის 7600-ის 1/5, რაც ძალიან სჭარბობს 1/12-ს. ოდიშელიძე მსხვერპლის რაოდენობას მთელ ჯართან

მიმართებით ანგარიშობს, რაც სწორი არაა. მთელი ჯარი არ იმყოფებოდა გედევანიშვილის განკარგულებაში. 1/5-ის დაკარგვა კი სერიოზული ზარალია; მეორე – ორი ბატალიონის¹ დაღუპვამ მართლაც ცუდად იმოქმედა და, პირველ რიგში, ჯარზე; მესამე – 12-14 თებერვლის განმავლობაში არანაირი – „არც თუ წარუმატებელი“ თავდაცვითი ბრძოლა სადახლოსთან არ ყოფილა. იყო უგეგმო უკანდახევა. ამის მიზეზი იყო, როგორც უშუალოდ ფრონტის ხელმძღვანელობის, ასევე მთავარსარდლობის თითქმის სრული უმოქმედობა; მეოთხე – 13 თებერვალს განხორციელებული კონტრშეტევა სრულიად მოუშზადებელი იყო. მიუხედავად გარკვეული წარმატებისა, გენერალ ჯიჯიხიას ნაწილებმა მართლაც დაიკავეს კიზილკაის სიმაღლეები, ამ სამხედრო ოპერაციიდან არაფერი გამოვიდა; მეხუთე – თბილისის დამცველთა 3/4-ს ძველი, „სადახლოელი“ მეომრები არ შეადგენდნენ. მათი წილი უფრო მცირე იყო (11-16 თებერვლის ბრძოლებში არ მონაწილეობდნენ არმიის მე-4, მე-9, მე-10, საყარაულო და სანაპირო დაცვის ათასეულები და სამხედრო სკოლა. ასევე გვარდიის თბილისი ერთი, გორის, ხაშურის, ბათუმის ბატალიონები. ყველა ეს შენაერთი 18-24 თებერვალს თბილისის დაცვისათვის იბრძოდა)²; მეექვსე – თბილისთან ბრძოლის დროს ქართული შეიარაღებული ძალები მართლაც საოცრად მაღალი მორალურ-ფსიქოლოგიური განწყობით გამოირჩეოდ-

¹ ქართულ რეგულარულ არმიაში ოფიციალურად არსებობდა ათასეულები, რომლებსაც ოდიშელიძე ბატალიონებს უწოდებს. ამიტომ ამჯერად ჩვენც ამ ტერმინს გამოვიყენებთ.

² დანვრილებით ამ დღეების ბრძოლების შესახებ იხ. მ. ბახტაძე, „1921 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან“. თბ., 2013.

ნენ. ამ ომის დროს ასეთი განწყობა არც მანამდე და არც შემდეგ მათ არ ჰქონიათ. ამ მხრივ ილია ოდიშელიძე მართალია, როცა ამბობს შინიხისა და სანაინის წარუმატებლობის კვალი წაიშალაო.

ძალიან მნიშვნელოვანია, ის მომენტი, რომ მთავარსარდალი გაურბის კონკრეტულ სამხედრო ოპერაციებზე საუბარს. არ აკეთებს მათ ანალიზს და იმიზეზებს – ეს გედევანიშვილის საქმე იყო და მან იცის, მე მისი გამოკითხვა ვერ მოვასწარიო. ოდიშელიძე მართლს ამბობს და თავისდაუნებურად ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ მთავარსარდალმა არ იცოდა, რა ხდებოდა ომის პირველ დღეებში ფრონტზე.

მთავარსარდლის პასუხისმგებლობას კიდევ უფრო ზრდის ის ფაქტი, რომ ამ დროს სხვა მიმართულებებზე ჯერ სამხედრო მოქმედებები დაწყებული არ იყო. გენერალ ოდიშელიძის არ თუ ვერ ჩარევა სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტზე მიმდინარე სამხედრო მოქმედებებში აშკარად მისი შეცდომა იყო. მით უმეტეს, იცოდა, რომ ამ მიმართულებას „რევოლუციური“, როგორც თავად უწოდებს, გენერალი მეთაურობდა.

მთავარსარდლისა და გენერალური შტაბის უფროსის პასუხისმგებლობა იყო, რომ 12-15 თებერვლის ბრძოლებში დაშვებული იქნა შეცდომები. ვერ განხორციელდა ის, რაზეც გენერალი ოდიშელიძე 3 იანვრის მოხსენებაში წერდა: დაფანტულმა საჯარისო ქვედანაყოფებმა შეკრება ვერ შეძლეს, რიცხობრივი უპირატესობა ვერ მოვიპოვეთ, ინიციატივას მონინაალმდევე ფლობდა, არ იყო კოორდინაცია ქვედანაყოფების მოქმედებებში. შთაბეჭდილება იქმნება, რომ უმაღლესი სარდლობა ამ პერიოდში ფაქტობრივად არაფერს აკეთებდა და ყველაფერი გენერალ სოსო გედევანიშვილის ამარა იყო

დატოვებული. ის კი შეცდომას შეცდომაზე უშვებდა.¹ აკაკი კვიტიაშვილის სიტყვებით, 12-16 თებერვალს ქართულ ჯარს ნამდვილი პატრონი არ ჰყავდა. „ბატალიონები იბრძვიან სხვადასხვა დროს. ერთი რომ დამარცხდება, მეორე გააბამს ბრძოლას“². გენერალ ოდიშელიძის მიერ გაკეთებული მოხსენების შემდეგ გამართული კამათისას ვალიკო ჯუღელმა აღნიშნა: „ბატონებო, მე ვნახე გენერალი ოდიშელიძე მას მერე, რაც ყუმბარა ესროლეს“³. ისე მშვიდად ეჭირა თავი, თითქოს ქალაქის ბურთულა ესროლათ. ამიტომ ჩემი ნათქვამი ეხება არა ამ ადამიანის პირად გულადობას ან სიმხდალეს, არამედ მის მთავარსარდლობას. ბატონებო, საშინელი რამ მოხდა. ფრონტზე პირველი გასროლისთანავე გენერალი ოდიშელიძე ისე დაიბნა, რომ საომარი მოქმედებების წარმართვის ყოველგვარი უნარი დაკარგა, ჯარს არავითარი მითითება არ მიუღია და ყოველი ნაწილი, რასაც უნდოდა, იმას აკეთებდა“⁴. გენერალი კვინიტაძე იხსენებს რა 1921 წლის 15 თებერვალს გვიან ღამით გამართულ შეკრებას, აღნიშნავს, მთავარსარდალმა და გენერალური შტაბის უფროსმა არ იცოდნენ არც შე-

¹ დანერჩილებით იხ. ბახტაძე, 1921 წლის რუსეთ-საქართველოს საბრძოლო მოქმედებების ისტორიიდან, გვ. 18-34.

² კვიტიაშვილი, გვ. 121.

³ 1919 წლის 13 სექტემბერს 12 საათსა და 55 წუთზე ვერის დაღმართზე (დღევანდელი მიხეილ ჯავახიშვილის ქუჩა) ავტომობილს, რომელშიც სხვებთან ერთად გენერალი ილია ოდიშელიძე და დენიკინის წარმომადგენელი, გენერალი ბარათოვი იხსდნენ, ბოლშევიკმა არკადი ელბაქიძემ ბომბი ესროლა. სამი პიროვნება დაიღუპა. ოდიშელიძე სახის არეში დაიჭრა, ბარათოვი ფეხში.

⁴ კვინიტაძე, გვ. 188.

ნაერთების ადგილმდებარეობა და არც მათი მდგომარეობა¹.

ოდიშელიძე საყვედურით მიმართავს მსმენელებს. „მაშინ რატომ ამბობთ, ხოლო ზოგიერთი დაინტერესებული პირი, მათ შორის ჩემი მეგობრები, ზოგი ხმამაღლა და ზოგი ჩურჩულით იმეორებდა და იმეორებენ დღემდე – „აი ოდიშელიძეს რომ სანაინის ხეობაში ნახევარი ჯარი არ დაეკარგა, საქმე სხვანაირად წავიდოდა“. თუ თქვენ, ბატონო პოლიტიკოსებო და მუნდირის მეგობრებო, მოყვირალნო და მოჩურჩულენო და კეთილგონიერულად გაჩუმებულნო ჩვენი დიდი უბედურების წინ, თუ პატიოსანი ადამიანები ბრძანდებით, იტყვიot – ავანგარდის უბედურებაში ოდიშელიძე რა თქმა უნდა დამნაშავეა. დამნაშავეა როგორც ყველა გენერალი, რომელიც ხელს უიმედო საქმეს მოკიდებს: უხელმძღვანელოს ციცქნა, მშიერ, ჩაუცმელ და ცუდად უზრუნველყოფილ არმიას. წინააღმდეგ რამდენიმე არმიისა, რომლებიც ექვსჯერ აღემატებიან მას. დამნაშავეა, როგორც დათანხმებული ფაქტობრივად არარსებული არმიისა მთავარსარდლობაზე. მაგარამ ჩვენ დამარცხებებში დამნაშავენი არიან სხვები, ხოლო ჩვენი არმიის დაშლა-გახრწნაში სხვა გარემოებები. ჩვენს საერთო და ცალკეულ დამარცხებებში დამნაშავე პირებს მოეძებნებათ ძალიან, ძალიან საფუძვლიანი განმარტებანი და გამართლებანი და მათ აუცილებლად წარმოგვიდგენენ თავის დროზე თქვენც და მთელს ჩვენ ერსაც. მაგრამ ისინი მაინც იძულებული იქნებიან აღიარონ სასამართლოს წინაშე, რომელიც აუცილებელია, საკუთარი დანაშაული. მთავარ გარემოებად კი, რომელიც ყველა ფრონტის დემორალიზაციის, დაშლა-გახრ-

¹ კვინიტაძე, გვ. 45-48.

წნისა და ჯარის სახლებში დაფანტვის მთავარ მიზეზად იქცა, ეს ხმამაღლა უნდა თქვას ყველა პატიოსანმა ქართველმა, ტფილისის დატოვება იქცა. მოულოდნელი და გაუგებარი არმიისთვისაც და ხალხისთვისაც. ამ ნაბიჯს, უნდა ვივარაუდოთ, გარკვეული საფუძველი ქონდა. ჩვენი არმიის ამ სწრაფ დაშლას, დანებებულს ავჭალიდან, ძალიან შეუწყო ხელი ახალი მთავარსარდლის პასიურმა, უკანდახევითმა ტაქტიკამ, რომელსაც ცხადია ამისთვის გარკვეული საფუძვლები ქონდა. ომამადე რამდენიმე თვით ადრე მთავრობისადმი გაკეთებულ ზეპირ და წერილობით მოხსენებებშიც, 1920 წლის ნოემბერში და 1921 წლის 3 იანვარს, მე ვამბობდი შემდეგს სიტყვა სიტყვით – „ჩვენი ჯარების მოქმედება უნდა იყოს აქტიური ... ეს გამონკვეულია ერთის მხრივ ჩვენი სტრატეგიული მდგომარეობით, მეორეს მხრივ მოწინააღმდეგის ხასიათით ასევე ჩვენი ჯარისკაცის ხასიათიდან გამომდინარე, რომელიც მონოდებულია გმირობისა და სწრაფი მოქმედებებისათვის, მაგრამ არ უყვარს ხანგრძლივი გასაჭირი“.

უნდა დავეთანხმოთ გენერალ ოდიშელიძეს, შეიარაღებული ძალების დემორალიზაცია და დაშლა-დაფანტვა თბილისის დატოვებამ გამოიწვია. ისიც სრული ჭეშმარიტებაა, რომ დედაქალაქის დატოვება ყველასათვის მოულოდნელი იყო. უკანდახევა არ ყოფილა სრულიად პასიური. უკანდახევისას იყო შეცდომებიც (მაგ. ორი დღე გორში გაჩერება), მაგრამ იყო კონტრშეტევა ოსიურთან, რომელიც წარმატებით დაიწყო, მაგრამ გვარდიის მიერ პოზიციების მიტოვების შემდეგ მარცხით დამთავრდა.

ილია ოდიშელიძე აღნიშნავს, რომ „ჩვენი არმიის მოქმედებასთან და ჩვენი ხალხისა და ჩვენი ჯარისკაცის ხასიათთან დაკავშირებით ამ მოსაზრებისა ვარ დღესაც.

ხალხთან დაკავშირებით უნდა ვთქვა ერთი რამ, პირდაპირ საპირისპირო იმისა, რასაც ამბობენ და იტყვიან ისინი, ვისაც ხალხის ხმები ჭირდება... ამ ომში ჩვენმა ხალხმა აჩვენა თავისი ისტორიულად დადებითი და განსაკუთრებით ისტორიულად უარყოფითი თვისებებიც. 1921 წელს, ისევე როგორც მრავალჯერ ჩვენი სამიათასწლოვანი ისტორიის მანძილზე, მან არ შეასრულა თავისი ვალი საკუთარი თავის წინაშე. თქვენ იცით – და აქ არიან ამის ცოცხალი მონშეები გენერალი კონიაშვილი და ჯუღელი – რომ ჩვენთან საქართველოში გვარდიელებს, მუშათა კლასისა და გლეხობის ამ შეგნებულ და რჩეულ წარმომადგენლებს, არ შეეძლოთ ყოფილიყვნენ ამტანი და დამჯერი ჯარისკაცები. მაგრამ რუსულ არმიაში ისინი კარგნი იყვნენ (მათი უმეტესობა ძველი რუსი ჯარისკაცებია). თქვენ იცით, რომ ისინი მრავალჯერ, ჩვენი ომების დროს, ღამით ტოვებდნენ პოზიციებს, რათა სოფელში გამოეძინათ და ამით ხელს უშლიდნენ სამეთაურო შემადგენლობის ტაქტიკურ მოსაზრებებსა და ზოგადად საბრძოლო მოქმედებებს. თქვენ იცით, რომ ისინი, ხშირად მთელი ქვედანაყოფების შემადგენლობით ტოვებდნენ მნიშვნელოვან პოზიციებს და ამით გვირევენ გეგმებს და ეხმარებოდნენ მონინაალმდეგს. მე თვითონ მოვისმინე საკუთარი ყურებით, მცხეთაში როგორ იმართლებდნენ თავს გამოქცეული გვარდიელები. პირდაპირ ამბობდნენ რა, ჩვენ მთელი კვირა ვიომეთ, ეხლა სხვებმა იომონო და მოსახლეობა თანხმობის ნიშნად თავს უქნევდა.

თქვენ კიდევ ბევრი რამ იცით, განსაკუთრებით თქვენ, სახალხო გვარდიის შტაბის წევრებო, ისეთი, რაც მე არ ვიცი, მთელმა საქართველომაც არ იცის და რასაც თქვენ გვარდიის პლიუსად არ ჩათვლით. გვარდიას არც არმია ჩამორჩებოდა. მთელი შემადგენლობით ტყვედ

ჩავარდნილი მე-8 პოლკის ისტორია, რომელსაც გამომ-
დიებული გამოიძიებს, უეჭველად გიჩვენებთ ისეთ რამეს,
რაც დაგავიწყებთ ბოროტ და გაუაზრებელ ლეგენდას
იმის შესახებ, რომ მე დავქსაქსე ჩვენი ძალები და ამით
ნახევარი არმია დავლუპე... მე-7 პოლკმა 11-14 თებერვალს
შორის მიმდინარე ბრძოლების დროს არაფრის გამო
მიატოვა პოზიციები და უკან გაიქცა, იმ მომენტში, როცა
მის წინააღმდეგ მოწინააღმდეგეც კი არ იყო. ამის შესახებ
პირადად გედევანიშვილმა მომახსენა. სოხუმის ფრონტზე
300 მეგრელი, არმიელი, მთელი იარაღით რუსების მხარეს
გადავიდა. ამის შესახებ უჩაძე გიამბობთ, რომელიც
მაშინ რუსული IX არმიის ტერიტორიაზე იყო. იმავე სო-
ხუმის ფრონტზე, როგორც ვიქტორ ჟლენტი მონაგობს,
რომელიც იქ მთავრობის მიერ იყო მივლინებული დიქტა-
ტორული უფლებებით, მდ. ბზიფიდან უკანდახევის
შემდეგ 1 400 ჯარისკაცმა მიატოვა ფრონტი და დატოვა
თავისი 120 ოფიცერი ფრონტზე. მხოლოდ ოფიცრებმა
არ მიატოვეს ფრონტი. ვიქტორ ჟლენტის მიერ ფრონტზე
დაბრუნებულმა ჯარისკაცებმა ბოლოს მაინც დატოვეს
თავისი ნაწილები და სახლში წავიდნენ. მე პირადად
შემიძლია დაგიდასტუროთ, რომ იმ დროს, როდესაც
ტფილისიდან უკანდახევის შემდეგ მთელი ჩვენი არმია და
გვარდია აღარ იბრძოდა, არამედ სახლებში მიდიოდა და
იქ ინტერესით და რალაცნაირი იმედით ელოდა გლეხობის
მთელ მასასთან ერთად ბოლშევიკებს, სამეგრელოში,
სადაც მე სამხედრო მინისტრის დავალებით გავემგზავრე,
სოხუმი-ანაკლია-ზუგდიდის ტერიტორიაზე, მეგრელები
გახარებული სახეებით ეუბნებოდნენ ერთმანეთს, არაუ-
შავს, მოვლენ ისინი (ე. ი. ბოლშევიკები-რუსები) და მოგ-
ვიტანენ 20 კაპიკიან შაქარს და 15 კაპიკიან ჩითს, ცხოვ-
რება უკეთესი იქნება.

როგორც არ უნდა ახსნათ და როგორც არ უნდა შეცვალოთ ეს ფაქტები, ისინი მაინც ფაქტებია... და ძალიან დიდი ფაქტორები (სხვებთან ერთად რასაკვირველია) ჩვენი დამარცხებებისა და დამოუკიდებლობის დაკარგვისა.

ჩვენი პოლიტიკური ბელადების დიდ დანაშაულთან ერთად, ჩვენი ხალხი თავად არის ბევრ რამეში დამნაშავე საკუთარი თავის წინაშე. თითოთი მიუთითებს რა ჩვენს გენერლებზე, როგორც ჩვენი მწარე უბედურების ერთადერთ მიზეზზე, ჩვენ ხალხს და განსაკუთრებით მის რჩეულებს (მათ შორის ვეშაპელსა და მესხიშვილს – ამ მჭევრმეტყველ ორატორებს და სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მამხილებლებს დამფუძნებელი კრების ბათუმის უკანასკნელ სხდომაზე) და მათ ბელადს არ ძალუძთ გენერლების დანაშაულის ერთიმეათასედი გადააქციონ თავის დანაშაულის 999 მეათასედად. მათი „უუნარობა“, გაუთანაბროს საკუთარ რეალურ უუნარობას – შექმნას არმია და აჭამოს, ჩააცვას და შეაიარალოს ეს არმია. ვალდებულება, რომელიც მათ მთლიანად საკუთარ თავზე აიღეს და არასდროს დაუკისრებიათ გენერლებისთვის, რომლებიც მხოლოდ ხელზე მოსამსახურე ბიჭად ჭირდებოდათ, პირდებოდნენ რა უკეთეს როლს სამომავლოდ, როდესაც ყველაფერი თავისით დალაგდებოდა. მართლაც, ისტორიამ ყველაფერი თავისთავად გააკეთა და ქართველები იარსებებენ საკუთარი და თავისივე ბელადების შეცდომების მიუხედავად. ისტორიამ, ისევე როგორც ჩვენი თავისუფალი არსებობის დასაწყისში, ასევე მის ბოლოში, მთელ ხალხს მოგვცა მწარე-უმწარესი, მძიმე-უმძიმესი, მაგრამ ჭკუის სასწავლებელი გაკვეთილი. ბატონო ხალხის რჩეულებო

არ გაუშვიათ შანსი ისწავლოთ. ცხადია, ეს აუცილებელია გენერლებისთვისაც, რომლებსაც თქვენ საშუალებას არ აძლევდით ხალხის სამხედრო ბელადები ყოფილიყვნენ, მაგრამ თავად ხედავთ – ეს განსაკუთრებით გჭირდებათ თქვენ, ხალხის პოლიტიკურ ბელადებს”.

მოხსენების ბოლო ნაწილში გენერალ ოდიშელიძეს დეზერტირობისა და გულისგატეხვის ფაქტები მოჰყავს. თბილისის დატოვების შემდეგ ვითარება გარკვეულწილად მართლაც ასეთი იყო. თუმცა იყო საპირისპირო მაგალითებიც. 12 მარტს გენერალი მაზნიაშვილი მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირზე გადავიდა და ქართულმა შენაერთებმა თავდაცვის უკანასკნელი ზღუდე დაიკავეს. ომის მოგების თეორიული შანსიც კი აღარ არსებობდა. მიუხედავად ამისა, მაზნიაშვილთან მაინც მოდიოდნენ მოხალისეები. მოდიოდნენ საკუთარი იარაღით, საკუთარი საგზლით და უდიდესი სურვილით ბოლომდე ებრძოლათ საქართველოს თავისუფლებისათვის. მოხალისეთა ხარჯზე ჯარის რაოდენობა გაიზარდა და გენერალ მაზნიაშვილის ცნობას თუ ვენდობით, 16 მარტისთვის მას უკვე 9 800 მეომარი ჰყავდა¹.

კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ გენერალ ილია ოდიშელიძის მიერ კონსტანტინოპოლში წაკითხული მოხსენებები ძალიან საინტერესო და მნიშვნელოვანი დოკუმენტებია. რა თქმა უნდა, მასში მრავლადაა სუბიექტური შეხედულებები. მიუხედავად ამისა, მოხსენება გვეხმარება კარგად წარმოვიდგინოთ: რა ვითარებაში და როგორ ხდებოდა ქართული შეიარაღებული ძალების ჩამოყალიბება-განვითარება პირველი რესპუბლიკის პერიოდში;

¹ მაზნიაშვილი, გვ. 192.

რა ხდებოდა რუსეთთან ომის პირველ დღეებში; სად იყო დაშვებული შეცდომები, რატომ და სხვ.

რაც შეეხება გენერალ ოდიშელიძის შემდგომ ბედს, ის კონსტანტინოპოლში დარჩა. ბუნებრივია, რომ იმ სიტყვების მერე, რომლითაც გენერალმა სოციალ-დემოკრატიკა ლიდერები მოიხსენია, მას პარიზში წასვლას არავინ შესთავაზებდა. თავად ამის გაკეთების მატერიალური საშუალება კი ალბათ არ ჰქონდა, შეიძლება არც სურვილი გააჩნდა. კონსტანტინოპოლში რას საქმიანობდა, უცნობია. ვიცით ერთი რამ, როდესაც კონსტანტინოპოლში 1923 წლის 13 ივლისს, 17 საათზე, „ქართველ მხედართა კავშირის“ ინიციატივით, საბჭოთა ხელისუფლების მიერ დახვრეტილი „სამხედრო ცენტრის“ წევრების პანაშვიდი გაიმართა, მას ილია ოდიშელიძეც ესწრებოდა და სიტყვითაც გამოვიდა. აი, რა თქვა მან: „მონყალეო ხელმწიფენო და ამხანაგო მხედრებო! მეტად მძიმე ეროვნულმა მწუხარებამ შეგვყარა დღეს ჩვენ. ჩვენი სამშობლოს მტრებმა კვლავ დაუხოცეს ჩვენს ერს საუკეთესო შვილები. საქართველოს მხედრობამ დაპყარგა შესანიშნავი წევრები თავის წრიდან და ჩვენმა სამშობლომ შეურყეველი ერთგული მამულიშვილები. მე არ შევუდგები თქვენს წინაშე მათ დახასიათებას. ეს მეტად ძნელია ჩემთვის, რომელიც დაკავშირებული ვიყავი მათთან ხანგრძლივი მეგობრობით და მრავალი წლის მუშაობით სამხედრო საქმეში. მაგრამ ყველანი კარგად იცნობენ მათს სახელს და მათს ღვაწლს. ჩვენ გვესმის, რომ ეს გმირები მრავალჯერ აწამეს სიკვდილის წინ. ასეთი მწარე აღმოჩნდა მათი ხვედრი. წამებით დასრულდა ხანგრძლივი წამება, რომელიც დიდი ხნით ადრე იყო დაწყებული მათთვის და მთელი ჩვენი მხედ-

რობისათვის. საქართველოს მხედრობამ წამება დაიწყო რევოლუციის პირველი დღეებიდანვე. ეს წამება გრძელდებოდა, სანამ ჩვენ თავისუფალნი ვიყავით და ეს წამება, რასაკვირველია, უფრო დამძიმდა მას შემდეგ, რაც ჩვენი სამშობლო შემოსულმა საბჭოთა ჯარებმა დაიპყრეს. მე ეხლაც თვალწინ მიდგას გენერალი წულუკიძე, სამხედრო საქმეში აღზრდილი და სამხედრო საქმისთვის დაბადებული ქართველი. ჩვენი უკანასკნელი ომის დროს გადაკარგული იყო, ბრძოლასა და ფრონტს მოშორებული. შფოთავდა, ლელავდა, სჩიოდა: ბრძოლის ველზე არ ვარ და აქაც არ მანდობენ იმ საქმეს, რომელიც მე ვიცი და მე შემეხება. ჩემს საქმეებს სხვები განაგებენ, ისეთები, რომელთაც მისი არაფერი გაეგებათ და მეც მიჩენენ ისეთ საქმეს, რომელსაც ბევრი სხვა გააკეთებს, შეიძლება ჩემზე უკეთ. და ასე ყველანი, საუკეთესო ჩვენი ოფიცრობა, უფლება-ახდილი და ყოველგვარ ნდობას აყრილი, მოკლებული იყო საშუალებას, რომ ეკეთებინა თავისი სამხედრო საქმე, ის საქმე, რომლის მოწყობა მხოლოდ მას შეეძლო და სხვას არავის. ამ საქმეს კი სხვები აკეთებდნენ, სხვები განაგებდნენ. და ეს წამება ჩვენი მხედრობის დასრულდა ჩვენი ერის საშინელი წამებით და ბევრი ჩვენი საუკეთესო ამხანაგის დაღუპვით. საშინელ უბედურებათა შემდეგ მაინც ყველამ უნდა ვიზრუნოთ, რომ მომავალში ავიცდინოთ ის მძიმე შეცდომანი, რომლებმაც საქართველოს მხედრობას სამშობლოს დაცვის საქმის მტკიცე საფუძველზე დაფუძნების საშუალება მოუსპეს. ამაზე უნდა ვიზრუნოთ ყველამ და განსაკუთრებით კი ჩვენ, მხედრობამ. ჩვენ აქედანვე უნდა დავიწყოთ ამისთვის მუშაობა და ამისთვის საჭიროა ჩვენი მხედრობის

შეკავშირება და ერთსულოვანი მუშაობა. მხოლოდ ამ გზით შეგვიძლიან ჩვენ ყველა ჩვენი სამხედრო ძალების გამოყენება ჩვენი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის და მხოლოდ ამ გზით შეგვეძლება დავაფუძნოთ იქ, ჩვენს სამშობლოში, საქართველოს სამხედრო საქმე ნამდვილს, ნორმალურსა და მტკიცე საფუძველზე”.¹ საინტერესოა, რომ ამ სამგლოვიარო სიტყვაშიც კი გენერალი ოდიშელიძე დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას კიცხავს.

ამის შემდეგ ილია ოდიშელიძის შესახებ არანაირი ინფორმაცია აღარ არსებობს². ფაქტია ერთი რამ, 1934 წელს მას გარდაცვლილად მოიხსენიებენ ა. ჩხეიძე და ა. კვიტაიშვილი³. სავარაუდოდ, ის 1925-1926 წლებში გარდაიცვალა.

¹ გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, თბ., ტ. 3. 2003, გვ. 222-223.

² საფრანგეთში მოღვაწე ქართველი ისტორიკოსის, გიორგი მამულიასგან გვაქვს ზეპირი ინფორმაცია, რომ 1925 წელს ოდიშელიძემ თხოვნით მიმართა თურქეთში მყოფ სსრკ-ს წარმომადგენლებს და საბჭოთა კავშირში დაბრუნების ნებართვა ითხოვა. ოდიშელიძე ემიგრაციიდან აღარ დაბრუნებულა. ან ნებართვა არ მისცეს, ან მალევე გარდაიცვალა. ჩვენი აზრით, თავად თხოვნის რეალურობაც დასადასტურებელია.

³ ა. ჩხეიძე, „ჩემი მოგონებების განმარტებანი“, გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, თბ., ტ. 4. 2004, გვ. 471; ა. კვიტაიშვილი, „პასუხი ბატონ გენერალ ჩხეიძეს“, გ. შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, თბ., ტ. 3. 2003, გვ. 95.

ძნელია და შეუძლებელიც 1918-1921 წლებში გენერალ ილია ოდიშელიძის მოღვაწეობის ცალსახად შეფასება. ცხადია, ჰქონდა შეცდომები. თუმცა ისიც აშკარაა, რომ ილია ოდიშელიძე გულწრფელად ემსახურებოდა თავის სამშობლოს. საკუთარ ცოდნასა და გამოცდილებას ახმარდა იმ საქმეს, რაც იცოდა – ქვეყნის სამხედრო აღმშენებლობას. რაღაც შეძლო და გააკეთა, რაღაც ვერა. გენერალი ილია ოდიშელიძე იმ ქართველთა რიგს მიეკუთვნება, რომლებიც საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის არსებობის პირველიდან უკანასკნელ დღემდე სამშობლოს სამსახურში იდგნენ და მზად იყვნენ სიცოცხლეს შეენიართ მისი კეთილდღეობისათვის.

Mikheil Bakhtadze

GENERAL ILIA ODISHELIDZE

Summary

Ilia Odishelidze was born on 25th of march in 1865. He finished Academy of cadets in Tbilisi and continued studying in 3rd Military Moscow.

In 1891-1894 he was studying in the academy of General Headquarters.

In 1897-1904 he served in Baltic. In 1904-1909 in Far East and took part in the Russo-Japanese War. In 1909-1914 in Middle Asia.

In 1910 he was given rank of general-major.

On 11th October of 1914 he got the rank of general-lieutenant and was sent to the front of the First World War. During the First World War he was head of the first army Headquarters.

In October of 1917 Odishelidze was appointed as a commander of the army of the Caucasus.

In the period of Liberty of Georgia he was deputy of Military Minister. At the same time, Odishelidze was military expert of Georgian delegacy which was sent to the conference of Paris.

From 13th of December of 1920 to the 16th of February of 1921 Odishelidze was chief of Armed Forces of Georgia.

Only Odishelidze protested the command of 24th February of 1921 about leaving Tbilisi. On the 17th of March Ilia Odishelidze left his home country.

General Odishelidze read his report „on Causes of Defeat of Georgia“ in Constantinople in two parts. The first part of the report was read in December, 1921 and the second part – in March, 1922. Taking into consideration the positions taken by General Odishelidze during the period of the first republic of Georgia his report would be obviously very interesting and significant.

The part of the report was published in 1935 in the newspaper „The Caucasus“ („Kavkaz“) (№ 6/18; 7-8/19-20; 9-10/21-22; 25-27). The little fragment of the article that was considered by the editorial board to bear a personal character was seized from the text published in the newspaper. The report in the newspaper raised the great interest; consequently it was translated by the journal „KLDE“ („Rock“) into Georgian language and published (journal „KLDE“, Berlin, 1935; №16; №17-18; 1936 - №19; №22-23. The last part in the journal was marked that the text would be continued though the journal did not provide with the next parts of the text). In 2005 Guram Sharadze published the material from the journal „KLDE“ in the VII volume of the „History of Georgian Emigrant Journalism“ that was published by him.

Mrs. Ana Cheishvili, our compatriot living in Paris provided us with the full version of Ilia Odishelidze's report from her archive. Taking this opportunity we would like to express our gratitude for her kind support and help.

The report of General Odishelidze contains 76 pages printed in the Russian language; the pages 1-49 of it were published but the pages 50-76 still remain unpublished. These 26 pages amount 1/3 part of the whole report; this is the part that was not published in the journal „KLDE“, relevantly it was not published by Guram Sharadze either. As far as we know the report was not published by the newspaper „The Caucasus“ as well, thus, this part of the report,

which in our opinion is the most significant fragment remains unknown to the public.

It should be emphasized that the fragments seized by the editorial board of „The Caucasus“ from the report contain quite interesting information, for example: in the fragment seized General Odishelidze talks about when the period he took the position of the Commander in Chief of the Caucasian army etc.

As for the unpublished part of the report, in this part General Odishelidze reviews the following issues: his view of the rights and duties of the commander in chief (accordingly a reader can learn the logic of his action before the war and during the first days of war); the ten-point Decree sent to General Ioseb Gedevanishvili; the outcomes of the inspection of the south-east front; conversation with Akaki Chkhenkeli (this is the significant moment as numerous Georgian figures wrote that the issue of disintegration of troops into small detachments in Lore region was decided by Odishelidze during his conversation with Chkhenkeli, though this report outlines another circumstance); the situation during the first days of war, the consequences of leaving Tbilisi etc.

The unpublished part of the report of General Ilia Odishelidze contains very interesting and significant information about Russo Georgian War of 1921.

He died in Istanbul probably in 1925.

პირთა საძიებელი

ალხავე სელიმ გეორგის ძე 19	გოგუა 71, 73, 74, 83, 88, 91, 92
ანდრონიკაშვილი 60	
არსენიძე 76	
არჯევანიძე 15	
აუშტროვი 71, 76	დგებუაძე 71, 76
ალა-ოლლი იბრაჰიმ 20	დენიკინი 17, 93, 101, 138
ბალუევი 11	ელბაქიძე არკადი 20, 138
ბარათოვი 19, 20, 138	ერეკლე II 91, 112
ბუბულაშვილი ელდარ 16	
გაბაშვილი რევაზ 13, 15, 53, 58, 63, 79	ვარდოიანი 126, 130
გეგეჭკორი 68, 101	ვეშაპელი 132, 133, 143
გედევანიშვილი ალექსანდრე 49	ზაქარიაძე ალექსანდრე 24, 28, 35, 43, 54, 66, 82, 84, 90, 118
გედევანიშვილი იოსებ 31, 35-38, 40, 43, 50, 55, 70, 73, 74, 90, 113, 116, 118-122, 125, 129, 130, 132, 134-137, 142	თაყაიშვილი გიორგი კონ-სტანტინეს ძე 89, 101, 104
გვაზავა 85	თევზაძე ვალერიან 15, 54
გიორგაძე გრიგოლ 13, 15, 69	

იმნაძე კოტე 59, 65
იმნაძე მიხეილ 35

ნაზარბეკოვი 13, 68, 69
ნიკოლოზ II 41

კაშტალინსკი 9
კაჩაზნუნი 69
კერესელიძე 94
კვინიტაძე გიორგი ივანეს ძე
(ჩიქოვანი) 7, 39, 43, 44, 46,
56, 57, 59-62, 65, 69, 74,
80-83, 113, 129-131, 138
კვიტაიშვილი აკაკი 27, 33,
35, 38, 42, 47, 49, 50, 62,
105, 123, 124, 131, 138, 147
კოდუა 36
კონიაშვილი ალექსანდრე
გრიგოლის ძე 66, 67, 141

ლებედინსკი ევგენი 69
ლებედინსკინი 12
ლინევიჩი 9
ლიტვინოვი 11
ლომთათიძე 85
ლორთქიფანიძე გრიგოლ 26,
43, 72-74, 78, 79, 84

მაზნიაშვილი გიორგი ივანეს
ძე 39, 41, 46, 52, 53, 57, 60,
105, 131, 144
მამულია გიორგი 61
მესხიშვილი 143

ოდიშელიძე ილია ზურაბის
ძე 7-20, 23, 25-29, 31-35,
38-41, 43, 46, 47, 50, 52-66,
70, 71, 75, 76, 78, 82, 86,
87, 90, 97, 98, 102, 103,
105-107, 110, 111, 114,
118-120, 122, 123, 127-129,
131, 132, 135-140, 144, 145,
147, 148

ჟორდანია ნოე 37, 38, 43, 55-
59, 65, 76, 88-91, 94, 101,
112, 113, 115, 126, 129,
130, 135

ჟუჟიაშვილი ვასილ 19
ჟლენტი ვიქტორ 142

რამიშვილი ნოე 43, 44, 72, 84,
85, 103
რუზსკი 11

სააკაძე გიორგი 80
სამათაძე შალვა 19
სამსონოვი ალექსანდრე 11
სივერსი 11

სულკევიჩი მაჰომედ 8
სუმბათაშვილი 35, 37, 52

ურატაძე გრიგოლ 62
უსუფბეკოვი 20
უჩაძე 142

ფეჭიბ-ფაშა 13

ქემალ ფაშა 48
ქიაზიმ-ქარაბეჟირ ფაშა 104,
127

ყაზბეგი ივანე ნიკოლოზის
ძე 66

შაპოშნიკოვი ბორის 10
შარაძე გურამ 29, 62, 63, 111
შევარდენიძე 15

ჩაჩხიანი არჩილ 29
ჩხეიძე ალექსანდრე 62, 77,
78
ჩხეიძე რემუალდ 35

ჩხენკელი აკაკი 38, 56, 69,
124-127, 147
ჩხიკვიშვილი ბენია 43

ძაგანია 36

ნულუკიძე 146

ჭეიშვილი ანა 62, 63
ჭიჭინაძე პარმენ 74, 96, 115

ხარაში 71
ხატისოვი 69
ხიმშიაშვილი გოგი 35
ხომერიკი ნოე 86
ხრუშჩოვი ნიკიტა 45

ჯავახიშვილი ივანე 16
ჯიბლაძე 71
ჯიჯიხია 36, 37, 52, 60, 136
ჯულელი ვალიკო 43, 56, 61,
71, 75, 96, 103, 138, 141

პეკერი ანატოლი 84, 91, 92,
106

THE MILITARY STORIES OF ARTANUJI

2

Mikheil Bakhtadze

GENERAL ILIA ODISHELIDZE

BOOK II

ARTANUJI Publishing

Tbilisi 2017